1(530) 2018

Kultuur ja Elu

HIND **3,50 €**

MART SANDER draamaseriaal „LITSID"

RONALD SETH – õpetaja ja spioon

Rüütliristi-kavaler VALDEMĀRS VEISS

Eesti väike talvesõda 1944

Kunstiühing Pallas 100

ISSN 0134-5605

Püromaanid

Rahvusraamatukogu vajab renoveerimiseks 50 miljonit, linnahall 100 miljonit, ohtralt miljoneid vajaks ka Patarei vanglasse rajatav kommunismi kuritegude uurimise keskus jne.

Paraku on aga suuresti ühe mehikese egoism ja eneseimetlus koos teiste samasuguste kehkenpükstest koalitsioonipartneritega suutnud samapalju miljoneid ahju visata ja rahalõkkele tule alla panna. Pidurit ei tõmmata, vett peale ei visata, vigu ei parandata ning lõke põleb pahinal, nädalast nädalasse ja kuust kuusse, paisates õhku üha enam kirbet suitsu.

Korteriühistus järgneks ühistu liikmete raha raiskamisele kohe erakorraline üldkoosolek, juhatuse liikmete tagasikutsumine, politseisse avalduse esitamine ning raha tagasi nõudmine ja võib-olla isegi vangla. Korteriühistus vastutab juhatus solidaarselt vastavalt korteriomandi- ja korteriühistu seadusele.

Valitsusliikmed aga liiguvad rahva seas rõõsade nägudega, keegi neid ei ahista ega vahista. Nemad manitsevad „alamaid" kuulekusele ja leppima paratamatusega. Valitsuse mõnitaval rahva alandamisel ja maksudega eksperimenteerimisel ei paista veel lõppu niipeagi. Järsust aktsiiside tõusust vihale aetud inimgrupp on kui lõhkemata pomm, aga terviseminister mängib tikkudega töö ajal pokkerit. Majandusminister jurab ikka edasi nagu vanatüdruk oma *idee fix*'i ja tasuta bussisõiduga, mida keegi pole tellinud või igatsenud, sest tasuta asju ei ole olemas. Aga punnimine käib, ehk võidame erakonnale mõned häälekesed üksikute mammide hulgast. Mis sellest, et puuduvad uuringud või vajadus-põhised kalkulatsioonid. Mis saab pärast mind, tulgu või veeuputus, pole minu asi, sest minister ei vastuta raha ebaotstarbeka raiskamise eest ise mitte ühe sendigagi – mitte keegi ei saa teda vastutusele võtta, politsei appi ei tõtta ja kinni panna ei saa!

Miljoneid rahva raha põletanud valitsus istub stoiliselt toolis ning tagasikutsumise õigust pole võimalik kasutada enne, kui alles järgmisel kevadel. Seni põleb rahalõke ning tuhahunnik kasvab üha kõrgemaks ja ving muutub väljakannatamatumaks.

Tea Kurvits
peatoimetaja

juba 60 aastat

Ajakiri
"Kultuur ja Elu"
tõe jälil

Telli ajakiri koju

interneti teel –
Eesti Posti e-teeninduskeskusest
www.post.ee
või Eesti Posti sidejaoskondades

14 € aastakäik (4 numbrit)

tellimisindeks 78166

www.kultuur.elu.ee

RAHVUSKULTUURI AJAKIRI
KULTUUR JA ELU
ILMUB AASTAST 1958

SISUJUHT

FOTO: RENET HEINLA

4 **Intervjuu Mart Sanderiga,** kes tegi kodumaale ilusa kingituse – Eesti 100. sünnipäevaks valmis tema ajalooline draamaseriaal „Litsid".

12 **Märtsiküüditamisest möödub peagi 70 aastat.** Poliitikute pidupäevakõnes puudub sügavam sisu ja tegelemine represseeritute mälestuse jäädvustamisega on jäänud tahaplaanile.

16 **Kurjuse Ohvrite Leinapark** Purtse hiiemäel Alutagusel on Memento eestvõtmisel loodud mälestuspaik viiskümmend aastat väldanud Nõukogude okupatsiooni vägivalla-ohvritele.

20 **Ronald Seth –** armastatud õpetaja ja hulljulge spiooni meenutused elust Eestis ja tegevusest Briti sõjaväeluures.

24 **Valdemārs Veiss – Läti Leegioni esimene Rüütliristi-kavaler.** Meenutame neid sangarlikke läti sõjamehi, kes Kolmanda Riigi relvajõudude koosseisus võitlesid Nõukogude Liidu vastu, püüdes takistada kommunistliku terrori tagasitulekut ja võidelda välja Läti iseseisvus.

30 **Hävitajad ehk „partisanisõda" Eestis nõukogude moodi.** Avaldame peatüki Hanno Ojalo uuest raamatust Eesti väike talvesõda 1944.

32 **Tänavu möödus 100 aastat Eesti Vabariigi omaaegsest väljakuulutamisest,** kuid omariiklikku iseseisvust selle aja jooksul on olnud vaid ligi 49 aastat.

35 **Rahvuslik lein ja vene kojamehed.** Viimased kolm aastat olen leinapäeval pidanud tõdema, et miski siin riigis ei muutu ega sünni ilma selgituseta.

36 **Evy Laamann Kalbus:** tahan jäädvustada tõsilood, mida isiklikult oma silma ja kõrvaga näinud ja kuulnud olen ning millest minu kodumaal ei teata ja vast ei tahetagi teada.

40 **Ild Ratase mälestused (vangi)laagrist.** Elu on möödunud nagu üksainus pikk, lõputuna näiv päev, ei saa aru, kuhu kõik need aastad on kadunud.

50 **Vana Pläss.** Käbini kiri NLKP Keskkomiteele.

52 **Hans-Werner Loeck.** Minu viimane võitlus ja selle lõpp Nõukogude sõjavangistuses. Jätkub mälestusteraamatu „Sild Väikesel Emajõel" tutvustamine.

62 **Eesti iseseisvusaja uued kinoikoonid ja hallid kardinalid.** Mõtteid rahvusliku filmikunsti teemadel.

66 **Aeg on meie ajalugu rõõmsamalt üle vaadata,** mis pole sugugi nii paha, pime ja kole olnud, nagu meile on seda püütud kujutada.

68 **Kui Eesti Vabariigi vanuseks saame täna öelda 100 aastat,** siis meie maausuliste kalendri järgi arvutatult on Eesti juba 10 231-aastane!

72 **Jüri Vilms, Jaan Poska ja „üliõpilane" Kingissepp.** Meenutame sündmusi ja inimesi, mis viisid Eesti omariikluse väljakuulutamiseni.

74 **„Kunstiühing Pallas 100. Sünd ja taassünd"** on näitus, mis tähistab ühte sajanditagust legendaarset kultuuriloolist sündmust.

FOTO: EKM

FOTO: ROTARY

KAANEL: FOTOKOLAAŽ / MART SANDER JA MERLE PALMISTE SERIAALIST "LITSID". LOE LK 4

KULTUUR JA ELU TOIMETUS

Väljaandja: MARKLEIS OÜ • peatoimetaja TEA KURVITS
tel: 646 2790 • faks 601 0212 • mob 561 567 18
asukoht: Tallinn, Köleri 8, II k
postkast: 10502 Tallinn, pk 200
e-mail: kultuur.elu@mail.ee • **www.kultuur.elu.ee**
TOIMETUS: Jaanika Kressa, Maris Abel, vinjetid joonistas Marko Mäetamm

Kultuur ja Elus avaldatud artiklid, fotod ja illustratsioonid on autoriõigustega kaitstud teosed, mille kasutamine on reguleeritud seadusega. OÜ Markleis keelab avaldatud artiklite edastamise ja reprodutseerimise ilma kirjaliku nõusolekuta.

Mart Sander

“Ma ei taha inimest uinutada, vaid äratada

FOTO: RENET HEINLA

Mart Sander (50) tegi kodumaale kingituse – Eesti 100. sünnipäevaks valmis tema ajalooline draamaseriaal „Litsid". See pole mitte üks järjekordne eesti film, mis alahinnates vaatajaid, pakub tühje kaadreid ja hollivuudilikku poliitkorrektsust. Mart Sander on looja, kes pole käsist-jalust kinni seotud kultuurkapitali või mõne teise riikliku rahapesumasina külge ja nii pole tal ohtu oma südametunnistusega tülli minna.

JAANIKA KRESSA

FOTO: JAAK VILONOV

„Litsid" on film lähiajaloost, mis kõnetab meid päris isiklikult ja põlvkond, kes need ajad ise üle elanud, jälgib proua Kuke majas toimuvat kindlasti kananahk ihul. Samal ajal kui meie ootame esmaspäevaõhtuid, et näha „Litside" järgmist osa, tiirutab Mart oma orkestriga mööda Ameerikat.

Kus toimuvad sinu orkestri kontserdid ja mida te „100 aastat eesti muusikat" nime all täpsemalt esitate?

Meie tuur viis läbi tähtsamate eestlaste keskuste idarannikul, kuid põhirõhk oli pealinnal Washington DC-l, kus toimus kolm kontserti, neist üks oli avalik kontsert Kennedy Keskuses. Aga Vabariigi aastapäeval olime hoopis Lakewoodis, kus on ilus Eesti maja ja juba väga pikkade juurtega Eesti asundus. Kuna see paikneb üsna New Yorgi lähedal ja New Yorgis sel päeval suurt pidu ei peetudki, siis tuli kohale ka palju NY rahvast. Seal toimub EV100 gala Eesti kultuuripäevade raames 31. märtsil ning olen kohal ka sel üritusel. Aga tuuril mängisime ikka ja ainult Eesti muusikat – nii päris ka XX sajandi alguse kupleesid kui minu uusi laule aastast 2018, mis ma olen kirjutanud sarja „Litsid" tarbeks.

Mis tunne on kodumaa sünnipäeval viibida võõrsil ja kas seal on sama või isegi õigem Eesti kui siin?

Mõnes mõttes on see tõsi. Põlised väliseestlased oskavad tunda siirast rõõmu, millest Eestis vahest vajaka jääb. Mitte ükski väliseestlane ei oleks tahtnud oma pidu tumestada näiteks sellise kunstiliselt ambitsioonika, morbiidse filmiga, mida eestlased kodumaal vaatasid. Taheti tunda rõõmu, taheti olla tänulikud, et kodumaa on vaba. Paradoksaalselt mõtlevad väliseestlased pigem helgele tulevikule, meie siin aga mustale minevikule. Sünnipäevale lisas ülevust ka see, et Washington DC meer, Muriel Bowser, kuulutas 24. veebruari ametlikuks Eesti Päevaks. Sellist au ei ole meie riigile iseseisvuse ajal osaks saanud. Ka aastal 1982 tehti samasugune aktsioon, millega USA protesteeris Nõukogude okupatsiooni vastu Eestis. Muidugi, meil siin kodumaal ei teadnud sellest keegi midagi, vähemalt mitte avalikult. Muuseas, meeri ajaloolises läkituses mainitakse ka kahte kultuurisündmust Washingtonis – esimene on Tallinnast

FOTO: ERAKOGU

pärit kunstnik Michel Sittowi näitus Washingtoni Rahvusgaleriis, ja teine minu kontsert Kennedy Keskuses. On väga uhke tunne olla sellises dokumendis ära toodud ning suur kiitus Washingtoni Eesti Seltsile, kes selle aktsiooni ellu kutsus ning kogu meie tuuri korraldada aitas.

100 aastat tagasi kuulutati küll välja Eesti Wabariik, aga kas on ikka korrektne väita, et seesama riik saabki nüüd 100-aastaseks? Oli ikka päris pikk aeg, kus mingist vabariigist, vähemalt siinpool rahutut vett, juttugi ei tohtinud olla.

Jah, oleme ausad – eks see on selline Okasroosikese juubel. Oleme sellest sajast aastast täpselt poole jubedas nõidusunes maha maganud. Aga ma julgen väita, et ka läbi nende aastate elas Wabariik ikkagi massiliselt inimeste südames, ja kui miski elab südames, siis see ei ole iialgi surnud.

Samas võib-olla ikkagi oli see EW kogu aeg tõesti olemas, mõne inimese südames ja unistustes? Kas sa tundsid niisuguseid inimesi? Mäletad neid oma lapsepõlvest? Kuulud ise nende hulka?

Ka meie perekond oli üks sellistest – vanaemad olid ju mõlemad eestiaegsed daamid; neil oli tohutult palju eestiaegseid raamatuid, seltskonnaajakirju, moežurnaale – kõik see jättis minusse lapsena väga sügava mulje. Ma nägin, et tegu oli millegi palju ilusama, palju väärikama ja paremaga, kui see, mis ümbritses mind. Mind jahmatas, et eestlased elasid tollal nagu „välismaal" – mida võis näha Soome televisioonist. Nad ei olnud hall töölismass, kes paraadil punalippe lehvitas, omal kõhud korisemas. Kui juba kooli läksin, siis sain ka aru, et süsteem valetab meile. Koolis räägiti, milline vaesus ja viletsus valitses Eestis, kuidas Nõukogude võim tõi meile töö, leiva, rahu ja vaat et kirjaoskuse. Aga kodus olid vanad ajakirjad, tulvil luksuskaupade reklaame. Olid vanaemade fotoalbumid õnnelikest, ilusti riides inimestest, kes elasid suurtes korterites sel ajal kui mina kasvasin ühisköögiga toas; kes reisisid välismaal sel ajal, kui eestlane võis ainult unistada Bulgaaria tuusikust; kes sõitsid uhkete ameerika autodega sel ajal, kui Eestis tuli parteisse astuda, et endale Moskvitš saada. Ühesõnaga, võib-olla mõnda maalast või parteikarjeristi pere võsukest võis petta, aga mind mitte! Sellepärast kujunes minust ka juba väga varakult Nõukogude riigi vaenlane. Ja veel: ma ei sallinud ateismi, mida igal pool pähe määriti. Ma õppisin muusikakeskkoolis, kus tegelikult sai õpilane juba väga varakult aru, et valdav enamus sellest, mida inimkond on loonud ilusat ja ülevat, on loodud mitte teistele inimestele, mitte tarbimiseks, vaid Jumala ülistuseks. See oli sügavalt isiklik tunnetus ja valjuhäälne sovetlik ateisimipropaganda ei suutnud seda summutada. Sellepärast olen ka praegu väga murelik, sest meie praegune president on võtnud südameasjaks järjekordselt vaimne ajaloorong oma rööpail pidurdada ning täiskäigul tagasi juhtida. Me pole rahvana nii välja kujunenud, nii vankumatul vundamendil, et meid ei peaks veel harima ja kasvatama. Meil oleks vaja väga delikaatset ja sügavat juhatust religiooni- ja vaimuasjades, mitte lahmivat ateismipropagandat stiilis „oleme ise kõvad mehed". See kõik viib välja selleni, et aina rohkem otsib eestlane abi küll psühholoogidelt-psühhiaatritelt, küll igasugu maagiast, salateadustest, hiromantiast, sektidest, lamedatest eneseabiõpikutest ja koolitustest, kus suure raha eest õpetatakse endale kinnitama, et sa oled kõige kihvtim ja parem, ehkki su elu läheb iga päevaga rappa.

FOTO: RENET HEINLA

Mart Sander hr Falkenbergi rollis seriaalis „Litsid".

> **Jah, oleme ausad – eks see on selline Okasroosikese juubel. Oleme sellest sajast aastast täpselt poole jubedas nõidusunes maha maganud.**
>
> — MART SANDER —

Oled alati elanud Tallinnas, aga nii on seda vana linna nimetatud ainult viimased sada aastat, palju pikemat aega oli ta Reval. Kas sul on Revalis oma lemmikpaigad, kas sellel linnal on eriline koht sinu südames?

Ma ei pea ennast alati eestlaseks, aga ma pean ennast alati tallinlaseks. Meie perel saab Revalis varsti 500 aastat; tuhnisin noorena linnaarhiivi dokumentides ning tegin omale ilusad koopiad vanadest ärakirjadest. Isa poolt olid Sanderid baltisakslased, aga teine vanaisa on hoopis inglane – vanaema lõpetas 1936. aastal Anna Tõrvand-Tellmanni Inglise Kolledži ja saadeti pärast Londonisse tööle.

Kui sõda algas, siis ta tuli sealt tagasi, lapseootel. Tema lool baseerub ka „Litside" tegelane Maria, ehkki vaid kaudselt. Aga tunnen Tallinna tõesti hästi. Olen noorena olnud giid, tean legende ja selliseid paiku, millest uustallinlane lihtsalt kiirelt mööda tõttab, taipamata, et ta paikneb kusagil, kus ajalugu tehti. Neid kohti on terve meie vanalinn täis. Kuna mul ei ole väljaspool Tallinna ka üldse sugulasi – mul tegelikult ei olegi neid peale ema ja isa – siis olen kõik oma lapsepõlve suved veetnud Tallinnas ringi kolades ja olen sellega väga kokku kasvanud. Mind võlub Tallinna ajalooline demokraatia, see, millest räägib „Verekivi". Reval on riik riigis.

FOTO: RENET HEINLA

Kas sa oled Eesti ajalugu uurides pidanud ka pettuma? Või elu jooksul midagi oma teadmistes ja arvamustes ümber hindama?

Ma arvan, et ikka. Eriti, kui hakkad uurima seda, mida teised meist on arvanud. Juba roomlane Tacitus ju kirjeldab meid, I sajandil AD. Kas ta meid ka päriselt ise kohtas, see on küsitav. Aga kui siia saabusid esimesed eurooplased – nagu me oleme harjunud ütlema, tule ja mõõgaga röövvallutajad – siis nemad analüüsivad eestlase olemust päris põhjalikult ja ega seal midagi väga kiiduväärset pole. Ehmatav on võib-olla pigem see, et samamoodi võiks iseloomustada ka tänaste eestlaste omavahelist suhtlemist ja loogikat. Sellest on pikemalt ja väga mõistliku distantsiga kirjutanud Andrei Hvostov oma raamatus „Mõtteline Eesti". Karl Ernst von Baeri „Eestlaste endeemilistest haigustest" on uskumatu lugemisvara, mis tõmbab „muistse õnnela" illusiooni nullilähedale. Ilmunud on palju mälestusi, mis annavad meile aimu sellest, millised me oleme teiste pilgu läbi. Hermynia zur Mühleni „Lõpp ja algus" tuleb esimesena meelde. Muidugi, võib ju väita, et need teosed on kirjutatud „vaenlase" poolt, kes vaatab eestlast nagu alamat tõugu looma, kuid neis on palju sellist, millest me peaksime õppima.

Sinu seriaali pealkiri „Litsid" on tekitanud mitmesugust poleemikat. Kuidas kommenteerid väidet, et tegelikud litsid olid ja on meie poliitikud?

„Litsid" on minu raamatus ja ka seriaalis siiski vaid lihtinimesed – kogu rahvas. Mitte ainult eestlased – ka lätlased, leedukad, poolakad, soomlased, miks mitte ka ungarlased, rumeenlased, bulgaarlased, tšehhid, slovakid, jugoslaavlased… Kõik need, kes parseldati maha suurte kupeldajate omavaheliste kokkulepetega. Hitler ja Stalin jagasid omavahel ära Poola, Soome, Eesti, Läti, Leedu, Rumeenia; hiljem lisandusid Roosevelt-Truman ja Churchill, kah parajad türannid, kes kõik olid valmis vabaduse orjaturul väikerahvaid müüma ja kinkima, et suurtele meestele meele järele olla. Kohalikud poliitikud on selles mängus pigem alama astme kupeldajad, sellised suurte kuldkettidega *pimp*'id, kes kusehaisuliste tänavanurkade tüdrukuid viletsa kvaliteediga heroiiniga konksu otsas hoiavad ja nende arvelt hästi elada üritavad.

> **Minu mõlemad vanaemad olid eestiaegsed daamid.**
>
> — MART SANDER —

Filmi esimeses osas on maha jäetud maja riidekapis ülikonna küljes haakristiga rinnamärk. Kas seda on uuritud, kui suur osa lahkunud baltisakslastest olid partei liikmed? Sageli arvatakse, et sakslased läksid lihtsalt niisama minema, sest Hitler kutsus neid. Ei teata, et siia jäädes oleks neid ähvardanud hoopis suurem terror kui meid, eestlasi või lätlasi. Inimesed ei tea, et bolševikud mõrvasid ja küüditasid ka 1918. aasta alguses just baltisakslasi. Samuti ei teata, kui suurt tooni andsid baltlased eeskujulike kodanikena hiljem meie vabariikides, olles vastutustundega riigiametnikud ja suurtööandjad. Just see vastutuse tunne lahkus siit maalt 1939. aastal.

Tõsi, baltisakslaste panus Eesti riigi

ajalukku on teema, mis on riiklikult tabu, olnud seda juba Eesti iseseisvusest peale. Me unustame sageli, et need olid inimesed, kes olid Eestiga seotud pikki sajandeid, kellel oli Eestist lahkumisega kaotada palju rohkem, kui eestlastel: neil olid majad ja vabrikud, positsioon, oma väga spetsiifiline kultuuriruum. Hitleri käsul tuli neil vaid kümne päevaga kõigest loobuda, asuda elama riiki, mis oli neile sisuliselt võõras. Nad pidid maha jätma kogu oma varanduse – Eesti riik kehtestas ju karmid piirangud väljaviidavatele väärtustele: isegi esivanemate portreed ja põlvest põlve edasi antavad mälestusesemed pidid maha jääma. Ja lõpuks sattusid nad kuhugi tühjaks küüditatud Poola, sisuliselt ei kuhugi… Mingil määral oli see samuti küüditamine. Eesti riik teadis asjast juba 27. septembril 1939, mil alustati ümberasustamise ettevalmistustega, aga baltisakslasteni jõudis teade alles 8. oktoobril. Minu meelest oli see väga alatu, aga ajastu poliitika soosis saksavaenulikkust. Muide, umbes samal ajal ilmus ju ka Pravdas juhtkiri, mis süüdistas eestlasi suures saksavaenulikkuses – Venemaa ja Saksamaa olid ju „värskelt abiellunud", sellist asja ei tohtinud olla. Groteskne on, et vaid üksainus aasta „rahvasõbralikku" punavõimu suutis eestlasi panna unustama selle 700-aastase viha sakslaste vastu, tervitama Kolmanda Riigi vägesid kui vabastajaid ja kinnistama meie mõtlemisse tohutu venevaenulikkuse. Ilmselt Ribbentrop teadis, et nii läheb – et Venemaa kaevab endale ise moraalse augu, kust ta saja aasta jooksul välja ei tule.

> **Tõsi, baltisakslaste panus Eesti riigi ajalukku on teema, mis on riiklikult tabu, olnud seda juba Eesti iseseisvusest peale.**
>
> — MART SANDER —

Eesti Wabariiki kuulusid ka vene valged, rahvusvähemus, kel oli seljataga põgenemine punase koletise eest. Huvitav, kas meie „neutraalse" riigi luureorganid pidasid ka nende kohta kartoteeki ja andsid sujuvalt sovettidele üle, koos vabadussõjalaste toimikutega?

See on keeruline teema. Usun, et sellealast koostööd tehti. Teame, et „valgete" lapsi jahtisid punavõimu agendid eriti ägedalt; kuid seda tehti kavalalt. Paljudele sisestati, et nemad on „uus tulevik" ning värvati need agentideks, hiljem komnoorteks ja parteilasteks. Kuid väga paljud olid juba tänu perekondlikule kuuluvusele punavenemaa veendunud vaenlased, ja sellistele armu ei antud. Seriaalis kehastab seda tõugu Anastassia, valgekaartlasest kindrali tütar, kes sügavalt põlgab ilma kultuuri ja Jumalata võimu, mis on hävitanud tema perekonna. Selle eest ootab teda muidugi karistus. Aga tegelikkuses võime taaskord tõmmata paralleele tänapäevaga. On vene noori, kes on väga pühendunud Eesti riigile ja selle kaitsmisele – ja on neid noori, kes on enda silmis „partisanid", alati valmis Eesti vastu relva haarama, kui emamaa seda peaks nõudma. Neid ei ole võimalik Eesti ühiskonda integreerida, eriti selliste halearmsate katsetega nagu venekeelne telekanal või ühised kultuuriüritused. Nende eetos baseerub põlvkondade pikkusel imperialismiihalusel, Suure Isamaasõja müüdil ja sellele valatakse Putini administratsioonist üha uut kütteõli peale.

Selles seriaalis on sinu kirjutatud nii tekst kui ka muusika, sa laulad seal, astud ka hr Falkenbergi rollis üles. Kes on Falkenberg sinu jaoks ja kas ta on mingi koondkuju või on tal kindel prototüüp?

Falkenberg on „paha" kangelane. Neid on seriaalis nii sakslaste, venelaste kui ka eestlaste hulgas. Ta on kõige moraalitum inimtüüp – reetur, topeltagent, kes mängib kõiki kõigi vastu ja teeb seda lisaks kolmanda riigi territooriumil. Ilmselt oli tal pintsaku külge panemiseks ka viisnurk taskust võtta, kust aga tuul puhuma peaks. Muide, üks huvitav fakt: kui romaani esimest osa kirjutama hakkasin, tuli nimi „Falkenberg" mulle nagu iseenesest pähe. Kui raamat juba valmis oli ja kui valmistasime ette võtete alguseks, korraldasin ma parajasti hotelli Palace juubeliüritust. Et leida võimalikult palju informatsiooni

hotelli kohta, sukeldusin ma digiteeritud eesti ajalehtede saidile dea.digar.ee, kus saab märksõnade järgi kõike otsida. Mingil hetkel mõtlesin, et äkki leiab informatsiooni ka selle eestiaegse maja kohta, kus ma Tõnismäel elan – mina ja praegused elanikud teavad sellest üsna vähe. Ja korraga jäi mul hing kinni – minu maja arhitekt on Richard Falkenberg! Mul polnud sellisest arhitektist õrna aimugi. Tuli välja, et ta oli baltisakslane, kes lahkus ümberasumise käigus Eestist; on Tallinna maha jätnud mõned väga ilusad funktsionalistlikud elamud. Ma arvan et see oli saatus – kuidas see saaks olla juhus?

Filmi peategelast mängiv Merle Palmiste on erakordne näitlejanna, Eesti mõistes konkurentsitult oma põlvkonna parim.

Merle on alati daam. Ma mäletan, et kui olin umbes 18-aastane ja läksin tööle Estonia teatri koori, ütles legendaarne Endel Pärn kord meie eestiaegse operetiprimadonna Milvi Laidi kohta: Milvi oli alati daam. Tol hetkel ma mõtlesin, et mis see peaks tähendama – laval on ju lihtne, paned sitsid-satsid selge ja uffafaaa, olengi daam. Aga hiljem elus ma olen näinud, et seda ei õpi ega teeskle. Mõni on laval oi kui peen daam, aga võtab pärast etendust pitsid seljast, võtab pitsi viina ja hakkab käituma nagu pesunaine. Ent daam võib samuti viina võtta, kasvõi ennast täis juua – aga ta ei muutu kunagi labaseks, isegi kui ta viskab nalja või ütleb mõne vägisõna. Proua Kuke rolli ei saaks luua, kui sul pole seda unikaalset omadust. See on roll, mis võiks kiirelt muutuda vulgaarseks – proua Kukk ei langeta alati õigeid otsuseid; sisuliselt on ta ju siiski bordelliemand, ükskõik kas ta pakub seksiteenust poliitilistel põhjustel või mingi sügavama feministliku filosoofia toel, stiilis „mina dikteerin meeste mängureeglid”.

FOTO: RENET HEINLA

Seriaali „Litsid” võtteplatsil.

Thaiana

Koidu 62, Tallinn
Avatud E-P 9 - 22
Tel: 66 00 101
www.thaianamassage.com

Traditsiooniline Tai massaaž
Tai reflektoorne jalamassaaž

Tai Aroomimassaaž õliga
Naturaalsed *PINO Natural Spa Therapy* – massaažiõlid

Kingi elamus –
osta Thaiana kinkekaart!

Ehtsad Tai massöörid Taimaalt!

Kuid isegi olles antikangelane, peab ta jääma selleks, kes muutub vaatajale väga lähedaseks, kellele vaataja kaasa mõtleb ning kelle otsused ei jää talle võõraks. Ta ei tohi kunagi tuua esile vaatajapoolset ninakirtsutamist. On vast imelik nii öelda, aga selles seriaalis mängib Merle iseennast. Eesti telemaastikul on ta tihti pidanud kehastama totaalseid kanasid – ajudeta dekoratiivseid vuhvasid. „Litsides" on tema sisemine intelligents ja vaimukus liikumapanevaks mootoriks. Me praktiliselt ei pidanud proove tegema – roll oli talle nii omane, et seal midagi lavastada või juhendada osutus mõttetuks. See nakkas ka teistele näitlejatele. Meil on ju seltskonnas päris noori, algajaid; produtsent Tuuli Roosma alguses väga kartis neid kasutada – et langevad ansamblist välja. Et kui amatöör vajab 5–6 duublit, et üldse avaneda, siis proff nagu Merle annab endast ühe duubliga kõik ja selline mehaaniline kordamine väsitab ta ära. Aga läks täitsa teistmoodi – Merle aitas noori näitlejaid igati; võttis nad omaks nagu proua Kukk oma tüdrukud. Tema hea iseloom ja mitteprimadonnalikkus on legendaarsed. Et Merlet vihastada või endast välja ajada, pead sa ilmselt käituma nagu tõeline siga. Õnneks meie seda piiri ei ületanud! Ma loodan, et selle rolli eest saab Merle kõik olemasolevad ja veel mitte olemasolevad preemiad.

Ja need tüdrukud, kas nad kasvasid koos filmiga? Kas te kastsite neid?

Meie „kahtlasest *casting*'u süsteemist" on juba palju vahtu esile klopitud, aga ma jään endale truuks – *cast*'ida näitlejat ainult proovisaalis on rumalus. Filmi- ja seriaalitöö on protsess, mis

> **Ma loodan, et selle rolli eest saab Merle kõik olemasolevad ja veel mitte olemasolevad preemiad.**
>
> — MART SANDER —

seob sind inimesega pikaks ajaks, hommikust õhtuni. Ma ei suuda töötada inimestega, kes ei ole mu sõbrad. Olen ka seda proovinud ja olen täiega hävinud. Ma usun koostöösse, sellesse, et näitleja vajab režissööri täpselt niisamuti, nagu režissöör vajab näitlejat. Kui kollektiiv ei muutu omamoodi teiseks perekonnaks, siis saamegi pakkuda ainult „näitlemist". Aga ma ei tahtnud seda. Tahtsin, et vaataja vataks neid tüdrukute omavahelisi pidusid, padjasõdasid, kaardimänge, hullamist, ja tunneks suurt kadedust, et ta ei saa ise nendega koos pidutseda. Sellist fluidumit ei näitle, selleks peabki olema sõpruskond. Meil see tekkis ja mul on väga hea meel, et just casting on saanud kõige rohkem kiita. Tüdrukud mitte üksnes ei kasvanud, nad hakkasid ka ise seriaali kasvatama. Raamatus pole igal tüdrukul oma lugu, aga seriaalis on. Need sündisid töö käigus, sest tänu näitlejatele muutusid karakterid verevateks inimesteks, ja inimestel on kõigil oma lugu rääkida.

Kas Teine maailmasõda on sinu jaoks üks huvipakkuvamaid ajajärke Eesti ajaloos? Või lihtsalt veel nii värske aeg, valusaid mälestusi täis? Või vana maailma viimane loojang?

Kõike seda. Aga eelkõige on see muidugi tohutult kurb ja traagiline sündmus, mitte üksnes Eesti, vaid kogu Euroopa, kogu maailma ajaloos. Selle järellainetust tunneme iga päev ka tänapäeval. Aeg on küps toimunut ümberhinnata, mitte kirjutada ajalugu ainult võitjate aspektist. Nii palju seda, mis praegu meie maailmas toimub, paneb meid ettevaatlikult küsima – kas ei läinud midagi kardinaalselt valesti? Loomulikult ei tohi neil teemadel avalikult oma mõtteid avaldada, loomulikult ei tohi unustada ega andestada tohutut ebaõiglust, mis sõda endaga kaasa tõi – aga kõik märgid näitavad, et maailm mitte ei avardu, vaid tõmbub kokku – taas kord marurahvusluse ja traditsionalismi suunas. Ja see uus „ärkamisaeg kõverpeeglis" loob üha soodsamad tingimused et fantaseerida, milline oleks Euroopa täna, kui sõda oleks lõppenud teisiti.

Millised sündmused kodumaa (või ka laiemalt Euroopa) ajaloos võiksid sind järgmisena köita uusi filme või hoopis oopereid looma?

Mul on praegu suur plaan luua üks ajalooline film XIX sajandi keskel Eestisse elama sattunud ühest põnevaimast naisest – Euroopa kuulsaimast ooperi-

primadonnast Wilhelmine Schröder-Devrientist, Wagneri, Schumanni ja Goethe muusast, „hullust geeniusest", kes osales 1848. aasta revolutsioonis, põgenes siis abiellu Eesti kolkamõisa ja kirjutas siin oma memuaarid, mida peetakse täna saksakeelse erootilise kirjanduse tippteoseks ning mida antakse ka XXI sajandil välja kümnetes keeltes ja suurtes tiraažides. Peaossa on ennast lubanud Annely Peebo. Selle naise – ühtaegu suure geeniuse ja täiesti kontrollimatu, enesekeskse natuuri – lugu on minu jaoks väga liigutav ja väga põnev. Loodan, et see projekt saab riiklikelt instantsidelt rohelise tule ja võime juba järgmisel aastal võttesse minna.

Kas sul on eeskujusid, autoriteete, iidoleid, neid, kelle arvamusega arvestad või kelle moodi tahaks olla?
Neid on liiga palju, et suudaksin kedagi eraldi esile tõsta! Aga ega ma eriti arvamustega arvestaja ei ole. Ma ei sea endale kunagi sihiks olla vastavuses *mainstream*-standarditega, teenida laiade masside mugavat heakskiitu. Ma ei taha inimest uinutada, vaid äratada. Pai on minu jaoks lahjem tunnustus kui kõrvakiil.

Millise maiuspalaga sa nüüd järgmisena oma talendi austajaid rõõmustad?
Aprillis on mu uue näidendi „Äratõmbetuli" esietendus Washingtonis ja suvel teen sellest ka filmi. Kohe pärast jaanipäeva tuleb Eesti tuur. See on *agathachristie´*lik põnevik kahele näitlejale. Ühes rollis olen ise, teises näeb eesti publik esmakordselt Artur Rehit, kes ainsa eestlasena lõpetas eelmisel aastal Hollywoodi Näitlejate Akadeemia.

Mis on see, mis sind käivitab, mis sulle loomingulist jõudu annab?
Elu ise. Rohkem võib-olla siiski minevik kui tulevik.

Millist tulevikku sa soovid Eestile?
Minevikku! K&E

FOTO: JOOSEP SOORSK

POLIITIKA

Märtsiküüditamise mälestuspäeva tähistamine Vabaduse platsil.

FOTO: FLICKR / INIMÕIGUSTE INSTITUUT

Lootus sureb viimasena

1949. aasta märtsiküüditamisest on kirjutatud-räägitud palju. Olen ka ise seda teinud. Tundub, et toimunud sündmuste üldistuste kohta on ikka olnud midagi uut lisada Tartu Ülikooli dotsendil Aigi Rahi-Tammel, üksikasjade kohta ka teistel uurijatel. Nõutuks teevad aastast aastasse korduvad poliitikute kõned avalikel mälestustseremooniatel. Esinejatelt ootaks värsket teavet selle kohta, mida uut on tehtud nõukogude repressioonide all kannatanud inimeste abistamiseks, lahkunute mälestuse põlistamiseks.

KUNO RAUDE

Valmistab head meelt, et iseseisvusaastate jooksul on ilmavalgust näinud hulganisti küüditatute kirjutatud raamatuid ja mälestusi, mida arusaamatutel põhjustel jääb aina vähemaks. Kiiduväärt sõnu tuleb öelda Okupatsioonide Repressiivpoliitika Uurimise Riikliku Komisjoni (esimees Vello Salo) töö tulemusena valminud „Valge raamatu", Valdur Ohmanni, Olev Liiviku, Enn Sarve, Leo Õispuu, Peep Varju, Õilme Nurga jt tublide inimeste töö tulemuste kohta.

Möödunud sajandi kaheksakümnendate lõpus asutatud Eesti Memento Liit ja sinna kuuluvad ühendused on oma põhikirjaliste eesmärkide täitmisel palju ära teinud, kuid ei ole põhikirja kohaselt suutnud kaitsta nõukogude terrori all kannatanud inimeste poliitilisi, sotsiaalseid ja majanduslikke õigusi, mis on selgelt seadusandja eelisõigus. Olen arvamusel, et liidu põhikiri vajab ajakohastamist, vahepeal muutunud oludega arvestamist.

Aastatel 1996–2016 ilmusid trükist Eesti Represseeritute Registri Büroo eestvedamisel valminud nn Memento mustad raamatud, mis on tubli saavutus. 12 köites on põlistatud mälestus represseeritud, ka hukkunud või hukatud Eesti Vabariigi kodanikest. Vaatamata rohketele vigadele on need raamatud kujunenud peamiseks avaliku teabe allikaks aastatel 1940–1988 represseeritute kohta. Ka loodava Maarjamäe kommunismiohvrite mälestusmärgi nimekirjade koostajatele, kellel lasub ülisuur vastutus

ligemale 20 000 Venemaal hukkunud inimese andmete vastavuse eest tegelikkusele. Ei ole kahtlust selles, et „mustade raamatute" koostamisel kasutatud, nõukogude julgeolekuorganite dokumentidest pärit, andmed represseeritute kohta vajavad tõe huvides täiendavat läbitöötamist, mis on jõukohane uurijate uuele põlvkonnale.

Rahvas, kes ei mäleta minevikku, ei vääri tulevikku

Olga Kistler-Ritso annetuse toel (*ca* 2,5 miljonit eurot) 1998. aastal loodud okupatsioonide muuseumi esialgseks ülesandeks oli koguda, talletada, uurida ning tutvustada inimestele nõukogude massirepressioonidega seonduvat. Tänaseks on muuseumi juhtkond vahetunud, muuseumi ülesanded hägustunud. Kelle huvides? Kes tegelikult seisis nende muudatuste taga? Ei taha eksida, väites, et paljud represseeritud on pettunud ka nime vahetanud muuseumi tegevuses.

10.06.2003 loodi valitsuse korraldusega „Poliitilistel põhjustel represseeritud inimeste sotsiaalsete tagatiste küsimuse läbitöötamiseks moodustatud asjatundjate komisjon" (esimees justiitsminister Ken-Martti Vaher), kes allakirjutanu algatusel ja eestvedamisel valmistas ette „Okupatsioonirežiimide poolt represseeritud isiku seaduse" eelnõu, mille X Riigikogu (Keskerakond, Res Publica, Reformierakond, Rahvaliit, Isamaaliit, Mõõdukad) 17.12.2003 vastu võttis. Alles 12 aastat pärast Eesti taasiseseisvumist sätestati selle seadusega õigusvastaselt represseeritud ja represseerituga võrdsustatud

Marie Kello (1888–1953), Virumaa taluperenaine küüditati koos 7-aastase tütrepojaga Siberisse 60-aastasena.

Siin, Verhne-Ussinskoje kalmistul Sajaanides, puhkab minu vanaema Marie Kello.

FOTOD: KUNO RAUDE ERAKOGUST

Kuno Raude vanaema haua kõrval Verhne-Ussinskoje küla kalmistul 1957. aastal.

(näiteks vabadusvõitlejad) isiku mõisted, õigusvastaselt represseeritud isikutele laienevad soodustused, toetused ja pensioniõigused. See oli läbimurre Eesti sisepoliitikas, millele järgnes Eesti Represseeritute Fondi loomine, kes justiitsministeeriumi juhtimisel peaks korraldama represseeritute mälestuse jäädvustamist ja okupantriikide repressiivpoliitika uurimise toetamist riigieelarve kaudu.

Kuidas näeb välja represseeritu argielu täna, kelle huvide rahuldamiseks eelpool nimetatud ettevõtmised olid mõeldud? 14. juunil 1941 ja 25. märtsil 1949 lastena Siberisse viidud või seal sündinud inimesed on jõudnud pensionikka, kelle arv iga päevaga väheneb, mille tulemusena väheneb ka surve riigieelarvele. Elatakse nii, nagu tervislikud ja rahalised võimalused seda lubavad, leppides sageli võimulolijate katmata lubadustega. Nendega koos Siberisse viidud vanavanemad ja vanemad, riigi ülesehitajad ja kaitsjad okupatsioonieelsel ajal, on ammu mulla all. Kümned tuhanded Siberisse maetud eesti inimesed on

parlamendis esindatud erakondade, vabariigi valitsuse, omavalitsuste, represseeritute ühenduste ja kohati ka rahvuskaaslaste poolt unustatud.

Piinlik on kuulda 14. juunil ja 25. märtsil korraldatavatel mälestusüritustel noorpoliitikute sõnavõtte. Eesti Vabariigi juubelipidustustel unustati Venemaale ja teistesse riikidesse maetud kaasmaalased sootuks. Ka presidendil ja peaministril ei jätkunud nende jaoks sõnu. Pähe kipub mõte: rahvas, kes ei mäleta minevikku, ei vääri tulevikku.

Represseeritute mälestuse jäädvustamisest

Olen ehk varem kirjutanud, et mind on aastaid vaevanud mõte Venemaal, aga miks mitte ka Sileesias jm puhkavate saatusekaaslaste mälestuse jäädvustamine kohalikel kalmistutel, mis on päris hästi õnnestunud leedukatel. Jah, see on keeruline ettevõtmine, alates hukkunute ja nende matmiskohtade väljaselgitamisest. Siberis ja mujalgi surma vastu võtnud vangide ning küüditatute arvu ja nende matmispaiku ei tea ilmselt mitte keegi. Ja kui sellekohane informatsioon on Venemaa arhiivides ka olemas, on andmete hankimine peaaegu võimatu, sest Venemaa arhiivide tööd korraldab Vene Föderatsiooni siseministri, armeekindral R. N. Nurgalijevi, 12.09.2011 käskkirjaga nr 1001 kinnitatud „Административный регламент ... по выдаче архивных справок", mille kohaselt tuleb andmete taotlejal esitada arhiivile põhjalikud andmed otsitava kohta! Mingi absurd, või siiski teadlikult astutud samm?

On päris selge, et tegelemine represseeritute mälestuse jäädvustamisega Venemaal eeldab Eesti riigi ja Vene Föderatsiooni mõlemapoolset head tahet ning valmisolekut suhete muutmiseks selles üldinimlikus valdkonnas, milleks on avanenud soodsamad võimalused kui kunagi varem. 15.08.2015 kinnitas Vene Föderatsiooni valitsus korraldusega nr 1561-p „Концепция

> **Seni sõlmimata sõjahaudade kaitse lepinguga paralleelselt vajame ka Eesti ja Venemaa vahelist lepingut Venemaa vangilaagritesse saadetud ja sinna küüditatud eestlaste haudade väljaselgitamiseks, korrashoiuks ning hukkunute mälestuse põlistamiseks Venemaal."**

государственной политики по увековечению памяти жертв политических репрессий", mis oli aluseks „Административный регламент ... *по выдаче архивных справок"* kaasajastamiseks. Mis veelgi olulisem: muutunud on Venemaa presidendi suhtumine nõukogude võimu poolt toime pandud repressioonidesse.

Mis siin rääkida heast tahtest suhetes Venemaaga. Alustama peab meie poliitikutest, kelle suhtumine Venemaal hukkunud eestlaste mälestuse põlistamiseks Venemaal ei ole 27 aasta jooksul muutunud. Juhan Parts, Urmas Reinsalu, Andrus Ansip, Ken-Martti Vaher, Taavi Rõivas, Hanno Pevkur, Tunne Kelam, XIII Riigikogu väliskomisjoni koosseis, XIII Riigikogus esindatud erakondade esimehed, peaminister Jüri Ratas. Need on nimed ja institutsioonid, kelle poole olen abi saamiseks pöördunud. Tumm vaikus. Vaid Jüri Ratas suunas konkreetse küsimuse lahendamise Eesti Vabariik 100 korraldustoimkonna juhtrühmale, kellelt ootan vastust. Tahaks loota, et positiivset. Ootan vastust ka Eesti Vabariigi Presidendilt Kersti Kaljulaiult.

Senikaua kui meie poliitikud koos liitlastega võtavad hoogu suhete muutmiseks idanaabriga, olen seadnud sisse head suhted Krasnojarski krai Jermakovski rajooni Verhneussinskoje alevi ja Jermakovski rajooni administratsioonidega, Krasnojarski krai Repressеeritute Liidu Jermakovski osakonnaga, Krasnojarski Memoriaaliga. Septembris 2017 saatsin 10 „musta raamatut" Krasnojarski krai Jermakovski rajooni raamatukogule. Uskuge, suheldes nende inimestega, olen kogenud heatahtlikku mõistmist ja vastutulekut. Kohalike toetus mälestusmärgi püstitamiseks Verhneussinskoje kalmistule (50 hukkunu nimed) on olemas. Vaja on vaid raha mälestusmärgi valmistamiseks, transpordiks ja paigaldamiseks kalmistule.

Erandkorras, eraviisiliselt, võib ju

Mälestustahvli kavand Siberi mulda jäänud eestlastele Verhne-Ussinskoje kalmistul. Autor Kuno Raude.

Venemaal midagi ära teha, kuid ma ei saa endale lubada rahalise toetuse küsimist Venemaa ametiasutustelt. See on välistatud. Oma rahvuskaaslaste mälestuse jäädvustamine Venemaal on Eesti riigi asi. Nii nagu Saksamaa asi on olnud Eesti, Venemaa ja teiste riikide mulda jäänud sakslaste mälestuse jäädvustamine, kelle hauarahu rüvetamine Maarjamäel oli ette teada. Häbi on. Häbi on ka sellepärast, et 20 000 hukkunu nimed peavad Maarjamäel leppima 1944. aastal Tallinna „vabastanud" väeosadele pühendatud mälestusplaatide ja muude nõukogude sümbolite naabrusega.

Seni sõlmimata sõjahaudade kaitse lepinguga paralleelselt vajame ka Eesti ja Venemaa vahelist lepingut Venemaa vangilaagritesse saadetud ja sinna küüditatud eestlaste haudade väljaselgitamiseks, korrashoiuks ning hukkunute mälestuse põlistamiseks Venemaal. Eesti poliitikute ja Venemaa arhiivide abita ei ole selle ülesande täitmine võimalik. Kas hukkunte lapselapsed, meie noorpoliitikud, on selleks valmis, ka asetleidva õigusriikluse kriisi ja kõikuva riigivõimu legitiimsuse tingimustes? Repressеeritute ühenduste ja kogu rahva tugeva surveta pigem mitte. Pidagem siis öeldut meeles eelolevatel riigikogu valimistel ja nõudkem valimiste kaudu valitavatelt enam tegusid eelkõige Venemaal hukkunud ja sinna maetud eesti patriootide mälestuse igavikustamisel. Sõna on teil, lugupeetav vanem generatsioon!

Järgmisel aastal möödub 70 aastat märtsiküüditamisest Eestis, mille tähistamine ei ole võimalik riigieelarve vahendite kasutamiseta. Kas ja kuidas toimuvad Memento Liidu ja Vabariigi Valitsuse ettevalmistused selle mälestusürituse üleriigiliseks korraldamiseks? K&E

Aabsaare Oskar	1893-1955
Aavik Kustav	1866-1953
Aja Elfriede	1908-1958
Arula Aleksander	1872-1949
Arula Liisa	1878-1951
Arula Märt	1952-1953
Hakk Benita-Emilie	1912-
Heide Maria	1937-1954
Heinmaa Juhan	1899-
Jänes Anna	1886-1952
Kall Mari	1870-1952
Kaserand Lembit	1932-
Keba Endel Johannes	1921-
Kello Marie	1889-1953
Kivimägi Vilhelmiine	1902-1951
Kozõreva Marianne	1924-1953
Lehtla Jaan	1881-1950
Lehtla Juuli	1877-1958
Lillakas Mare	1906-1950
Lukken Johannes	1872-1950
Lukken Maria	1876-1952
Merila Ene	1947-1949
Metsa Gustav	1875-1953
Metsa Miina	1885-1950
Murakas Eduard	1888-1954
Männik Karl	1898-1953
Peep Juhan	1879-1951
Prants Karl	1874-1956
Privoi Elmar	1907-1949
Privoi Helve	1949-1949
Privoi Kristjan	1876-1950
Privoi Leena	1871-1958
Raadik Salme	1886-1953
Raidmaa Ida	1887-1951
Remlik Anna	1883-1955
Sats Helene	1872-1957
Sats Mihkel	1878-1954
Sepp Maria	1885-1956
Sepp Miina	1871-1949
Sipria Hans	1874-1950
Spits Anna-Rosa	1870-1949
Tambik Aleksander	1880-1953
Tamm Anna	1902-1951
Vahesalu Anne	1934-1950
Vahur Matilde-Maria	1886-
Veelman Leena	1875-1952
Veiderpass Terese	1893-1954
Õunapuu Elsa-Johanna	1906-1954
Õunapuu Joosep	1870-1949
Õunas Elvi	1930-1953

Kurjuse Ohvrite Leinapark
Purtse hiiemäel, Ida-Virumaal.

Kurjuse Ohvrite Leinapark

Purtse hiiemäel - Alutaguse Memento kingitus eesti rahvale

Eestis on loodud rahva algatusel kaks omanäolist mälestuspaika: Pilistvere kivikangur ja Kurjuse Ohvrite Leinapark, viiskümmend aastat väldanud Nõukogude okupatsiooni vägivallaohvritele. Kümned tuhanded nimetutes haudades Venemaal puhkavad genotsiidiohvrid on leidnud siin sümboolse koha, kus saab süüdata küünla või tuua lilli nende mälestuseks.

PEEP VARJU,
Memento Tallinna Ühendus

Esimene neist on Eesti keskosas Pilistveres rajatud omapärane kivikangur, mis sai alguse 1988. aastal Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei asutamisel. Meie hulgast lahkunud ja legendiks saanud kirikuõpetaja Vello Salum oli selle idee algataja ning paarikümne aasta jooksul ka tegelik väsimatu teostaja kohapeal. Tema aktiivseteks toetajateks said Eesti Memento Liidu tookordne esimees Endel Palmiste ning Harjumaa Memento esimees Heino Jalakas. Ühiselt telliti detailplaneering ning töö pandi käima.

Nüüdseks Kommunistliku Genotsiidiohvrite Memoriaali nime all tuntuks saanud omapärase kompleksi keskmes on suur kivikangur. Üle kogu Eestimaa on sinna toodud sadadest eesti kodudest valukive kommunistide terrori läbi hukkunud lähedaste pereliikmete mälestuseks. Kümned tuhanded nimetutes haudades Venemaal puhkavad genotsiidiohvrid on leidnud siin sümboolse koha, kus saab

süüdata küünla või tuua lilli nende mälestuseks.

Aastate jooksul on Memento organisatsioonid püstitanud mälestuskivid kõigile maakondadele, on rajatud võitlustes langenud ja terrori ohvritena hukkunud eesti ohvitseride mälestuseks kuuseallee, püstitatud mälestusmärke vabadusvõitlejaile, soomepoistele, metsavendadele ja radiatsiooniohvreile. Viimati lisandus kompleksi 31. augustil 2017 mälestussammas Eesti Vigastatud Sõjameeste Ühingu 100. aastapäeva puhul. Ligi 30-aastase ühistegevuse tulemusena on Pilistvere memoriaalist saanud meie rahva märkimisväärne pühapaik, kus kommunismi- ja natsismiohvrite Euroopa päeval 23. augustil kogunevad mälestusüritusele kõigi maakondade Memento ühingute liikmed. Pilistvere Andrease Kogudus ja Eesti Memento Liit on möödunud aastate jooksul ühiselt loonud selle eesti rahvale pühendatud mälestuspaiga.

Leinapark Purtse hiiemäel

Teine rahva algatusel sündinud mälestuspaik on Ida-Virumaal Kurjuse Ohvrite Leinapark Purtse hiiemäel. Erinevalt Pilistvere memoriaalist on Leinapark rajatud üheainsa maakondliku organisatsiooni eestvedamisel ja see on Alutaguse Memento. Ida-Virumaal on selline keskkond, kus eestlased on suures vähemuses ning kõigi iseseisvumise järgsete aastate jooksul on kohalike omavalitsuste toetus eestimeelsele tegevusele on olnud väga tagasihoidlik. Seda enam tuleb hinnata oma jõududega ja suures osas annetuste toel valminud memoriaali, mis jäädvustab eesti rahva nõukogude okupatsiooniohvrid.

Alutaguse Memento sai alguse 16. märtsil 1989 Iisaku koduloomuuseumis kokku tulnud algatusgrupist koosseisus: Daniel Vardja ja Juta Rääsk Iisakust, Mari Kukke ja Mango Maasik Tudulinnast, Leili Kallavus Avinurmest, Uno Säästla Püssist, Ivar Raudsepp Jõhvist ja Renee Puss Kohtla-Järvelt. Kokkutulnud kinnitasid vajadust kannatanuid ühendava organisatsiooni loomiseks, visandasid põhikirjalised ülesanded ning ühe tähtsama eesmärgina kommunistide terroriohvrite mälestuse jäädvustamist. Lõpliku tõuke organisatsiooni loomiseks tolleaegses Kohtla-Järve rajoonis andis 25. märtsil 1989 Tallinna linnahallis toimunud vabariiklik kokkutulek, kus Memento nime all vormistati kõiki Eestis kommunistliku vägivalla all kannatanuid hõlmav ülemaaline organisatsioon. Memento Alutaguse osakond sai alguse 22. aprillil 1989 Kohtla-Järve kultuurimajas 107 osavõtjaga toimunud kokkutulekul. Juriidiliselt aga vormistati Alutaguse Memento koos põhikirja vastuvõtmisega 17. veebruaril 1990 Jõhvi kultuurimajas toimunud koosolekul. Üheks põhiküsimuseks sellel koosolekul sai kommunismiohvrite mälestuse jäädvustamine vast loodud Ida-Virumaal, sest 1. jaanuarist 1990 nimetati Kohtla-Järve rajoon maakonnaks. Mälestusmärgi püstitamise ettepanekuga pöörduti maavanema Ain Kivioru poole. Maavalitsus moodustas 8-liikmelise algatustoimkonna eesotsas abimaavanema Rein Aidmaga. Valiti välja asukohana Purtse hiiemägi ja maavalitsuse määrusega nr. 240 13. novembril 1990 telliti „Maaehitusprojektilt" lähteülesanne leinapargi projektile.

Leinapargi nimetuse saanud objekti keskseks ideeks sai Eestimaa valukaart, millele on paigutatud infotahvlid iga maakonna terroriohvrite arvudega. Leinaparki istutati esimene nn nurgatamm 14. juunil 1991, kui möödus 50 aastat eestlaste juuniküüditamise tragöödiast. Sellest päevast alates on iga-aastased leinapäevad, nii 14. juuni kui ka 25. märts, olnud Alutaguse Memento mälestusürituste kohaks. Siin toimuvad rahvuslikud üritused pidupäevadel nagu Eesti Vabariigi sünnipäeval 24. veebruaril või Võidupühal 23. juunil. Üritustest on osa võtnud Kaitseliidu Lüganuse malevkond, Viru Üksik Jalaväepataljon, Lüganuse segakoor, Kiviõli segakoor „Loit", endised vabadusvõitlejad jt. 8 mail 1992 kogunesid Ida-Viru maavalitsuse algatusel Leinaparki kõikide maakondade maavanemad, Eesti Vabariigi Ülemnõukogu esimees ja keskkonnaminister tammeistikutega. Tuntud loodusmehe Veljo Ranniku juhendamisel istutati tammed hiiemäe

FOTOD: MEMENTO / WIKIPEDIA

Leinapargi 1997. aastal avatud kellatorn.

> **Leinapark on rajatud üheainsa maakondliku organisatsiooni eestvedamisel ja see on Alutaguse Memento.**

FOTO: MEMENTO

jämekruusasesse pinnasesse. Järgnes kogunemine Purtse kindluselamus, kus arhitekt Valve Pormeister tutvustas leinapargi eskiisprojekti.

Leinapargis on Eesti Vabariigi presidentide istutatud tammed. Esimesena istutas tamme president Lennart Meri 23. aprillil 1993, oma ametiaja esimesel kevadel. Hiljem istutasid leinaparki tammed president Arnold Rüütel ja president Toomas-Hendrik Ilves. Piiskop Einar Soone õnnistas Leinaparki oktoobris 1993 ja samas istutati leerilaste tamm. Märkimisväärset toetust Alutaguse Memento algatatud leinapargile on algusest peale osutanud Lüganuse vald ja Lüganuse Kaitseliidu malevkond. 25 aasta jooksul on parki istutatud 109 leinapuud, neist 87 on nimesiltidega tähistatud. Puudega kaetud ala on umbes üks hektar.

Valukaart Purtse hiiemäel avati sümboolse puhastustule valgusel 31. augustil 1994, st päeval, kui Eestist lahkus viimane okupatsiooniväe sõdur. Viimse okupandi lahkumist märkis puhastustule juurde toodud punasõduri topis. Avamispäeval oli üldtahvlil järgmine tekst: „Pea meeles! Kommunistide vägivalla all kannatas vähemalt 270 000 eestimaalast, neist hukkus vähemalt 78 000 inimest." Ida-Virumaa osas oli infotahvel: „Jõhvi ja Ida-Virumaa – 4100". Alates Võidupühast 23. juunist 1995 on leinapargis Kaitseliidu Lüganuse malevkonna nimeline tamm. 9. mail 1996 istutati leinaparki Alutaguse Memento volikogu algatusel mälestustamm Tšetšeeni-Vene sõja ohvritele. Hulgaliselt on istutanud tammesid mitmed teisedki organisatsioonid, maakonnad, koolid ja üksikisikud hukkunud pereliikmete või perede mälestuseks. Nimetame mitmeid Eestist pärit pagulasi, kes on annetustega toetanud Leinapargi rajamist ning hooldamist: Harald Nurk Rootsist, perekond Richard ja Laine Säägi ning Ferdinand Puurman Inglismaalt, meditsiinikolonel Ly Lehtmets USA-st, Valdek Raiend Kanadast, ajakirjanik Cwyn Davies ja tema eestlasest abikaasa Hella Inglismaalt. Neile tuleb lisada pagulasorganisatsioone nagu Eesti Sõjaveteranide Koondis Leicesteris Inglismaal ja Johan Kõpu nimeline Eesti Kapitali fond Rootsis.

Alutaguse Memento juht Uno Säästla nimemüüri juures, mis on pühendatud 256 Lüganuse kihelkonna elaniku mälestuseks, kellest said punase terrori ohvrid.

> **Valukaart Purtse hiiemäel avati sümboolse puhastustule valgusel 31. augustil 1994, st päeval, kui Eestist lahkus viimane okupatsiooniväe sõdur.**

Tuntud maastikuarhitekt Valve Pormeister tegi annetuse leinapargile mälestuskellatorni projekti näol. Nurgakivi Leinapargi kellatornile pandi 16. novembril 1996. Metallkonstruktsiooni ja kella valmistas tasuta AS Viru Rand. Mälestusmärk püstitati ühistööna, milles osalesid Säästla pere kolm põlvkonda ja Lüganuse kaitseliitlased. Kellatorn avati 14. juunil 1997. Torni alusplaat on graniidist ning plaadil on read eeposest Kalevipoeg: *Nende piinapigistused, nende vaeva-väsimused, muistsed kallid mälestused, kostku meile kustumata*. Nüüd heliseb tornis hingekell kõigil mälestusüritustel.

Järgmise olulise objektina tuleb nimetada nimemüüri Lüganuse kihelkonna 256 elaniku mälestuseks. Need on punase terrori ohvrid Aseri, Jõhvi, Lüganuse, Maidla ja Sonda valdadest, Kiviõli ja Püssi linnast, eesti kodanikud, kes mõrvati või hukkusid vangilaagrites ja sundasumisel. Rahva annetustega kogusid Memento liikmed ja Lüganuse kaitseliitlased 47 000 krooni selle nimemüüri mälestustahvlite valmistamiseks. Töid alustas Alutaguse Memento esimees Uno Säästla koos Lüganuse kaitseliitlastega 1998. aasta sügisel ja pidulik avamine toimus rahvuslikul leinapäeval 14. juunil 1999. Järgnes aga kurioosne lugu, mis näitab väga ilmekalt Ida-Virumaal esinevat vastuseisu eestimeelsetele tegudele. Nimelt kutsuti Alutaguse Memento asutajaliige ja esimees Uno Säästla aru andma väärteost, mida serveeriti kui püha hiiemäe puutumatu pinna rikkumist ning süüdistajateks osati värvata meie taarausulisi. Iga kaine ja arukas inimene peaks mõistma, et võsastunud hiiemäele 10 aastaga rajatud tammikuga leinapark tõstis meie esivanemate pühapaiga väärtust mitmekordselt. Umbes 12-ruutmeetrisel alal nimeplaatide all väljakaevatud pinnas on tühiasi, võrreldes ohvrite mälestuse jäädvustamisega. Hiiemägi ongi parim koht eestlaste okupatsiooniohvrite, märtrisurma läinud Eesti kodanike mälestamiseks! Siin saavad kokku põlisrahva sajandite vältel omaks võetud traditsioonid viimase saja aasta valusate mälestustega kogu Eesti ulatuses.

Kui Sinimägede sõjatandril on takistatud väärika memoriaali rajamist ja mitmel korral on rüvetatud eesti sõjameestele püstitatud tagasihoidlike mälestusmärke, siis Purtse iidsele hiiemäele istutatud puudega on jäädvustatud sajanditeks Eesti kangelaste ja märtrite lood. Virumaalt pärit Richard Säägi Maitla pataljonist on üks näide Sinimägede lahingute kangelastest, kes vasturünnakul 27. juulil 1944 esimeste seas jõudis Grenaderimäe tippu. Ümbruskonda valitsev mägi jäi vaenlasele vallutamatuks lahingute lõpuni septembrikuus, kuigi eestlastel tuli kohe tagasi tõrjuda vaenlase kaheksa üksteise järel sooritatud vasturünnakut. 4. augustil 1944, kui lahingute vaibudes võeti Maitla pataljon eesliinilt reservi, siis Richard Säägi sai lahingulise vapruse eest korraga autasuks Raudristi 1. ja 2. klassi teenetemärgi. 45. rügemendi pataljoniülem Paul Maitla sai aga kõrgeima teenetemärgina Raudristi Rüütliristi.

FOTO: ROTARY KLUBI

Viru Rotary klubi liikmed tõid Leinaparki Uno Säästla nimelise pingi ja väljendasid sellega sügavat austust Alutaguse Memento juhile tema elutöö eest. Pingil on istet võtnud 85-aastane Uno Säästla ja tema abikaasa Evi, tagaplaanil Viru Rotary klubi liikmed.

Alutaguse rahva kingitus peab jääma püsima

Kui meenutada Leinapargi loomise lugu ja kohalike omavalitsuste osa rahva algatatud ürituse toetamiseks, siis on esialgne entusiasm üha vähenenud. Võitluses Nõukogude okupatsioonist vabanemise teel olid paar esimest aastat edukad selles mõttes, et altpoolt rahva seast alustatud tegusid toetasid tookordsed võimuesindajad, taastatavad omavalitsused ja paljud ettevõtted. Kõigile toetajaile, nii organisatsioonidele kui ka üksikisikutele on Leinapargis paigaldanud tänutahvlid Alutaguse Memento. Sellega on jäädvustatud pargi rajamise lugu. Toetas ka tookordne taastatud maakonnavalitsus ja Ida-Virumaa Omavalitsuste Liit. Algusaastail toetas aktiivselt hilisem maavanem Rein Aidma, kes oli 1990. aastal üks algatajaid. Aga mõni aasta hiljem tõrjus ta tagasi kõik Alutaguse Memento ettepanekud Leinapargi edasiarendamiseks ning püüdis jätta maakondliku objekti hooldamise üksnes Lüganuse vallale.

Vabariigi Valitsuselt sai Leinapark esimese toetuse 2004. aastal peaministri Juhan Partsi ajal, kui represseeritud isiku seaduse vastuvõtmisega määrati justiitsministeeriumi haldusalasse mälestuse jäädvustamise projektide toetamine ja lahendamine. Pärast seda, kui moodustati represseeritute abistamise fond, sai võimalikuks regulaarne toetus Alutaguse Mementole Leinapargi hooldamiseks. Kuid Sihtasutus Eesti Represseeritute Abistamise Fond (SA ERAF) ei suuda oma tagasihoidlike summadega üksinda piisavalt toetada selliseid ainulaadseid mälestusobjekte nagu seda on Pilistvere Memoriaal ja Purtse Leinapark. Fondi toetusel saab tegutseda veel kümme kannatanute ja vastupanuvõitlejate organisatsiooni. Nende algatatud projektid mälestuse jäädvustamiseks, uurimistööd ja avaldatud trükised saavad samuti toetuse fondilt. Tänaseks on kujunenud selline piinlik olukord, et Purtse hiiemäele rajatud Kurjuse Ohvrite Leinaparki hooldab üksnes 85-aastaseks saanud Uno Säästla perekond valla toetusel.

2017. aasta oktoobris tõid Viru Rotary klubi liikmed Leinaparki Uno Säästla nimelise pingi ja väljendasid sellega sügavat austust Alutaguse Memento juhile tema elutöö eest. Liigutav lugu sunnib küsima, mida tuleks veel teha, et Alutaguse rahva kingitus jääks püsima? Ainuke vastus on selline, et Eesti riik peaks 100. sünniaastal lõpuks ometi selle ainulaadse kingituse tõeliselt vastu võtma! Selleks tuleb fikseerida Leinapargi staatus, sest täna on see objekt eikellegimaa. Võib-olla tuleks võtta kaitse alla selliselt, et oleks tagatud ka pidev ja piisav rahaline toetus. Lüganuse valla ja ühe fondi toetusest jääb napiks. Paljude mälestusobjektide rajamisega kõikjal üle kogu Eestimaa on eestlased kinnitanud ühtekuulumist eelnevate põlvedega, nendega, kes lõid meile vaba riigi. Tänase Eesti Vabariigi ülesanne on hoida korras rahva loodud ja eestlaste ühtsust sümboliseerivaid objekte. K&E

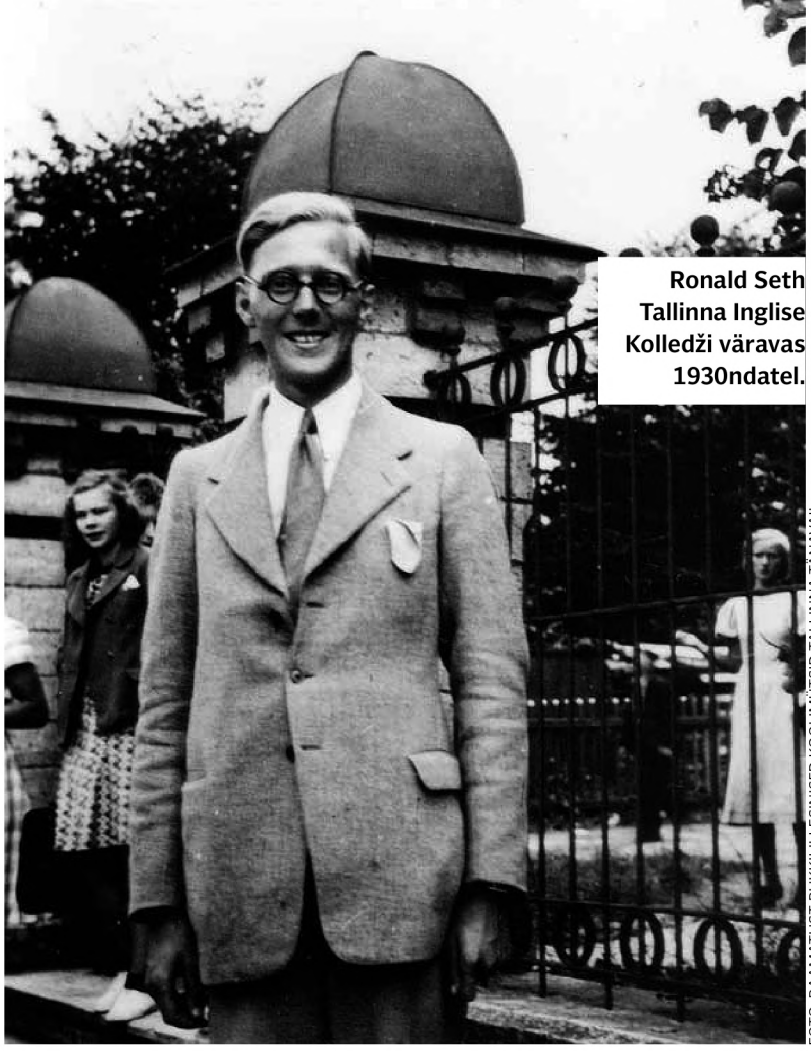

Ronald Seth Tallinna Inglise Kolledži väravas 1930ndatel.

FOTO: RAAMATUST RUKKILILLESINISED KOOLIMÜTSID TALLINNA TÄNAVAIL

Ronald Seth – armastatud õpetaja ja hulljulge spioon

Seiklusrikka elukäiguga Ronald Seth (1911–1985) on oma meenutusi Eestist kirja pannud raamatus „Baltic Corner, Travel in Estonia", London, 1939. Raamatus kirjeldab , millisena ta näeb Eestit, siinset elu ja inimesi, samuti ka ajalugu. Veel teinegi Ronald Sethi raamat on seotud Eestiga – see on „Langevarjurina Eestis". Selles kirjeldab Ronald Seth oma tegevust Briti sõjaväeluures, kus ta 1942. aastal luureülesandega Eestisse saadeti, siin aga peagi Saksa vastuluure poolt arreteeriti.

JÜRI SIMM

Artikkel on ilmunud raamatus: Rukkililleisinised koolimütsid Tallinna tänavail. Väljavõtteid Ronald Sethi (1911–1985) raamatust „Baltic Corner" kommenteeris ja tõlkis Jüri Simm.

Inglismaalt perega Eestisse kolinud Ronald Seth elas ja töötas aastatel 1935–1939 Tallinnas Inglise Kolledžis vanemate klasside inglise keele õpetajana, samal ajal töötas ta veel õpetajana ja keelekonsultandina majandusministeeriumis ja välisministeeriumis, oli inglise keele ja kirjanduse õppejõud Tallinna Tehnikumis, andis keeletunde Eesti Raadioringhäälingus, töötas ajakirjanikuna.

Sethi kirjeldus inglaste teadmiste kohta Eestist on tüüpiline. „Kui inimesed said teada, et sõidan Eestisse, ütlesid mõned: „Jumaluke! Kus see küll asub!" Teised: „Kas mitte kusagil Balkanil?" Veel mõned: „Ah jaa, Venemaa. Kuid kas seal ei ole hirmus! Neil ei ole isegi küllaldaselt toitu!" Kõik see näitab, kui hirmus madal on geograafia tundmine inglise keelt rääkivate inimeste hulgas."

„Isegi võimas Punch kirjutas ühe minu sõbra aadressiks „Tallinn, Estonia, Greece", ja seda rohkem kui üks kord." Ülalkirjeldatuga seoses täheldab Seth: „Alates 2. veebruarist 1920, kui Tartu rahuleping oli alla kirjutatud, on Eesti edukalt võidelnud oma koha eest Euroopa suveräänsete riikide hulgas."

„Missugune on siis see maa, millest inglased midagi ei tea, kuid mille eest kaks Euroopa suurvõimu tahavad tulevikus valada oma inimeste verd? Mis ka ei juhtuks, Eesti võitleb kuni viimase võimaluseni, et tagada oma vast saavutatud vabadust."

Missugusena näeb siis Ronald Seth eestlasi, nende elu ja olu

Tema esimesed muljed Tallinnast olid üsnagi sünged. Hilistalve tingimustes oli lumi kaotanud oma puhtuse ja heleduse, oli tekkinud pori. „Jalgealune oli väga märg, mingil moel näib sulavast lumest tekkiv märg läbitungivam kui vihmamärg. Seetõttu kuulusid kalossid meie esimeste sisseostude hulka.

Ka inimeste väljanägemine oli üsna rusuv. Enamik neist kandis musti ja halle riideid, nii et võis peaaegu mõelda, et oled sattunud mingisse leinavasse linna." Üldiselt suhtub Seth eesti inimestesse soojalt, sümpaatiaga. Näiteks tunnistab ta, et suuremalt osalt talupoeglik elanikkond on teinud suuri edusamme hariduse omandamisel.

Eestlase üldise iseloomustusena kirjutab Seth: „Eestlasel paistab

olema mingi allasurutud tundeerksus. Heatahtlikkus, suhtlemisaldis viisakus koos talupoegadest esivanematelt päritud lihtsakoelise otsekohesusega on kaasaegse eestlase iseloomu suurematekskomponentideks." Koos eestlase tööarmastusega nimetab Ronald Seth ka alkoholilembelisust, kuid… „kes saab neid süüdistada, kui nad toodavad nii head viina." Seth pöörab tähelepanu ka eestlaste lahkusele ja abivalmidusele. Ta märgib sedagi, et eestlane ei suhtu kahtlustavalt kellessegi, välja arvatud omaenda rahvusest inimestesse. Puudutades eestlaste elamistingimusi, kahetseb Seth, et eestlased ei tea, millist mõnu võib pakkuda kamin oma lahtise tulega.

Tunnustavalt kirjutab Seth Eesti haridussüsteemist, nentides, et haridus kuulub valitsuse prioriteetide hulka. Ta hindab positiivselt koolikorralduse ühtset süsteemi ja tsentraliseeritud juhtimist haridusministeeriumi poolt. „Eesti haridusminister hoiab oma järelevalve all igat kooli, olgu see riigikool, munitsipaalkool või erakool. Väljatöötatud süsteem ja programmid on identsed kõikides samatüübilistes koolides. Kogu haridussüsteem on tsentraliseeritud ja koondatud haridusministeeriumi alla, mille inspektorid jälgivad, et iga kool järgiks ministri ja tema ekspertide poolt kehtestatud liini."

Ronald Seth on kirja pannud, et Eestis oli siis kuueklassiline alghariduse tasuta, keskkoolides oli aastatasu piirides 1 nael 15 šillingit kuni 4 naela, kusjuures kuni 20% õpilastest võis vabastada õppemaksust riigi või kohaliku omavalitsuse arvel.

Kooli juhtimise korraldusest kirjutades mainib Seth klassijuhataja tähtsat rolli; õppenõukogu, millesse kuulusid kooli juhtkond, õpetajad ja kooliarst, hoolekogu ja lastevanemate esindajad; hoolekogusse kuulus üks kohaliku omavalitsuse esindaja, lastevanemate esindaja, kooli direktor, kooliarst ja nende rahastajate esindajad, kelle osa oli vähemalt üks viiendik kooli eelarvest. Vähemalt kaks korda aastas toimusid õppenõukogu ja lastevanemate ühisistungid.

Koolidest tõstab Seth esile Anna Tõrvand-Tellmanni Inglise Kolledži, mille kohta ta kirjutab: „…kus esmakordselt Eesti kooliloos inglise keel kehtestati esimeseks võõrkeeleks. Koolivormi viidi sisse inglise mütsid, tütarlastel sinised seelikud ja pluusid, poistel hallid ülikonnad [Rinnal kooli vapp. J.S.]. Kool oli väga edukas ja kasvanud 35 õpilaselt 1932. aastal 600 õpilaseni."

> **Jalgealune oli väga märg, seetõttu kuulusid kalossid meie esimeste sisseostude hulka. Ka inimeste väljanägemine oli üsna rusuv. Enamik neist kandis musti ja halle riideid, nii et võis peaaegu mõelda, et oled sattunud mingisse leinavasse linna."**
>
> — RONALD SETH —

Viidates peale selle veel riigi poolt asutatud Riiklikule Inglise Kolledžile, märgib Seth, et kui kumbki inglise kool ei saanud mingit toetust Suurbritannia valitsuselt, siis Prantsuse Lütseum sai tugevat toetust Prantsusmaa valitsuselt. Tänuga meenutab Ronald Seth proua Anna Tõrvand-Tellmanni ja tema perekonna abi Sethide korteriküsimuse lahendamisel, kusjuures eraldi mainib ta proua Tõrvand-Tellmanni tütart proua Preesi, kes nägi vaeva Sethidele sobiva korteri otsimisega. Nii saigi Sethide pere hea korteri Weizenbergi tänaval. Koolielu sündmustest Inglise Kolledžis mainib Ronald Seth kooli suusapäeva Nõmmel 1937. aasta märtsis, milles osales ligikaudu 90 õpilast ja tosina ringis õpetajaid. Seth tunnistab, et tema elus esimene suusatamine, andis ennast järgmisel päeval tunda sellega, et ta sai lihasevalude tõttu vaevalt liikuda.

Tartu Ülikoolile pühendab Ronald Seth eraldi peatüki „Alma Mater", milles annab kokkuvõtliku kirjelduse ülikoolist ja selle ajaloost. Veneaegset Tartu Ülikooli ta ei loe paremate ülikoolide hulka, Eesti rahvusülikooli hindab ta kui arenevat struktuuri. Samas peatükis võrdleb Ronald Seth mandriülikoole Briti ülikoolidega. „Elu mandriülikoolides erineb tunduvalt elust Oxfordis ja Cambridge'is. Esimestes ei ole kolledžeid, üliõpilased on korterites oma valikul. Nad on täiesti vabad igasugustest ajalistest piirangutest. Ühiskondlik elu Tartus algab tegelikult kesköö, selle asemel et siis lõppeda."

Tartu linna näeb Seth just ülikoolilinnana. „Seda on näha, kui jalutada mööda tänavaid ja parke või juues kohvi ühes tema paljudest kohvikutest. Õppimine ja Tartu linn on omavahel niivõrd läbi põimunud, et neid on võimatu lahutada, isegi siis, kui tänavatel ei ole näha ühtki tudengimütsi ning kõik ülikoolihooned on suletud ja vaiksed." Ülikooli õppesuundadest tõstab Seth esile arstiteaduskonna.Tartus viibides tutvus Seth ka ülikooli raamatukoguga ja Eesti Rahvamuuseumiga.

Tartus viibides koges Ronald Seth, et peamisteks kohtumiskohtadeks olid seal kohvikud „Atena" kui üliõpilaste kogunemiskoht ja „Ko-Ko-Ko" kui kunstnike meeliskoht. Seejuures ei jäta ta ka mainimata, kuidas poolkeldris paiknev koht oli tihti üle ujutatud peale mõnda tugevat vihmahoogu. „Mulle meenub, kuidas läksin kord sinna peale ühte tugevat suvist paduvihma ja nägin külastajaid istumas laudadel, neid teenindamas paljasjalgsed ettekandjad."

3. augustil 1936. aastal suri Tartus arstiteadlane professor Konstantin Konik, teenekas riigitegelane, kelle matusetalituses osales ka Ronald Seth. Seoses sellega pidas ta vajalikuks kirjeldada järgmist. „Eesti

tavade kohaselt koosneb matusetalitus kahest osast – kirstupanemise talitusest surmajärgse päeva õhtul ja teiseks matus ise. Eesti surnukirstud erinevad inglise omadest sellepoolest, et nende põhjaosal on madalad küljed ja kaane kõrgus on pool kirstu üldkõrgusest, mistõttu kaanetamata kirstus on lahkunu peaaegu täiesti nähtaval."

Konstantin Koniku kirstupanemise tseremoonial esines kõnega ka Jaan Tõnisson. Selle kohta kirjutab Seth: „Ta on vana kooli poliitik, kes on harjunud avalikult esinema ja kellel on sama puudus, mis sektantlikel jutlustajatel, mis seisnes selles, et ta ei tea, millal lõpetada seda, mida oli alustanud".

Saaremaal Kuressaares viibides tegi Seth läbi ka ühe mudaravikuuri. Sellega seoses ta kirjutab: „Veel väga vähe inglasi käib Eestis mudaravil. Selle asemel nad sõidavad Karlsbadi, Nauheimi ja kohtadesse, kus hinnad on väga kõrged, kuna neid kohti peetakse väga headeks.

Kuid mitte ainult kümblus ei ole siin odav. Eesti on üks odavamatest maadest Euroopas. Ühe šillingi ja kuue penni eest päevas saab siin elada parimas kohas heas pansionaadis. Meresõit kestab ainult neli ja pool päeva, maksab edasi-tagasi kaksteist naela. Ja kui keegi on juba siia tulnud, siis saab ta näha ühte kõige veetlevamatest maadest Euroopas."

1939. aasta augustis Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel sõlmitud nn. Molotov-Ribbentropi pakti ja 1. septembril alanud maailmasõja tõttu otsustas Ronald Seth Inglismaale tagasi pöörduda. Oma lahkumisest Tallinnast 5. septembril 1939 kirjutab ta oma raamatus „Langevarjurina Eestis", kusjuures ta meenutab soojalt Inglise Kolledžit.

„... ja täpselt kell kümme, kui laev hakkas kaist eemalduma, laulsid sinna kogunenud kaheksasada Inglise Kolledži poissi ja tüdrukut ühe ilusama eesti jumalagajätulaulu... Ma olin nii liigutatud, et suutsin ainult omaette pomiseda.

Ronald Seth perega Eestist lahkumisel, Tallinna sadamas 5. septembril 1939.

Me olime oma südamed väga lühikese ajaga avanud eestlastele ja nende maale. Ei üheski maailma teises paigas ei ole meid koheldud südamlikumalt kui seal. Meie saabumise hetkest peale olid eestlased vaevaks võtnud meid aidata ja kodutunnet tekitada. Aga meie ei olnud taibanud, et meid sel määral armastati ja olime täielikult lummatud kiindumusest, millega meid teele saadeti." K&E

> **Me olime oma südamed väga lühikese ajaga avanud eestlastele ja nende maale. Ei üheski maailma teises paigas ei ole meid koheldud südamlikumalt kui seal.**
>
> — RONALD SETH —

Operatsioon „Kobakäpp"

Kuidas Briti luure saatis 1942. aastal endise Inglise Kolledži õpetaja Roland Sethi Eestisse põlevkivikaevandusi ja raudteid õhkima. Refereeritud Pekka Erelti artiklist (Eesti Ekspress 23.03.2010).

Baasideleping augustis 1939 ja vaid nädalapäevad hiljem, 1. septembril Saksamaa kallaletungiga Poolale alanud maailmasõda sundis Sethi ja tema peret oma asjad kiiresti kokku pakkima. 5. septembril astusid nad Tallinna sadamas Helsingi laevale ja algas teekond tagasi koju. Kaile jäid lehvitama sajad kolledži õpilased, kes laulsid ja hüüdsid „Tulge jälle tagasi meie juurde!". Saatuse tahtel läkski nii.

Inglismaale naasmise järel sidus Seth end juba detsembris 1939 luurega. Veebruaris 1941 astus ta vabatahtlikuna kuninglike õhujõudude teenistusse, temast sai reservohvitser. Ankeeti kirjutati, et Ronald Seth soovib täita luureülesandeid.

Luuretöötaja Seth oli omapärane segu romantikast, hulljulgusest ja naiivsusest. Ilma nende omadusteta poleks kahe väikese lapse isa käinud välja plaani, mida on raske nimetada millekski muuks kui enesetapjalikuks hullumeelsuseks. 26. oktoobril 1941 saatis Seth õhujõudude ministeeriumile lennuka ettepaneku.

„Ei saa eitada, et ma olen enim tuntud inglane Eestis. Aga lisaks sellele on mul sõpru väga laias prominentsete ja mõjukate eestlaste ringis, kuhu kuuluvad president Päts, enamik valitsuse liikmeid, saadikuid, ärimehi, pangadirektoreid, laevaomanikke, ametnikke, kaasaarvatud mehi

ja naisi igast eluvaldkonnast," kirjutas Seth. Ta viitas sakslaste-vastasele põrandaalusele võitlusele ja sabotaažile Hollandis, Belgias ja mujal ning käis välja plaani: „Lubage mul minna Eestisse ja üritada organiseerida samasugune liikumine. Isiklikult olen ma kindel, et mind saadab edu."

Sethi plaan võinukski plaaniks jääda, kui poleks sekkunud juhus. Nimelt ilmus ajalehes Neue Zürcher Zeitung novembri algul 1941 artikkel Eesti õlitööstuse kohta, kus seda nimetati sakslaste jaoks eriti tähtsana. Kütusena kasutatava põlevkiviõli tootmismahtu võrreldi loos Mosuli, Bakuu ja Rumeenia omaga. Ja see pani inglasi kõrvu kikitama.

Sethis hakati nägema meest, kes võiks toime panna diversiooniakte õlitööstuse vastu. Samas aga tahtsid britid esmalt selgusele jõuda, kui palju jõudsid venelased enne taganemist purustada. Sest „oleks kasutu teha plaane tehaste saboteerimiseks, mida enam ei eksisteeri". Siiski peeti Sethi saatmist enam-vähem vajalikuks, sest novembri lõpul 1941 saatsid britid Moskvasse telegrammi. Nimelt oli brittidel tol ajal venelastega kokkulepe, et Eestis tegutsemiseks küsitakse neilt luba.

Detsembri keskel 1941 oli Sethi saatus otsustatud. Eesti projekt ja Sethi ettevalmistamine tehti ülesandeks kuninglikele õhujõududele. Sellega seoses ülendati Seth lennuväe leitnandiks. Eesti missiooni eesmärgiks oli: „(a) Organiseerida ja õhutada rahulolematust Eesti elanikkonna hulgas ja hõõrumist nende ja Saksa okupantide vahel. (b) Sabotaaž põlevkivikaevandustes ja -tööstuses. (c) Igasugused muud sabotaaži vormid, passiivne vastupanu etc /…/" Ja see plaaniti ellu viia märtsis-aprillis 1942.

Eestis pidi Seth oma sõprade toel ise hakkama saama. „Ta ei võta kaasa relvi ega varustust." Juhul kui Eestisse saatmine ei peaks õnnestuma, kavatseti kasutada Sethi kui korraliku väljaõppega meest kusagil mujal.

Operatsioon „Blunderhead" (Kobakäpp) käivitus jaanuaris 1942 ja Seth saadeti kaheks kuuks väljaõppele Glasgow'sse. Tema agendinimeks sai Ronald, kes Eestis esineb Felix Koptina. „Ta maabub okupeeritud territooriumile kaluripaadiga ja tal on meremehe dokumendid." Kolm nädalat kuni kuu hiljem plaaniti Seth Eesti rannikult üles korjata ja ära tuua.

„Blunderheadi" kavandajad ei teinud illusioone. Kevade hakul 1942 möönsid nad, et „agent saadetakse ihuüksi keerulisse piirkonda ja tema šansid ellu jääda on ähmased."

Augustis 1942 oldi nii kaugel, et operatsiooni „Blunderhead" algus määrati oktoobri viimasele nädalale. Seth kavatseti langevarjuga alla heita kusagil Rakvere piirkonnas.

Septembri lõpul sai Seth kiirväljaõppe langevarjuga hüppamises. Ja siis kõik algaski. 24. oktoobril toimetasid kuninglike õhujõudude poolakaist lendurid Sethi Eestisse. Ta hüppas alla kell pool 12 öösel Leesi kohal. „Reisija oli üpris õnnelik ning hüppas ilma kõhkluseta ja hästi," raporteerisid lendurid.

See jäi viimaseks teateks agent Rolandi kohta. Seth maandus õnnetult. „Minu langevarju nöörid takerdusid ühe puu okstesse, mis rippusid üle traatide, ja mind peatati rapsakuga," meenutas Seth hiljem. Lähedalt kostis koera haukumist ja luuraja avastas, et ta on sakslaste poolt sisse piiratud.

Sethil õnnestus siiski langevarjust vabaneda ja pageda. Tema varustus, mis heideti eraldi alla, langes sakslaste saagiks. Alles jäi vaid püstol, nuga, raha ja veidi šokolaadi. Nüüd tuli üles leida **Martin Saarne** talu Kiiu Aablas, kus Roland oli oma Eesti-aastatel suvitanud. Martin aitab kindlasti, ehk ka purjepaadi leida, millega saaks Rootsi minna, uskus Seth.

Martini tallu jõudis Roland varsti, aga õnnetuseks polnud meest kodus. „Ma olin nelikümmend tundi olnud söömata, kuid olin näljapiina oma kõhus vaigistanud morfiumipilliga." Tuli minna metsa ootama. Päevad läksid, aga Martin ei tulnud. Juba nädal aega polnud Seth ivagi hamba alla saanud ja ta muutus nõrgaks. „Kui ma ruttu ei saa kokku Martiniga, siis suren lõppude lõpuks nälga," mõtles Roland 11. päeval.

4. novembri õhtul vaarus Seth Martini maja ukseni. Nüüd oli peremees lõpuks kodus! Roland suisa kukkus uksest sisse ja kähises vaid ühe sõna: „Leiba!" Toibudes rääkis ta Martinile oma loo ära. Paadi otsimise peale vangutas mees pead ja ütles, et Rolandi ainuke lootus on pääseda Saaremaale ja sealt edasi üle mere. Martini õetütar aga soovitas järgmisel päeval Sethil alistuda.

Järsku paistis aknast, kuidas majale läheneb kaks Saksa sõdurit. Roland jooksis metsa, kuid ta oli täiesti läbi ja kukkus samblale. Ta kobas taskust mürgiampulli, ent see oli kadunud. Siis haaras ta püstoli ja luges palve. Vajutas päästikule, kuid lasku ei järgnenud. Relv oli rooste länud. „Kui mina ise ei või end tappa, siis teevad seda minu eest sakslased." Seth ajas end püsti ja hakkas küla poole sammuma. Peagi ümbritsesid teda relvastatud eestlased, omakaitselased. Operatsioon „Kobakäpp" oli lõppenud juba enne algust. K&E

Mis Sethist edasi sai, loe Eesti Ekspressist 25.07.2010

Valdemārs Veiss – Läti Leegioni esimene Rüütliristi-kavaler

Tänavu möödub 28 aastat ajast, mil Lätis alustati 16. märtsi – Läti Leegioni mälestuspäeva tähistamist. Sellega austatakse neid sangarlikke läti sõjamehi, kes Teise maailmasõja ajal, Kolmanda Riigi relvajõudude koosseisus, võitlesid Nõukogude Liidu vastu, püüdes takistada kommunistliku terrori tagasitulekut ja võidelda välja Läti iseseisvus.

OSKARS KRĪGERS,
Läti Ülikooli ajaloo- ja filosoofiateaduskonna magister

SS-Standartenführer Valdemārs Veiss

ARHIIVIFOTOD

Üks sellistest sangaritest oli Läti Leegioni ohvitser Valdemārs Veiss – esimene läti sõjamees, kes sai Raudristi Rüütliristi – ühe kõrgeimatest natsionaalsotsialistliku Saksamaa relvajõudude autasudest, mida anti erilise vapruse eest raskete ülesannete täitmisel lahinguväljal.

Siinse artikli eesmärk on tutvustada eesti lugejale Veissi elulugu, pöörates põhitähelepanu tema tegevusele Teise maailmasõja ajal. Kirjutises kasutatakse läti sõjameeste mälestusi ja jutustusi Veissist, Läti riiklikus ajalooarhiivis talletatud Läti leegioni dokumente, kõiki ligipääsetavaid ajaloouurijate töid ja Läti Sõjamuuseumi kogu dokumente. Tuleb rõhutada, et autori käsutuses olev materjali hulk oli piisav, et selle põhjal luua arusaamine Valdemārs Veissi isiksuse olemusest.

Valdemārs Veissi elu Vene impeeriumi ajal, Esimeses ilmasõjas ja Läti vabadusvõitluses (november 1899 – märts 1920)

Valdemārs Veiss sündis 7. novembril

1899. aastal Riias, kuhu tema isa, tisler Miķelis Veiss oli tulnud Valgunde vallast Zemgalest ja rajanud lätlasele omase ettevõtlikkusega eraettevõtte – tisleritöökoja. M. Veissi naine – Anna Veisa oli Valgunde valla talutütar. Kokku oli peres kolm last: Voldemārs, Alfrēds ja Vera.

20. sajandi alguses elas Miķelis Veissi ettevõte üle õitsengu. Töötades alguses üksinda, võttes siis mõne abilise, laienes tisleritöökoda järjest ja 1914. aastal töötas isa ettevõttes juba rohkem kui sada inimest, soetatud oli kõik vajalikud töövahendid ja -pingid. Perekond Veissi heaolu aina kasvas.

Valdemārs Veiss alustas õpinguid Krastiņa põhikoolis. Isa soovis, et Valdemārs õpiks inseneriks ja võtaks vanima poja kombel pereettevõtte üle. Seetõttu tuli tal haridusteed jätkata Peetri reaalkoolis ja hiljem Riia Polütehnikumis. Valdemārs liikus teadlikult ja astmete kaupa isa näidatud eesmärgi suunas.

Kui algas Esimene ilmasõda, sai ka Läti territooriumist, mis oli Tsaari-Venemaa osa, sõjategevuse areen. Veisside perele, nagu sadadele teistele perekondadele, saadeti käsk evakueeruda. 1915. aastal jõudis Valdemārs Veiss koos vanemate, õe ja vennaga Venemaale Ostrovisse, kuhu nad jäid kuni bolševike revolutsioonini 1917. aasta oktoobris. Vältimaks kommunistliku režiimi õudusi, pöördusid Veissid tagasi Riiga, mis oli tollal juba Saksa armee kontrolli all. Riias elasid nad Esimese ilmasõja lõpuni.

18. novembril 1918 kuulutati Riia Linnateatri ruumes (praeguses Rahvusteatris) välja Läti Vabariik ja huvitav on fakt, et Miķelis Veiss oli koos mõlema pojaga kohal vaatamas pidulikku iseseisva riigi väljakuulutamist. Kuid juba 1. detsembril tungis Punaarmee Lätti ning selleks, et kaitsta alles välja kuulutatud vabariiki, vajas Läti valitsus sõjaväge. Seetõttu kutsuti Lätimaa elanikke sõjaväeteenistusse. Valdemārs Veiss oli üks neist lätlastest, kes läks vabatahtlikult bolševismi vastu võitlema. Tuleb märkida, et Valdemāri valmisolek sõdida annab tunnistust kolmest tema iseloomuomadusest: isamaa-armastusest, kohusetundest ja vaprusest.

Valdemārs Veiss, Jelgava pataljoni komandör (1937/1938)

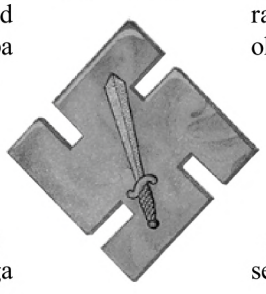

Tudengiroodu vormiriietuse märk, mille koosseisus Veiss võitles.

V. Veiss astus tudengiroodu – ühte Läti ajutise valitsuse lätlaste rahvusväeosasse, mille koosseisus oli 1918. aasta detsembri teisel poolel üle 200 vabatahtliku. See rood oli suhteliselt hästi varustatud nii relvade, riietuse kui ka muu hädavajalikuga.

Koos teiste sõjameestega kaitses Veiss Läti Ajutist valitsust, kui see, Punaarmee rünnaku tulemusena, 2. jaanuaril 1919 Riiast lahkus. Kolm päeva hiljem julgestas Tudengirood ajutist valitsust teel Liepājasse, kuhu jõuti 7. jaanuaril. Võttes arvesse, et Läti relvajõud moodustusid Balti Landeswehri ehk baltisaksa maakaitse koosseisus, anti roodule Saksa armee vormiriietus koos Läti rahvuslike ja auastmete eraldusmärkidega. 1919. aasta jaanuaris teenis rood Liepāja garnisonis, hiljem viidi rood Liepājast üle Leetu Skuodase linna (asub Läti-Leedu piirist 2 km kaugusel), turvama raudteed ja sildu. 17. veebruaril saadeti üksus rindele ja arvati Läti üksikpataljoni koosseisu, mida juhtis kolonel Oskars Kalpaks.

3. märtsil 1919 alustasid Saksa ja Läti ühendatud väed rünnakut, mille eesmärk oli Kuramaa lõplik vabastamine bolševikest. Tuleb silmas pidada, et nende lahingute alguseperioodil elas tudengirood läbi olulise kaotuse – 6. märtsil 1919, saatusliku vea tõttu, toimus Läti-Saksa jõudude vahel tulevahetus Airīte lähedal, milles kannatasid mõlemad pooled. Langenute hulgas oli ka tuntud Lätlaste üksikpataljoni komandör Oskars Kalpaks. Tema vahetas välja kolonelleitnant Jānis Balodis ja 21. märtsil 1919 formeeriti pataljon ümber Läti üksikbrigaadiks.

Valdemārs Veiss osales olulistes tudengiroodu lahingutes: Venta jõe forsseerimine, Salduse ja Kalnciema vabastamine, näidates üles sõdurivaprust. 22. mail 1919 ründasid Saksa-Läti väed Riiat, mis kulges väga edukalt, sest Riia vabastati nõukogude režiimist veel samal päeval. V. Veiss oli üks esimestest Jānis Balodise brigaadi sõjameestest, kes sisenes Riiga. Jõudnud tagasi sünnilinna, sai Veiss teada, et bolševikud olid kohe pärast Riia okupeerimist tema isa vangi pannud. Põhjus: „proletariaadi ekspluateerija". Tänu Saksa-Läti vägede sisenemisele Riiga päästeti surmast paljud punase terrori all vangistatud, teiste seas ka Miķelis Veiss. Nii oli Valdemārile sünnilinna vabastamine topelttähendusega.

> **Valdemāri valmisolek sõdida annab tunnistust tema isamaa-armastusest, kohusetundest ja vaprusest.**

Läti rahvuslikud partisanid ja purukslastud punaarmee tank. Juuni lõpp või juuli algus 1941.

Vidzeme üle võitluste jätkudes, tuli Läti riigi sisekaitseorganitel kokku puutuda oluliste probleemidega: bolševike jõud taganesid järk-järgult, kuid ometi polnud need veel täielikult tagasi löödud, sest laiali valgunud punaarmee üksustest moodustusid kommunistide grupid, kes varjasid ennast metsas ja terroriseerisid regulaarselt rahulikke tsiviilelanikke. Et seda lõpetada, moodustas ajutine valitsus militaarkomandantuurid koos kaitseüksustega, kelle ülesanne oli rahu ja korra tagamine tagala territooriumil. 1919. aasta sügisel määrati Valdemārs Veiss, kes lahinguliste teenete eest tudengiroodus oli saanud leitnandi auastme, Lejasciema komandandiks võitluses punaste bandiidigrupeeringutega. Energiliselt

> Läti Esimese Vabadussõja lõpuks oli Valdemārs Veissist saanud väga suurte kogemustega sõjamees.

tegutsedes õnnestus V. Veissil paari nädala jooksul hävitada kommunistide jõugud linnakese ümbruses. Nii säästis Veiss paljude lätlaste elusid.

1919. aasta detsembris, kui Läti armee valmistus viimaseks pealetungiks, et vabastada Latgale bolševikest, saadeti Valdemārs ja tema Lejasciemas formeeritud rood Balvisse ja arvati Latgale partisani polgu koosseisu. 3. jaanuaril 1920, kui algas pealetung Latgale rindel, ründas Veissi rood, partisanipolgu 4. pataljoni koosseisus, Läti idapiiril edukalt viimaseid relvastatud kommunistide jõuke. Tuleb rõhutada, et Veissi komandörid iseloomustavad teda sellest ajast kui silmapaistvat eeskuju oma sõjameestele just sõdurivapruse poolest. Sellest annab selget tunnistust ka Veissi ülendamine järgmisesse – ülemleitnandi – auastmesse 1920. aasta märtsis.

Kolonelleitnant Valdemārs Veiss – Läti sõjaväeatašee Eestis ja Soomes.

Läti Esimese Vabadussõja lõpuks oli Valdemārs Veissist saanud väga suurte kogemustega sõjamees. See sõda ei muutnud ainult teda, vaid oli raske katsumus kogu Veisside perekonnale – 1919. aasta oktoobris oli langenud vend Alfrēds. Üles näidatud sõdurivapruse eest isamaa vabastamise võitluses omistati Alfrēds Veissile postuumselt Lāčplēšise sõjaorden.

Valdemārs Veissi militaarkarjäär Läti armees (märts 1920 – jaanuar 1939)

Pärast riikliku iseseisvuse väljavõitlemist jäi Valdemārs Veiss sõjaväkke edasi, sest otsustas oma elu siduda sõjamehe elukutsega ja asuda kodumaa kaitsele. 1921. aastal lõpetas ta 1. järgu ohvitserikursused, saades niimoodi rahuaja ohvitseri õigused. Pärast seda asus Veiss kuni 1924. aastani Gulbene garnisonis ja selle aja jooksul toimusid olulised muudatused ka tema isiklikus elus – 2. juunil 1923 abiellus Valdemārs Olga Konstance Jaukumaga – kena neiuga, kellega oli tutvunud juba Lejasciema komandandina. Aasta ja üks päev hiljem, 3. juunil 1924, sündis nende esiklaps, tütar Skaidrīte.

Pärast teenistust Gulbenes, viidi Veiss üle 7. Sigulda jalaväepolku Alūksnes, kuhu ta jäi 1924. kuni 1930. aastani. Hiljem saadeti ta Riiga ja arvati armeestaabi operatiivosakonda, kus ta oma oskustega juhtkonnale silma paistis. 1935. aastal astus Veiss, olles kapteni auastmes, Kõrgemasse Sõjakooli, kuhu oli tol aastal 20 kohale rohkem kui sada kandidaati. Tänu raudsele tahtejõule ja raugematule tööle, lõpetas Veiss edukalt keerulised akadeemilised ohvitserikursused. Talle pakuti kohe sõjaväeatašee kohta Poolas, kuid Veiss soovis esmalt saada tegevohvitseri kogemust, seetõttu täitis ta 1937. aastast kuni 1939. aasta alguseni Jelgava pataljoni komandöri kohuseid, 1938. aastal oli lühiajaliselt ka Läti armeestaabi mobilisatsiooniosakonna juht. Seega oli Valdemārs Veiss 1930. aastate lõpuks teinud väga hea militaarkarjääri.

Sõjaväeatašee Tallinnas (veebruar 1939 – august 1940)

1939. aasta veebruaris ülendati Valdemārs Veiss, kes oli siis juba kolonelleitnant, Läti sõjaväeatašeeks Eesti pealinnas Tallinnas. Paralleelselt tegutses ta ka Helsingis, sest Veiss oli samaaegselt akrediteeritud ka Soomes. Veiss hindas eestlasi väga ja talle meeldis Tallinn oma roheliste parkide ja keskaegsete müüridega. Ise elas ta moodsas korteris Tõnismäel – Vabaduse väljaku

ja Läti saatkonna läheduses.

Sõjaväeatašee töö kulges kogu 1939. aasta kevade ja suve läti kolonelleitnandi jaoks rahulikult. Olukord muutus radikaalselt 1939. aasta septembris, kui algas Teine maailmasõda ja Nõukogude Liit sundis 28. septembril Eestit, seejärel 5. ja 10. oktoobril Lätit ja Leedut, allkirjastama niinimetatud vastastikuse abistamise lepinguid, mille peaeesmärk oli hävitada Balti riigid. Vastavalt nendele lepingutele tõi NSVL Baltimaadesse kindlaksmääratud sõjaväekontingendi, seadis sisse maa-, õhu- ja mereväebaasid. Need lepingud juhatasid sisse Balti riikide iseseisvuse lõpu ja olid prelüüdiks 1940. aasta juunisündmustele. Kuni lõpliku okupatsioonini olid need riigid juba kaotanud neutraliteedi, muutudes NSVL-i mõjusfääriks. V. Veissil suurenes sel perioodil töö intensiivsus märkimisväärselt, sest lisaks väljasõitudele ja diplomaatilistele aruteludele, tuli tal nüüd regulaarselt Riiga saata teateid olukorrast Eestis.

1940. aasta esimestel päevadel, kui olukord hetkeks justkui normaliseerus, kasutas Veiss mõnd puhkusepäeva, et külastada oma perekonda Riias ning arutada koos abikaasaga olukorra tõsidust. Juuni keskel pöördus Veiss tagasi Tallinna, misjärel arenesid sündmused kiiresti ja pöördumatult: 15. juunil 1940 sisenesid Nõukogude väed Leetu, 17. juunil Lätti ja Eestisse, okupeerides nii kõik kolm Balti riiki. Pärast seda, kui Läti saadik Eestis – Vilis Šūmanis lahkus Soome, jäi saatkond nõunik Juris Filholdi ja kolonelleitnant Valdemārs Veissi hoolde. Kuu lõpus õnnestus Veissil ka oma pere Eestisse tuua. Ta oli rahul, et vaatamata traagilistele sündmustele, olid vähemalt lähedased temaga koos.

1940. aasta juuli alguses oli Tallinn veel viimane koht, kust oleks saanud edasi liikuda. V. Veissil ja tema perel oli võimalus minna Soome. Ometi otsustas ta jääda, et olla ustav oma kodumaale kuni lõpuni. Selline tegevus ainult kinnitab tema vaprust ja austust tema isamaa vastu. Ta jäi Eestisse ametisse kuni 1940. aasta suve lõpuni.

Rahvuslikud partisanid Rugāju vallas 1941. aasta suvel.

Valdemārs Veiss ja Nõukogude okupatsioonivõimu vastane vastupanuliikumine (september 1940 – 1. juuli 1941)

> Ometi otsustas Veiss jääda, et olla ustav oma kodumaale kuni lõpuni.

1940. aasta septembris pöördus Valdemārs Veiss tagasi Riiga ja demobiliseeriti armeest viivitamatult. Mõistagi polnud ta kavatsenudki teenistust jätkata, sest Läti relvajõud olid ümber muudetud Punaarmee 24. territoriaalkorpuseks ja selle sees toimus juba sovetiseerimine. Samaaegselt alustati repressioonidega Läti armee ohvitseride ja sõjameeste vastu. Endisel sõjaväeatašeel Eestis oli Riias nüüd võimatu tööd leida. Seetõttu jättis Veiss pere Riiga ja kolis ise Valgundesse, kus, Lielupe kallastel, asus tema vanematekodu. V. Veiss elas seal kuni 1941. aasta märtsini, töötades ametlikult metsatöölisena, liikudes paralleelselt regulaarselt nii Riias kui ka Kuramaal, võttes ühendust teiste läti ohvitseridega, kes, sarnaselt Veissile, elasid raskelt üle Läti armee hävitamist ja soovisid vihatud nõukogude režiimile kätte maksta. Ohvitserid, kohtudes salaja, arutasid tegevusplaani juhuks, kui natsionaalsotsialistliku Saksamaa ja Nõukogude Venemaa vahel algab sõda. Järk-järgult moodustati ohvitseride vastupanugruppe. Ühes

Saksa relvajõud Riias juuni lõpp – juuli algus 1941.

neist tegutsesid sellised kolonelid, nagu Arvīds Krīpens, Kārlis Lobe, Vilis Janums ja Valdemārs Veiss. Viimane oli mitte ainult sidemees grupi liikmete vahel, vaid ka vahendaja läbirääkimistel Saksa saatkonnas moodustatud saksa repatriatsioonimissioonis. Nii olid Veissil juba välja kujunenud kontaktid sakslastega.

1941. aasta märtsis pöördus V. Veiss tagasi Riiga, kus tal seekord õnnestus saada raamatupidaja koht juveliiritöökojas. Peagi hakkasid aga tšekistid Veissi tegevuse vastu huvi tundma ja aprillis kutsuti ta ülekuulamisele. Hiljem muutusid ülekuulamised aina sagedasemaks ja olukord jõudis niikaugele, et tšekaa pani Veissi elukoha juurde valve välja. 1941. aasta mai lõpus mõistis Veiss, et teda võidakse igal hetkel arreteerida ja seetõttu ta kadus, jätmata oma asukoha kohta andmeid isegi lähedastele.

22. juunil 1941 ründas natsionaalsotsialistlik Saksamaa Nõukogude Liitu. Võttes arvesse Läti geograafilist asukohta, puudutas sõjategevus tema territooriumit juba sõja esimestel päevadel. Saksamaa relvajõud (Wehrmacht), näitas Lätti saabudes suurepärast sõjaväelist eeskuju – professionaalset, tarka armeejuhtimist, motoriseeritud üksuste kiireid rünnakuid, head väljanägemist, suhtlusoskust, ideaalselt koordineeritud üksuste tegevust, oskust löögijõudu vajalikus suunas ja õigel ajal koondada.

Punaarmeed ei iseloomustanud selline kord ja seetõttu ei olnud ta 1941. aasta suvel suuteline pikemaid lahinguid Wehrmachtiga (välja arvatud väljamurdmised kotist või tagalakaitselahingud) kandis suuri kaotusi, taganedes kogu idarindel. 1941. aasta juuni lõpus ja juuli alguses oli selge, et on vaid mõne päeva küsimus, mil punaarmee lahkub Lätist.

> **Saksa relvajõud (Wehrmacht), näitas Lätti saabudes suurepärast sõjaväelist eeskuju.**

Läti rahva tugev vastupanu väljendus sõja esimestel nädalatel rahvuslike partisaniüksuste aktiveerimises. Kasutades ära tekkinud olukorda, soovisid partisanid vihatud kommunistliku režiimi likvideerida ja taastada Läti iseseisvuse. Nende motivatsioon põhines NSVL-i Läti okupatsioonil, sovetiseerimisel ja terroril elanike vastu.

Rahvuslike partisanide üksused olid arvult erinevad – mõnest inimesest kuni mitmesaja võitlejani. Need olid moodustatud läti ühiskonna eri kihtidest – tsiviilelanikud, kes põgenesid nõukogude terrori ja vangistuse eest, Läti armee endised kindralid ja reamehed, aga ka desertöörid 24. territoriaalkorpusest, kes ei soovinud sõdida kuritegeliku stalinistliku režiimi eest. Olles relvastunud püsside, kuuli- ja miinipildujatega, ründasid nad taganevaid punaarmee üksusi, tšekiste ja kommunistlikke aktiviste. Paljudel juhtudel takistasid partisanid nõukogude repressiivasutustel ja punaarmee üksustel rahulike elanikega arveid õiendada ja põhjustada teadlikku kahju.

Ühe sellise rahvuslike partisanide üksuse organiseeris kolonelleitnant Valdemārs Veiss. 26. juunil 1941 koondas ta Riias, Brīvības ielā 15 asuva kino keldris enda ümber 150 relvastatud partisani. 29. ja 30. juuni ööl korraldas Veissi juhitud grupp plahvatused Riia raadiomajale ja peapostkontorile, eesmärgiga need üle võtta, kuid mõlemal korral löödi rünnakud tagasi. See sündmus on imetlust ja austust väärt, sest mõlemal kuupäeval möllasid vihased võitlused mainitud objektide vahetus läheduses Riia kesklinnas, linnas olid veel punaste tankid, suurtükid ja jalaväeüksused, kuid see ei morjendanud Veissi grupi rahvuslikke partisane, nad tungisid kindlalt pealinna keskuse suunas, kuigi nii oluliste hoonete üle võtmisel tuli neil arvestada isegi tankide ja kahurväe rünnakutega.

Kuigi V. Veissi organiseeritud üksus oli üles näidanud suurt vaprust 29. ja 30. juuni lahingutes, polnud sellele rohkem määratud võidelda Nõukogude sõjajõudude vastu, sest 1. juulil 1941 jõudsid Wehrmachti sõjamehed Riiga ja just sel kuupäeval said ka Veissi naine ja tütar, koos kõikide

Riia elanikud on tulnud tervitama linna saabunud Saksa vägesid, 1. juuli 1941.

teiste Riia elanikega teada, et ta on asunud täitma linna sõjakomandandi ülesandeid.

Valdemārs Veissi roll Omakaitse jõudude formeerimisel ja Riia korrakaitse abipolitseinike juhtimine (juuli–detsember 1941).

Ajavahemik 17. juuni 1940 – 1. juuli 1941, mil Läti oli NSVL-i okupatsiooni all, on läti rahva mällu jäänud kui kannatuste aasta. Võttes arvesse Nõukogude režiimi jõledaid kuritegusid (süütute inimeste massiline arreteerimine, piinamine, mahalaskmine või saatmine NSVL-i vangilaagritesse), oli loogiline, et Läti elanike enamus tervitas Saksa armeed kui vabastajaid verisest kommunistlikust režiimist. Saksa sõjamehed, saades sellise vastuvõtu osaliseks, olid meeldivalt üllatunud ja võtsid meeleldi endale adresseeritud tervitusi vastu.

Läti elanike positiivset suhtumist Saksa armeesse stimuleeris veelgi enam Wehrmachti sõduri kuju. Lätlaste mälestused tunnistavad, et Saksa ohvitseride ja reameeste käitumine oli laitmatu. Nad saavutasid kiiresti ja kergesti kontakte kohalike elanikega. Võttes arvesse lätlaste ja sakslaste ühist minevikku, kuulumist samasse usku, sarnase suhtumisega omandisse, töösse, eetiliste tõekspidamiste ja kultuuriga, polnud kahel rahval raske ühist keelt leida. 8. juulil 1941 oli kogu Läti Saksa armee kontrolli all ja paljud lätlased lootsid, et riiklik iseseisvus taastatakse. Kuid Saksa võimuasutused teatasid, et Läti staatus otsustatakse pärast sõda Uues Euroopas.

Nagu juba eespool öeldud – 1. juulil 1941 sai Valdemārs Veissi pere, koos teiste Riia elanikega, teada, et ta on nimetanud ennast linna sõjakomandandiks. Veiss kasutas olukorda, mil punaarmee põgenes linnast ja võttis üle raadiomaja, kus andis otseülekandes teada, et on võtnud endale komandandi kohustused. Selsamal päeval organiseeris Valdemārs Veiss koos kolonelleitnant Roberts Osisega Riia linna tervishoiuameti ruumides Elizabetes ielā 75 vabatahtlike värbamispunkti võitluseks kommunismi vastu. Vastukaja oli väga suur, sest paari tunni jooksul võttis ennast arvele kümneid vabatahtlikke. Nendest Läti patriootidest moodustusid kaitsejõud, kelle ülesanne oli aidata Saksa militaarvalitsusel linnas korda tagada, kaitsta infrastruktuuriobjekte ja hoida ära võimalikke ähvardusi rahulikele elanikele, mida võisid tekitada põgenevad Nõukogude funktsionääride ja punaarmeelaste grupid. Ses seoses tuleb rõhutada, et omakaitsejõud formeerusid kõigis Läti maakondades ja see sündis Wehrmachti ja Saksa SD (Turvateenistuse) toel. Omakaitseüksuseid kutsusid sakslased kahte moodi – omakaitsejõududeks ja abipolitseiks, kuid see oli faktiliselt üks ja sama organisatsioon.

Kui Saksa sõjavägi oli hõivanud kogu Läti ja Riiga saabus SS-i brigaadijuht ja politsei kindralmajor Walter Stahlecker, toimusid läti omakaitsejõudude formeerimise protsessis radikaalsed muudatused. W. Stahleckerile tundusid omakaitseüksused liiga suurearvulised ja seetõttu otsustas ta need Riia linnas organiseerida oma äranägemise järgi. Stahlecker toetas V. Veissi initsiatiivi ja andis 7. juulil korralduse, mille järgi Veiss ülendati Riia läti komandandiks. Samal päeval teatas Veiss, et on alustanud Riia omakaitseüksuste formeerimist. Kõik seni eksisteerinud relvastatud formeeringud Riias tunnistati ebaseaduslikeks. Paralleelselt kulges ülejäänud lätlaste omakaitsejõudude likvideerimine, et neid ümber kujundada vastavalt Stahleckeri plaanidele.

Walter Stahleckeri käskkiri 20. juulist 1941 kujutas endast edasist lätlaste omakaitsejõudude ümberorganiseerimist – kujundati välja uus Riia Korrakaitse Abipolitsei, mille koosseisu kuulusid ka omakaitseüksused. Sarnased protsessid kulgesid kogu Lätis. V. Veiss võttis käskkirjaga nr 4 endale Riia Korrakaitse Abipolitsei esimehe ülesanded.

25. septembri teates juhtkonnale kirjutas Stahlecker: „Kolonelleitnant Veiss kuulub läti ühiskonna meeldivaimate nähtuste hulka ja ta on veendunud sõjamees ning Saksamaa toetaja."

Riia Korrakaitse Abipolitsei ülesanded olid mitmesugused: tagada kord ja turvalisus linnas, reguleerida liiklust, täita sadama- ja raudteepolitsei ülesandeid, turvata militaarobjekte ja -ladusid. Veiss sai oma ametiülesannetega suurepäraselt hakkama, täites neid kuni 1941. aasta lõpuni. K&E

Järgneb

Omakaitsemehed trofeerelvadega

Hävitajad
„Partisanisõda" Eestis nõukogude moodi

Avaldame peatüki Hanno Ojalo uuest raamatust „Eesti väike talvesõda 1944". Raamat annab ülevaate Eesti Diviisi võitlustest Narva rindel veebruarist kuni aprillini 1944, samuti sellest, kuidas Eesti ja eestlased sattusid peale kaheaastast pausi 1944. aasta algul uuesti Teise maailmasõja lahingute tallermaaks.

HANNO OJALO

FOTOD: RAAMATUST EESTI VÄIKE TALVESÕDA 1944

1944. aasta „Eesti talvesõja" ehk veebruarist aprillini toimunud sõjategevuse tagalasündmuste hulgas paistis silma ka nn partisanisõja organiseerimine Eestis. Nõukogude Liidu juhtkonna arusaam partisanisõjast oli äärmiselt kummaline ja see sisaldas ka eriväljaõppega diversandisalkade saatmist suvalistesse kohtadesse. Vähe sellest, et nt kasahhidest „partisane" saadeti võitlema Eestisse, hiljem läkitati ka venelasi ja ukrainlasi „partisaanitsema" Poolasse ja Slovakkiasse.

Nii ei ole midagi imestada, et 1944. aasta veebruaris-märtsis saadeti üle Peipsi järve jää Eestisse tapma ja röövima põhiliselt venelastest koosnevad (ilu pärast oli lisatud ka veidi eestlasi) suuremad diversandisalgad, mida uhkelt nimetati „partisanibrigaadideks". Selliseid brigaade oli kokku kolm ja koosnesid nad põhiliselt seni Leningradi oblastis tegutsenud punapartisanidest, kes nüüd rindejoone edasiliikumise tõttu olid „tööta" jäänud.

Kaks salka tungisid Eestisse veebruaris, kolmas aga märtsis. Nende tegevust võib hinnata läbikukkumiseks, mida isegi nõukogude okupatsiooniajal ei varjatud. Ebaedu seletati juhtide ebakompetentsusega, suurte metsamassiivide puudumisega (!), rindeolukorra muutumisega ja muu taolisega. Lisaks väljamõeldistele õhkulastud sildadest, kraavilastud rongidest ja hävitatud „fašistidest" on kõige kummalisem lugeda venelaste kurtmist selle kohta, et „fašistid" kasutasid nende kimbutamiseks tanke. Tegelikkuses nappis väegrupil Nord soomusmasinaid rindelgi, kuidas oleks suutnud nad neid kasutada Peipsiäärses piirkonnas nõukogude diversantide vastu? Või nimetasid partisanid tankiks iga soomusautot või soomustransportööri, mida nad nägid?

Tegelikkuses aga põles maa sissetungijate jalge all, mitte ühtegi kohalikku inimest ei saanud nad usaldada (see ei ole ka imekspandav, kuna partisanidel oli kombeks neid tappa – kokku mõrvati vähemalt kümme metsatalude elanikku, mehi, naisi ja lapsi), mitte minutitki ei saanud nad puhata ja tänu ööpäevaselt toimunud jälitamisele olid „partisanid" või õigemini brigaadide jäänused sunnitud peagi üle järvejää tagasi Venemaale pagema.

Veebruaris organiseerisid Leningradi ja Eesti Partisaniliikumiste staabid üheskoos kaks suuremat salka, mis saadeti üle Peipsi järve jää Eestisse. Suuremat (250 meest-naist) juhtis Andrei Filippov, väiksemat (140 inimest) juhtis Fjodor Jangirov. Neist ligi 300 olid endised Leningradi oblastis tegutsenud partisanid, kelle hulgas eestlasi üsna vähe oli. Tõenäoliselt ülejäänud 90 lisas juurde Eesti Partisaniliikumise staap ja need olid diversandiväljaõppe saanud eestlased – enamasti endised NKVD-lased, militsionäärid, hävituspataljonlased ja muu säärane seltskond, kellel rüüstamine, põletamine ja tsiviilelanike mõrvamine hästi selge oli.

Kaks brigaadi alustasid oma retke üle Peipsi jää 24. veebruaril ning kaks päeva hiljem maabuti Katase küla juures (Virumaal) järve põhjarannikul. Nüüd suundusid partisanid kahes eri suunas – Filippov loodesse ja Jangirov kirdesse.

Punadiversandid suutsid Peipsi põhjaranniku hõredalt asustatud piirkondades vastu pidada mõne nädala. Pidevalt jälitatuna kohalikust omakaitsest ja sõjaväeüksustest (enamikus 2. ja 3. piirikaitserügemendi üksused) olid sissetungijad sunnitud märtsi keskel üle Peipsi jää tagasi Venemaale pagema. Seejuures kaotati ligi pool isikkoosseisust, paarkümmend meest-naist langes ka vangi.

Vahepeal olid staabid suutnud kokku klopsida veel kolmandagi partisanibrigaadi (355 meest) ja saatsid selle juba mööda tuttavat teed esimesele kahele abiks. Seda seltskonda juhtis Dmitri Makarov. Paraku suutis brigaad Eestisse saabuda alles 12. märtsil, kui tema eelkäijad juba lahkumiseks valmistusid. Nüüd keskendasid eestlased-sakslased oma jõud Makarovi salga hävitamiseks.

Kolmas brigaad jõudis Peipsi kaldale eelmistest erinevas kohas järve idakaldal – Mustvee ja Kallaste vahel Omedu küla juures. Esialgu suudeti Tartumaal suurt ärevust tekitada ja isegi väiksemas kokkupõrkes omakaitseüksusele tõsiseid kaotusi tekitada. Kuid peagi piirasid 214. jalaväediviis, 3. piirikaitserügement ja omakaitse brigaadi sisse ning hävitasid Mustvee-Kasepää-Torma metsades peaaegu täielikult. Mitmeks salgaks hajutatud ellujäänud punapartisanid sunniti üle Peipsi tagasi minema. Kümmekond eestlasest diversanti andsid end ise vangi. Kokkuvõttes kaotas brigaad selles lahingus 130 meest surmasaanute ja 30 vangidena.

Ajaleht Eesti Sõna kirjeldas viimaseid võitlusi „partisanidega" 26. märtsil 1944 ilmunud väljaandes väga värvikalt.

„Ei pääsenud üle Peipsi tagasi. Enamlaste jõuk hävitati siinpool järve.

Punapartisanid veebruaris 1944.

21. märtsi varahommikul püüdis umbes 30 enamlasest koosnev bandiitide jõuk lääne pool Peipsi järve jääle tungida, et sealt pääseda enamlaste juure teisele kaldale. Bandiidid olid üheksa päeva metsades peidus olnud, neid oli korduvalt avastatud ja ühest peiduurkast teise aetud, kuni nad aru said, et nende paigalejäämiseks ei olnud enam mingeid väljavaateid.

Öösel kihutasid nad neljal reel, igasse külge tulistades, järvekalda poole, kus nad aga enne järve ääre jõudmist põrkasid Saksa julgestusjõudude ägedale tõrjele. Lühikese tulevahetuse jooksul surmati seitse enamlast. Ülejäänud tõmbusid tagasi metsa, kuna 12 püüdsid üle jää põgeneda. Seal jälitati neid, kusjuures osa neist sai surma, kuna teised võeti vangi.

Ka metsa põgenenud bandiidid ei pääsenud oma saatusest. Päeva jooksul otsiti nad välja ja hävitati. Bandiidid, kellede hulgas oli ka naisi ja üks naiskomissar, kaotasid kokku 22 surnut. Võeti 7 vangi ja saadi saagiks kaks kuulipildujat, kuus püstolkuulipildujat, kaks raadiosideaparaati ja hulk püsse."

Muide, võitlus „partisanidega" oli karm. 12. aprillil 1944 mõistis erikohus Tallinnas surma viis eestlast, kes olid abistanud Nõukogude lennukeilt Eesti kohal alla visatud langevarjureid ja vastav teade ilmus teistele hoiatuseks ka ajalehes Eesti Sõna 16. aprillil 1944. K&E

Eesti riiklusest – koos järeldustega

24. VEEBRUAR 1918

Tänavu 24. veebruaril möödus küll 100 aastat Eesti Vabariigi omaaegsest väljakuulutamisest, kuid omariiklikku iseseisvust selle aja jooksul on olnud vaid ligi 49 aastat, ikestatud rahvana peamiselt Vene võimu all selle aja sees oleme seevastu elanud üle 51 aasta.

PRIIT URING

jurist, endine riigiteenistuja

Esimese perioodi sõltumatus

Eesti Vabariigi tekkimise otsustavad sündmused algasid 23. veebruaril 1918, kui Pärnus Endla Seltsimaja rõdul toimus iseseisvusmanifesti esimene avalik ettelugemine rahvale. Järgmisel kahel päeval jätkus Eesti Vabariigi avalik väljakuulutamine Viljandis, Tallinnas, Paides ja mujal. See kõik toimus aga I maailmasõja lõpu taustal kaks päeva enne Saksa okupatsiooni algust Eestis. Maailmasõja lõpu meelsed sakslased eestlaste iseseisvusliikumist siiski ei lämmatanud. Sellele järgnes üheksa kuu pärast esimene Vene kallaletung 28. novembril 1918, mil Nõukogude Venemaa enamlased vallutasid Narva, Saksa väed aga olid lahkumas. Algas esimene Vene okupatsioon ja Eesti Vabadussõda. Järgmise, 1919. aasta 24. veebruariks Eesti väed tõrjusid Vene väed siiski Eesti piiridest välja. Sõda Venemaaga aga kestis edasi veel peaaegu terve aasta, sest Punaarmee üksused tegid korduvaid katseid Eestit uuesti okupeerida, kuid meie kaitseväe vastupanu ei õnnestunudki neil murda.

Esimese Vene sõjalise kallaletungi lõpp fikseeriti 2. veebruaril 1920, mil sõlmiti Nõukogude Venemaa ja Eesti Vabariigi vahel Tartu rahuleping, millega Vene pool tunnistas Eesti „sõltumatust ja rippumatust" lepingu kohaselt igaveseks ajaks. Periood 23. veebruarist 1918 kuni 2. veebruarini 1920 kestis seega ligi kaks aastat ja kujutas endast edukat, aga samas verist ja ohvriterohket võitlust iseseisvuse püsimajäämise ja säilitamise eest.

Esimese perioodi riiklik sõltumatus kestis kokku 23. veebruarist 1918 kuni 1940 aasta 17. juunini, s.o 22 aastat, 3 kuud ja 25 päeva.

Sõltumatuse kaotamine

Järjekordne Vene rünnak iseseisva Eesti vastu algas 17. juunil 1940, mil Nõukogude väed hõivasid uuesti Eesti Vabariigi. Ühtlasi algas ka teine Nõukogude Liidu okupatsioon, mis lõppes 6. augustil 1940, mil Eesti annekteeriti ja inkorporeeriti Nõukogude Liidu koosseisu formaalse osariigina ENSV nime all ilma riikliku sõltumatuseta ja rahva vaba tahte vastaselt. Tegemist oli silmakirjaliku näiliselt riigiõigusliku petumanöövriga, mis Soome

Talvesõjas stalinlikul vägivallariigil ei õnnestunud, Balti riikide anastamisel aga korda läks.

Sellest kuupäevast alates, s.o 6. augustist 1940 senine Eesti Vabariik lakkas faktiliselt olemast ja algas NSV Liidu ekspansioon, teiste sõnadega Vene ike. Selle katkestas ajutiselt II maailmasõda, kui 28. augustil 1941 Saksa väed vallutasid Tallinna. Algas Saksa teine okupatsioon, kuid mitte enam juba olemast lakanud Eesti Vabariigi vaid NSV Liidu suhtes, mille territooriumi osaks riigita Eesti oli selleks ajaks vägivaldselt muudetud, teatavasti Vene-Saksa

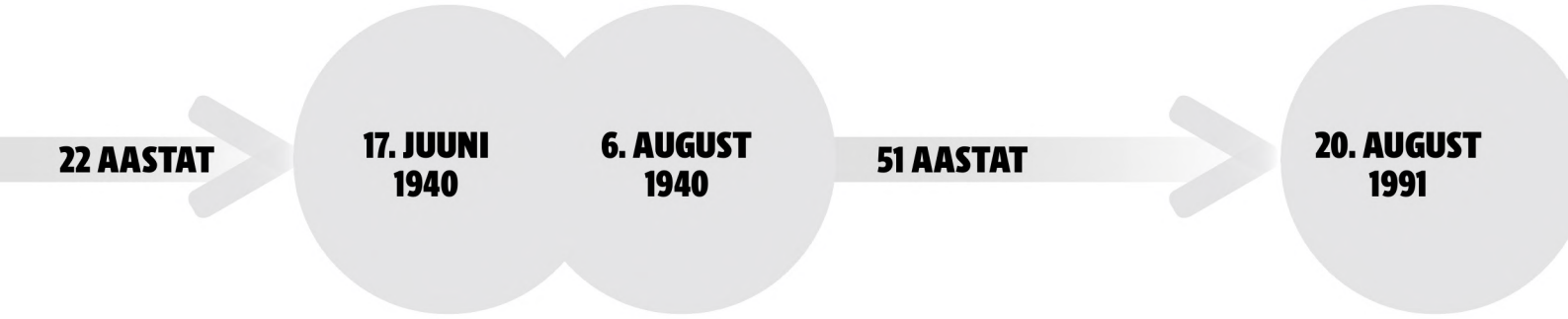

23. augusti 1939. aasta kuritegeliku sobingu (Molotov-Ribbentropi pakt) tulemusena. Juulis-novembris 1944 vallutasid Nõukogude väed Eesti ala tagasi ja jätkus Vene ike.

Võib öelda, et eesti kommunistide osa omariikluse hävitamisel oli marginaalse tähendusega, tagantjärele üle paisutatud ja pigem dekoratiivne ning nad kujutasid endast vaid haledaid osatäitjaid Vene-Saksa jõhkras sõjateatris.

Seega oli eesti rahvas oma riigita ja ühe või teise vaenuliku riigi ikestatud või okupeeritud rahvas alates 6. augustist 1940 kuni 20. augustini 1991. See periood kestis 51 aastat ja 14 päeva.

Omariikluse taastamine

See õnnestunud ajalooline protsess algas 20. augustil 1991, mil seni NSV Liidu koosseisus elav Eesti rahvas kuulutas ennast teist korda veel elusolevate endiste kodanike ja nende järeltulijate toel riiklikult iseseisvaks ja hakkas õiguslikult taastama rohkem kui pool sajandit tagasi kaotatud omariiklust. Seekord ilma sõjata, sest 6. septembril 1991 Nõukogude Liit tunnustas Eesti iseseisvust. Lõppes Vene ike endise Eesti Vabariigi territooriumil, mis langes kokku NSV Liidu hulka kuulunud Eesti NSV territooriumiga. Eesti NSV mõttelisest ja vaid paberlikust idapiirist varasema Eesti Vabariigi tegeliku idapiirini jääval alal jätkus ja jätkub siiani Vene ike. Seda osa territooriumist nüüd, kui Eesti riiklus on taastatud, tuleb ja saab pidada okupeeritud aladeks.

Alates 20. augustist 1991 võis siinviibinud Vene vägesid täie õigusega nimetada juba okupatsioonivägedeks, sest Eesti Vabariik oli taastatud, mistõttu senine ekspansioonialune ikestatud territoorium muutus okupatsioonitsooniks.

> **Olulist tähendust omab ka 1. jaanuar 1992, mil lakkas olemast Nõukogude Liit.**

Olulist tähendust omab ka 1. jaanuar 1992, mil lakkas olemast Nõukogude Liit. Vene okupatsiooni osadel endise Eesti Vabariigi ida-aladel teostas ja teostab edasi Venemaa Föderatsioon, kes kuulutas end Nõukogude Liidu õigusjärglaseks. Eelmise sajandi lõpu märkimist vääriv sündmus toimus ka 31. augustil 1994, mil viimased Vene väed lahkusid riikliku iseseisvuse taastanud Eestist. Loodetavasti igaveseks.

Teise perioodi omariiklik sõltumatus, mis algas 20. augustil 1991, jätkub õnneks siiani ja on peagi, saabuva 2018. aasta 20. augusti järel kestnud juba 27 aastat.

Praeguse riigi olemus ja järeldused

Praegune Eesti Vabariik on küll taastatud õigusliku järjepidevuse alusel, kuid see ei ole enam vahepealsete oma riigita elanud inimeste ja inimpõlvede möödumise tõttu ei esimese perioodi Eesti Vabariik ega ka mitte sellest täiesti erinev ja täiesti uus Eesti Vabariik. Mis see praegune meie riik siis ikkagi on? Ehk oleks kõige tõelähedasem määratlus sellise, et praegune riik on endasarnase varasema Eesti Vabariigi ajalooline ja sellega piltlikult väljendades õigusliku nabanööri kaudu seotud järg. Sellisest määratlusest (endasarnase järg) tuleneb aga nii mõnigi tähelepanuväärne järeldus:

1. Tänavu 24. veebruaril möödus küll 100 aastat ja 1 päev Eesti Vabariigi omaaegsest väljakuulutamisest, kuid omariiklikku iseseisvust selle aja jooksul on olnud vaid ligi 49 aastat, ikestatud rahvana peamiselt Vene võimu all selle aja sees oleme seevastu elanud üle 51 aasta.
2. Omariikluse kadumises puudub täielikult eesti rahva kollektiivne süü või tahe, sest esialgne Eesti Vabariik kadus väliste jõudude poolt II maailmasõjas toimepandud hävingu käigus ja selle tulemusena.

> **Rahvusliku reetmise ja identiteedikaotuse küsimusi tuleks käsitleda pigem omaette aatelise kõrvalteemana, mitte aga õigusliku probleemina.**

Eesti tolleaegsete riigitegelaste osa riikluse kollapsis tuleks käsitleda omaette kõrvalteemana. Suuremal või vähemal määral, kuid siiski tagantjärele põhjendatud süüdistused võivad küll kuhjuda Konstantin Pätsi

27 AASTAT

24. VEEBRUAR 2018

ja Johann Laidoneri kohale.

3. Omariikluseta jäänud eestlased ei saanud alates 6. augustist 1940 enam kanda mingit õiguslikku ega poliitilist vastutust kadunud Eesti Vabariigi kui olematuks muudetud riigi ees. Inkorporeerimise tõttu muutus suhteliselt lühiaegne (ligi 2 kuud) 1940. aasta Vene okupatsioon pärast siinse riikluse igasuguste tunnuste jõhkralt vägivaldset likvideerimist ja peaaegu kõigi kättesaadud endiste aktiivselt omariiklusega seostud isikute füüsilist hävitamist või vangistamist lõpuleviidud ekspansiooniks. Vene ülemvõimu tingimustes allesjäänud ja ellu jäänud eesti rahvas aga muutus ikestatud rahvaks.

   Sõja eest ja jalust mujale põgenenud eestlaste ja teiste meie kodanike saatusest ja tähendusest on kaasaja kodumaa riiklased ja ka teadlased vaid moka otsast rääkinud ning avalikku tänu ja tunnustust neile pole kahjuks osa saanudki. Ehkki nad on selle kuhjaga ära teeninud. Eelkõige vabadusejanu ja rahvuskultuuri järjepideva, pool sajandit kestnud säilitamise eest väljaspool kodumaad.
4. Ekspansiooni ja ikestatuse tingimustes oli isamaale jäänud eesti rahvas allutatud NSV Liidu õiguskorrale ja kuulus administratiiv-territoriaalse ühtse üleliidulise jaotuse kohaselt NSV Liidu koosseisu. Rahva üldseisund sarnanes nüüdsest alates sellele, mis oli olnud tal enne 1918. aasta iseseisvuse tekkimist tsaaririigi rahvaste hulka kuulumise ajal ja sellele lisandusid nüüd ka vahepeal (alates 1917. aastast) Venemaal punamässulisest riigipöördest tingitud eksistentsiaalselt kohutavad ja surmavalt ahistavad põrgulikud muudatused. Tegemist oli rahvusliku tragöödiaga, mis tõi kaasa piltlikult väljendades tagasipaiskumise esimese iseseisvuse eelsesse aega ja sellega kaasnes lisaks eestlaste (eriti rahvajuhtide) massiline füüsiline hävitamine ja ellujäänute märgatav moraalne rõhumine ning osaline kõlbeline laostumine.
5. Kuulumist NSV Liidu kompartei, riigi ja muudesse organitesse või ühiskondlikesse organisatsioonidesse pärast omariikluse hävitamist ja NSV liitu inkorporeerimist ei saa minu arvates õiguslikult käsitleda ei omariikluse reetmisena ega kollaboratsionismina, sest olematut riiki ei saa reeta. Nõukogulikus reaalsuses oli see tingitud eksistentsiaalsest vajadusest jääda rahvana ellu ning kestma inimsuse allakäigu tingimustes vene ikkeks muutunud lõpuleviidud ekspansiooni oludes.

   Rahvusliku reetmise ja identiteedikaotuse küsimusi tuleks käsitleda pigem omaette aatelise kõrvalteemana, mitte aga õigusliku probleemina.
6. NSV Liitu kuulumise ajal toime pandud kuritegude eest kandsid, kannavad ja võivad kanda isikud või isikute grupid individuaalset vastutust toimepaneku ajal kehtinud või kehtivate siseriiklike ja rahvusvaheliste kriminaalõiguse või muude õiguslike sätete ja kokkulepete (paktid, konventsioonid) kohaselt ning alusel.
7. Metsavendlust ja eestlaste võitlust eelkõige NSV Liidu okupatsiooni ja ekspansiooni vastu oleks õigem käsitleda rahvusliku, kahjuks tulemusteta vabadusvõitluse (sissisõja) osana II maailmasõjas ja selle järel. Eestlaste sundvärbamist surma ähvardusel ükskõik kumba okupeeriva riigi sõjaväkke tuleks seevastu käsitleda rahvusliku katastroofi ühe osana, mis päädis lahingute käigus tihtipeale ebainimliku vennatapuga.
8. Tahtevastane kuulumine NSV Liidu koosseisu ei saanud võtta ega võtnud ära inimeste loomupäraseid õigusi ega pürgimusi isiklikule täisväärtuslikule elule ja isiklikule ning perekondlikule õnnele rahuaja tingimustes niipalju, kui see oli ikke all üldse võimalik.
9. Varem toimunud ajaloolistest sündmustest tõelähedane arusaamine ja sellest avalikkusele teavitamine aitaks kindla peale kaasa praeguseks kahjuks nõrgenenud rahvusliku ühtsuse ja leppimuse edasisele tugevnemisele ja oleks seega riikliku iseseisvuse kestmise üheks oluliseks teguriks.
10. Eesti meediasse ilmus 31. jaanuaril 2018 info selle kohta, et Venemaa president Vladimir Putin allkirjastas ukaasi, millega nimetati Venemaa 23. hävitajate lennuväepolk Tallinna lennupolguks. Põhjenduseks on toodud kuulsusrikaste sõjaväe ajalooliste traditsioonide säilitamine. Ka kõige sinisilmsemale eestlasele peaks nüüdsest alates olema selge, millisest suunast Eesti riiklikku iseseisvust jätkuvalt ähvardab kõige suurem oht. K&E

Rahvuslik lein
ja vene kojamehed

Juba viimased kolm aastat olen ühel ja samal päeval, lootusega seda enam mitte kunagi näha ja tunda, pidanud tõdema, et miski siin riigis ei muutu ega sünni ilma selgituseta.

ELMO ANT

Üks vähestest kuupäevadest, mis haavana paljude eesti perede ajalukku on süüvinud, jääb tänaseks juba 77 aasta taha. Juunikommunistide ja nende Moskva leivaisade poolt Eesti Vabariigi ja eestlaste kui „kodanliku elemendi" likvideerimiseks käivitatud genotsiidi esimene ja pikalt ettekavatsetud operatsioon sai oma võika alguse. Oli 14. juuni 1941. Tuhandetele süütutele ohvritele saatuslik kuupäev. Ajaloos unustamatu kuritöö.

Juba 1949. aasta märtsis toimus teine, operatsioon „Priboi" nimetuse all tuntud genotsiidiakt eestlaste aadressil. Aga tänaseks on riikliku leinapäevana peetud vajalikuks ka seaduses täheldada vaid ühte neist päevadest. Selleks on tänini 14. juuni, mis on ametlikult kuulutatud üleriiklikuks leinapäevaks ja kantud nõnda ka kalendritesse.

Leinapäeval vardas pidupäeva lipp

Tallinnas Nõmme linnaosana tuntud, kuid kunagise eeskujuliku Nõmme linna turuplatsil lehvis sel päeval rahvuslipp oma täies ilus ja piduehtes! Masti kõrgeimasse tippu tõmmatuna, ilma leinalindita, ilma poolde masti jätmata. Sama kordus ka kõikide Põhja-Eesti regionaalhaigla Hiiu korpuste majade puhul, jätkuvalt, läbi kõigi viimaste aastate ka riikliku ameti, Terviseameti ja Tervise Arengu Instituudi peamajal. Vaatamata sellele, et otse vastas ja kõrval on alati eeskujulikult leinamastis lipud nii EELK diakooniahaigla kui ka kirjastuse Koolibri õues.

Milles on küsimus, miks eiratakse nii seadust kui ka inimlikku leina?

Põhjused on peidus meie hoolimatuses. Eestlased on minetanud peremehetunde ja peremeheks olemise oskused!

Kui teatavad ametid, sellised nagu kojamees, postiljon ja valvur, on Eesti Vabariigis pigem venelastele „reserveeritud" ametid, siis pole imestada, et riiklikul leinapäeval tõmmatakse masti pidupäevalipp!

Niisiis tuleks korralda üleriiklik kursus Eesti Vabariigis tegutsevatele kojameestele! Või piisaks ehk sellestki, kui venekeelsed meediakanalid Eestis, sealhulgas venekeelne Delfi teevad iga-aastaselt, enne 25. märtsi ja 14. juunit, sellekohase seletuse, miks ei tuleks leinapäevil tõmmata trikoloori täismasti.

See on solvav, ängistav ja vihale ajav, mitte vähem kui lolliksõppinud või valitsevalt klikilt tellitud arvamustega ülesastuvad teadlased ja pseudoteadurid – veel hiljuti väitis üks Sutropidest, et rukkilill olla natsisümbol! Et siis kommunismiohvritest saatusekaaslased, kel õnnestus Siberi põrgulikest aastatest naasta tagasi kodumaale ja pärast taasiseseisvumist pälvida president Lennart Merilt, austusavalduseks „Murtud rukkilille" märk, on samuti natsid?

II maailmasõda oli laastav nii ühele kui ka teisele poolele, ometi ei teinud see, miljoneid haaranud ja hävitanud inimkonna hullus, lõppu kommunistide inimvihkajalikule ideele hävitada kogu väikerahvaste eksistents.

Tuleb ikka ja jälle meenutada, et 1987. aasta Hirvepargi sündmusega seonduvalt oli suurimaks Eestit puudutavaks sõnumiks mitte ainult MRP avalikustamise nõudmine, vaid just see, mis läbi Lagle Pareki suu ja mõtte avalikkuse ette toodi: „Vaja oleks kõigi kommunismiohvrite mälestamiseks midagi teha!" (tsitaat 1987. aasta Hirvepargi kõnest). Seejärel, 1988. aasta pöördelistel päevadel tekkisidki spontaansed mälestusmiitingud Tartus, Elvas, Võrus, Tallinnas Nõmmel, Tapal ja Põlvas, Põltsamaal ja Pärnus ning paljudes teisteski väiksemates paikades. Aga kus me oleme praegu? K&E

Tõde ei põle tuleski

Minu nimi on Evy Laamann Kalbus. Olen VR I-3 kapten Paul Laamanni 96-aastane tütar. Elan Ameerikas, Washingtoni eeslinnas. Tahan kirjalikult jäädvustada tõsilood, mida isiklikult oma silma ja kõrvaga näinud ja kuulnud olen ja millest minu kodumaal ei teata ja vast ei tahetagi teada, sest suurem osa eesti rahvast on sellest ajast, kui mina ja mu vanemad seal elasid, nii põhjalikult muutunud.

EVY LAAMANN KALBUS

Evy Laamann Kalbus oma Washingtoni kodus. Töötades 25 aastat Washingtoni Kongressi raamatukogus on Evy abiks ja toeks olnud paljudele eestlastele.

FOTO: ERAKOGU

Jookstes nagu surmahirmus raha ja võimu taga, parem töökoht ja kõrgem sissetulek on nagu mingi pirukapalavik, mille eest tuleb teistele jalga taha panna ja kasvõi üle laipade karata. Eestlane on muutunud roomajaks, joodikuks ja petturiks. Pole enam sirge selja ja sirge mõtlemisega rahvas, kes Vabadussõjas vanakuradiga elu ja surma peale võitles, aga ometi võitis!

Põgenesin kodumaalt koos emaga, kui Saksa väed maalt lahkusid. Jättes maha kodu ja kodumaa ja nendega koos ka isa, kes võitles Pitka võitlusgrupis. Saksamaal otsisin isa jalajälgi Berliini lahingutes, leidsin küllaltki palju sinimustvalges mehi, aga ei Pitkat ega oma isa.

Elu viis mind läbi India ja sealse väga verise kodusõja Ameerika mandrile ja töötasin pikki aastaid Washingtonis Kongressi Raamatukogus, kus koostasin maailma ainust terve-maaraamatukogude bibliograafiat, mida müüdi üle terve maailma.

1956. aastal abiellusin Arvo Kalbusega, kelle isa oli üks Eesti Iseseisvuse Dokumendile allakirjutanuid ning hiljem mitmekordne kohtu- ja siseminister iseseisva Eesti valitsuses. Arvo töötas siis Eestis ETA peatoimetajana, kus tal oli ühtlasi asja Toompeale nii Propagandaministeeriumi kui presidendi tööruumidesse. Arvo isa Tõnis arreteeriti kohe Vene vägede Eestisse sissemarssimisel ja ta elu lõpetati kuklalasuga.

Arvole jäi hooldada suur eeskujulikkude talude rühma kuuluv talu Uue-Karistes, nimega Kaljapulga. Ta töötas nii edasi-tagasi Tallinna ja Pärnumaa vahel, olles abistatud ainult ühest ukrainlasest sõjavangist. Ta noorem õde Juta käis samal ajal ülikoolis põllumajandust õppimas, et hiljem oma oskust Kaljapulgal kasutada. Arvo põgenes Eestist 1944 ja vahepeatustega Saksamaa põgenikelaagris, jõudis ta Washingtoni ja läks õige varsti tööle Ameerika Häälde, olles seal ainukene, kes sama tööd juba varem kodumaal teinud oli. Kohtusime Arvoga Washingtonis ja abiellusime.

Juta Kalbus saadeti Tartu Ülikoolist Moskvasse „õiget põllumajandust" oma teadmistele lisama ja seal kohtus ta Eugen Ojamaaga, kes õppis ehitusinseneriks. Eugen oli tulipunane kommunist, samuti ta vanemad, kes olid Venemaal kasvanud ja optantidena pärast Eesti iseseisvumist Eestisse tulnud.

Tulipunased Ojamaad

Eugen Ojamaa vanemad tulid optantidena Eestisse Narva kaudu ja Eugen sündis Narvas 1918. aastal. Ta isa nimi oli siis Aleksejev ja ta ema oli sünninimega Elizaveta Bachmann. Nad abiellusid Narvas ja võtsid endale uueks nimeks Ojamaa. Ema võttis ka uue eesnime – Els. Mõlemad, nii isa kui ema, olid Venemaal hästi koolitatud, valdasid keeli, ema oli bürootöö alal spets ja ta eesti-saksa-vene keeled olid ladusad. Ema oskas lisaks raamatupidamist, kiir- ja masinkirja. Isa eesti keel ei olnud ladus ja Narvas elades õppis ta lisaks. Siis kolis abielupaar Ojamaa koos pisikese Eugeniga Tallinna ja õige varsti asus ta Toompeal Pätsi büroos kantseleiülemana tööle, kusjuures tema tegevuspiirkond haaras terve büroo koos seifi võtmete ja kogu sisuga.

Lugu kõlab, nagu mitteusutav, aga nii see justament oli, seda kinnitasid Tõnis ja Arvo Kalbus, kes Elsi oskusi ja teguviisi oma silmaga näinud olid ja mõlemad leidsid, et ta on haruldane tööjõud. Muidugi, mis õpitud, see õpitud! Siis kolis pereisa Petserisse elama. Kuulsime tema sealsest tegevusest palju hiljem, 1943.–1944. aastal Tallinnas elades, nimelt tolleaegselt Võru-Petseri prefektilt Tootsilt, kes juhtus olema Vabadussõjas minu isa Soomusrongil, KR 2. Maailm on väike ja juhus teeb oma töö. Aleksejev olnud Petseris üliaktiivne punase propaganda levitaja ja Hävituspataljoni organisaator. Muidugi, 1938–1939 oli Petseri eriti punaste poole kalduv ja sogases vees on „organisaatoritel" alati mugav ujuda! Siis järsku, aastal 1939–1940 tegi ajalugu ja saatus suure täispöörde meie maa ja rahva suhtes. Kommunism näitas oma õiget sihti ja nägu. Päts astus tagasi ja Laidoner seisis Narva avatud väraval ning juhatas Vene torumütsidega väed sisse. Kogu Eesti rahvas tardus. Olime nii tardunud, et ei saanud õieti aru, mis juhtumas ja juhtunud.

1941. aastal kogus Els oma lapsed, kes muide kõik peale Eugeni Toompeal sündinud olid, kokku ja katsus paaniliselt oma elukaaslasega Petseris kontakteeruda. See tal aga ei õnnestunud, kuna viimane marssis juba Hävituspataljoni ridades Tallinna poole. Keegi isamaalikult häälestatud eesti sõjaväelane tundis ta ära marssijate hulgas ja kustutas ta elu ära püssipauguga. Els ja lapsed kiirustasid sadamasse, sealt Nõukogude laevale ja nii ruttu kui võimalik Venemaale, kus nad lootsid pereisaga kohtuda, mis neil aga ei õnnestunud.

Oli juba ette kokku lepitud, et sõjakeerises pere lahkumineku korral jääb Eugen Moskva ülikooli õppima ja ülejäänud pere reisib Kaukaasia poole, kus tal oli kooliõpetaja koht ootamas. Poeg Eugen oli samaaegselt hästi kindlas kohas, kuna suur sõda oli puhkenud ning iga relvakandvas eas mees peab lipu alla astuma. Els mängis kooliõpetaja ametis rõõmsalt edasi kaugel Kaukaasias, ja kui Saksa väed 1944. aastal Eestist lahkusid, tuli ta 1945. aastal terve perega tagasi Eestisse ja asus elama Tallinna, Raua tänaval asuvasse Kindralite majja ja elas seal ka siis, kui mina 1973. aastal esmakordselt venelaste poolt okupeeritud Eestit külastasin.

Eesti punased lipud ja punane nägu

Eesti punased lipud ja punane nägu ehmatasid mind sõnatuks. Mitte ainult linna välimus oli kohutavalt muutunud, aga rahvas rääkis ja kõndis tänaval teisiti, rääkis valju häälega, nagu oleks tegemist kõrvakuulmise kaotanud inimestega ja trügis nii trammis kui ka bussis nagu metsloomad. Kogu elu oli mulle võõras ja vastik.

Nüüd aga tagasi Arvo noorema õe Juta juurde, kes kohtus saatuse tahtel Eugen Ojamaaga. Juta Kalbus, kes 1941. aastal suure hulga eesti rahva küüditamist pealt oli näinud ja ka isa kuklalasust teadlik oli, muutus üleöö punasemaks kui peet! Ta hakkas uskuma, et kõik, mida ta oli näinud, oli juhtunud selleks, et õiglasemast ja paremat ühiskonda luua ja kapitalismi maailmast kaotada! Kommunismi kuriteod, mõrtsukateod eesti rahva kallal, muutusid olematuks ja iga Lenini sõna oli kullast tehtud. Kasvatati tuliuut generatsiooni, kes uue elujõu ja tuliuue aatega maailma poriaugust välja tõmbab ja uutele radadele juhatab. Mingi illusiooni suunas, kus kõik inimesed on võrdsed ja armastavad üksteist nagu õed ja vennad. Eks seda ole ju varemgi teha püütud, aga kahjuks ja kõigi üllatuseks selgus, et inimesed kõigele vaatamata ei ole mitte tiibadega inglid, vaid tavalised kahejalgsed, kes eelistavad igaüks isemoodi nii ninaesist kui ka voodikohta ja jalanõusid.

Minu abikaasa Arvo isa, Tõnis Kalbus, oli Eesti Vabriigi ajal tunnustatud advokaat, kohtu- ja siseminister. Hukati Sosva vangilaagris 20. märtsil 1942.

ARHIIVIFOTO

Uus Juta enam põllumajandusega ei tegelenud, ta oli ametis kirjakandjana, leidis, et ta nõnda nii maale kui ka rahvale lähedasem ja kirju postkastidesse asetades on päriselt kontaktis inimestega ühekaupa. Selline oli uus Juta, mitte enam see eelmine, kelle soov oli Kaljapulga talu. Eeskujulik talu, kuhu turiste üle ilma vaatama toodi, kus maasikapõllud varasuvel punetasid ja uibuaiad hiljem otse lookas noppijaid ootasid.

Tulin oma isa jalajälgi otsima aastal 1973

Tahtsin oma isakese jalajälgi leida, mõtlesin, et kui leian kuidagi Pitka

haua, siis saan mingi nipiga suuremad avalikud matused korraldada ja järsku tuleb kohale ka mõni inimene, kes minu isa kohta kasvõi piskut teab. Nii mõtlesin. Muidugi eksisin rängalt, sest Nõukogude Eesti on hoopis teine kontinent, mida enesele väga pikki aastaid olin ajju kloppinud. Olin ühe mehega, kes kirjutas raamatuid Pitka kohta, küll väga tagasihoidlikult proovinud kontakti võtta, kasutades selleks kolmandaid isikuid. Tuhkagi. Viru hotelli astudes paigutati mind 21. korrusele ja ma teadsin, mis see tähendab. Aga ikkagi lootsin. Raamatu kirjutaja ei tulnud üldse kohale. Nüüd tean miks. Oli selline inimene, nagu kõik teised nõukalased. Mitte just aumees, vaid mingisugune udukuju, kes kerkib ja udutab ja valetab ja varastab veel lisaks. Neid leidub seal tõesti rohkem kui silgukesi pütis. Aga ma leidsin Pitka haua. Käisin pisitasa kohta vaatamas ja arvasin, tulgu või tökatit, selle õnneleiuga võtan midagi ette ja ikka saan uudiseid isa kohta! Telefon helises kogu öö ilma punkti ja komata. Ladusin terve kohvri sisu otsa ja toppisin puuvilla kõrvadesse. Elasin üle.

Esimene visiit oli Arvo ema juurde. Ta elas Juta ja Eugeni juures ja oli nii küürus ja kõver, nagu uuriks tuhmunud silmadega asfaldis liivateri. Olin talle enne tulekut kleidi õmmelnud, aga ta ei saanud seda kuidagi kanda, sest tal puudus inimese vorm. Ta vaatas mulle suurte siniste silmadega nii otsivalt otsa, nagu tahaks minust läbi vaadata ja kusagil minu ja ookeanide vahel oma Arvot näha. Nägin tema kurbades silmades kogu Eesti rahva valu ja mu süda päris ulgus sees. Naeratasin.

Kohtasin muidugi ka Jutat ja Eugenit. Tavainimesed. Nagu robotid. Siin maal öeldakse, et pane viis senti automaati ja kohe hakkab naerma või nutma. Ostsin Arvo emakesele mustalt turult jääkapi. Nägin, kuidas seda pisikeses veomasinas kohale sõidutati. Sama müügimees oli sohvriks.

Eugeni suguselts talutas mind Estoniasse ooperisse. Olin omale mitte silmapaistva, aga arusaadava sinimustvalge kleidi nikerdanud ja kandsin just seda. Ooperirahvas vaatas, keeras ümber ja vaatas uuesti. Eugeni pere ka vaatas ja naeratas virilalt. Nagu kass, kui talle saba peale astud.

Olin Virus tizurnajatega sõprust teinud. Need korjasid mulle koduteelt maasikaid. Nagu taevasina ja mesi segamini. Needsamad õpetasid mind, et kui juhtud liiga hilja õhtul tagasi tulema, sõida liftiga nii sügavale, kui läheb ja muudkui mine naeratades leti juurde. Nad olevat sealsetega nii kokku leppinud. Juhtus, et jäin jälle hiljaks. Astusin lifti. Oli palju rahvast. Vaatasid minu kingi ja kohe küsisid, kui sügavale tahad minna: mina kohe vastu, et olen teel põrgu – tahate, tulge kaasa. Tulidki kaasa. Kõik. Suurest uudishimust kingade vastu.

> **“Nägin tema kurbades silmades kogu Eesti rahva valu.”**
>
> — EVY KALBUS —

Katsusid ükshaaval mu rahakotti, kingi ja seelikuriiet. Olin jälle sinimustvalges. Käisin Lydia haual ja varastasin sealt mõne supilusikatäie mulda. Kodus jagasin teelusikaga soovijaile. Milline imeilus ja vaikne koht on Metsakalmistu! Imeilus, aga väga valus. Nagu mets üleni täis valu. See kõik juhtus aastal 1973. Arvo emakene suri järgmisel aastal.

Külastame Arvoga kodumaad aastal 1993

1993. aastal lendasime Arvoga koos kodumaale. Kuna Arvo oli ootamatult 1966. aastal ajurabanduse saanud, ei lubanud ta tervislik olukord kuidagi 1973. aastal kodumaad külastada. Pidin teda aastaid ravima, enne kui ta pisitasa jälle oma jalgadel kõndida sai.

Niisiis aastal 1993 otsustasime, saagu, mis saab, kodumaale tuleb külla minna, enne kui kõik sugulased seal on manala radadele suundunud. Arvo vend Endel ja poeg Tõnis olid meil küll Ameerikas külas käinud, aga tahtsime mõlemad VABA EESTIT oma silmaga silitada. Arvo emakene oli selleks ajaks juba elavate hulgast lahkunud, samuti tema kommunistiks muutunud tütar Juta. Meil USA-s varem külas olles karjus ta Arvole näkku, et nende isa, mitmekordne kohtu- ja siseminister, oleks kindlasti kommunismi kapitalismile eelistanud, kui talle selleks võimalust oleks antud. Tõnis Kalbus seenioril jäi see võimalus kahjuks kasutamata, kuna ta 1941. aastal Venemaale küüditati ja kohe maha lasti.

Arvo läks oma õe Juta juttu kuuldes nii vihaseks, et oleks ta samas kägistanud. Lükkasin siis ta kogu jõuga teise tuppa ja keerasin ukse lukku.

Niisiis maandusime 1993. aasta suvel Tallinna lennuväljal. Viisime kohvri Viru hotelli ja hakkasime ringiratast suguvõsa liikmeid külastama. Arvo oli viimsed aastad Tallinnas elades ETA peatoimetajana töötanud ja kuidagi oli kõmu sellest Tallinna imbunud. Suur osa selle ametikoha uusi liikmeid külastas meid ja minul oli huvitav neid jälgida. Nad otse nagu nuusutasid Arvot, mõõtes silmadega iga ta riietuse osa, eriti kingi. Nende ja Arvo käitumine oli aga nii erinev, nagu oleks nad tulnud erinevatelt kontinentidelt. 50 aastat oli inimesed nii erinevaks muutnud, et raske oli uskuda, et nad pärinevad samalt pisikeselt maalapilt ja kasvasid ning sirgusid sama rahva keskel. Aeg

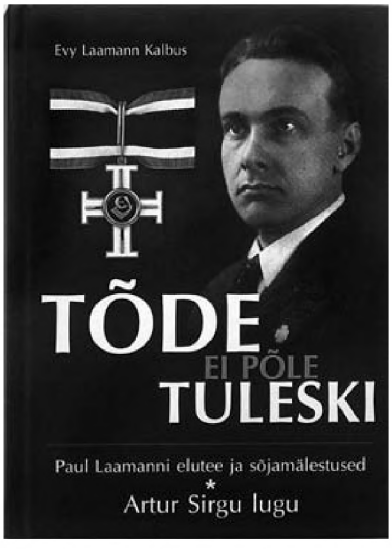

Evy Laamann Kalbus on oma isa Paul Laamanni eluloo kirja pannud raamatusse „Ühe eesti ohvitseri elutee ja sõjamälestused. Paul Laamann, reserv-kapten vabadussõja-aegse kitsarööpmelise soomusrongi nr. 2 ülem”

ja ümbrus teevad oma töö. Külastasime surnuaedu, silitasime kalme ja valasime pisaraid nagu vihma.

Arvo tahtis kangesti külastada oma vanemate kodutalu Mulgimaal, mida nüüd Eugen, kadunud Juta elukaaslane, majandas ja hooldas. Sõitsime kohale. Meie ees avanes ringtee, viies meid kena häärberi ette, nimega Kaljapulga. Vennad Arvo ja Endel olid oma noorpõlves olnud sellesama ringtee korrastajateks, riisujateks ja kitkujateks. Vanaisa, ema isa, oli selle hoone ehitamiseks oma kätega savi mullast eraldanud, seda päikeses ja tules küpsetanud ja nii oma kätetöö ja sugulaste abiga maja valmis meisterdanud. Astusime Arvoga sisse, esikus kees suur katel seatoitu. Tarre astudes avanes silmade ees lai ja avar elutuba, kus pesu nööridele kuivama oli riputatud. Laest vaatasid vastu kaks suurt mustavat auku, kus arvatavasti kunagi kroonlühtrid olid rippunud. Aknaklaasid olid küll terved, aga nii läbipaistmatud, et avar saal paistis hämarusse peitu pugevat. Kõrvalruume me ei külastanudki, Arvo tegi täispöörde ja jalutasime tagasi õue, kus paistis päike.

Arvo oli mulle varem palju sellest hoonest pajatanud, kus tihti Üliõpilasselts Raimla koosviibimisi oli pühitsetud ja aktusi peetud.

Sead ja kanad jalutasid õues, traktor seisis kuuri ees, sõitsime tagasi Tallinna, teel mitte sõnagi rääkides. Olime mõlemad sõnatud. Virusse jõudes ja lifti astudes kargas mõte ajju, et miks sedapuhku meile majutamiseks mitte 21. korrust ei pakutud, nagu minu 1973. aasta külaskäigu ajal. Vastus jäi saamata, aga mõtted tiirutasid ringi. Ometi oleksin pidanud taipama, et esimesest külaskäigust kodumaale oli möödunud 20 pikka aastat, mis vahepeal igavikku hiilinud ja 21. korrus ei ole enam see, kuhu kahtlased väliskülalised paigale panna, et neil vaikselt silma peal hoida.

Ojamaad nimetasid ennast tsaarideks

Üks osa Ojamaade perest oli, uskuge või mitte, New Yorgi lähedale elama kolinud. Arvo vend Endel kirjutas meile sellest ja suurest uudishimust olime nende ukse ees. Leppisime autos kokku, et ei räägi sõnagi poliitikast, vaid jahvatame niisama maast ja ilmast. Kohale jõudes võttis pereisa meid aga jalamaid vastu uudisega, kui hea töökoht tal Tallinnas elades oli ja kui väga hästi ta teenis ja et 6-toaline korter oli tal Kadriorus ka. Kuna mina ka seal läheduses Pitka staabis elanud olin, siis tõusid mul kohe antennid püsti. Küsisin, kus ta just täpselt elas ja ta hakkas kokutama, aga kohe ka plahvatas, et ta just ei mäleta, aga ta teenis rohkem kui teised. Küsisin miks ta küll nii hea elu Tallinnas lõpetas, et siia närusesse Ameerikasse elama asuda. Ausalt öeldes pabistas ta nii, et mu närv hüppas üle ja ma küsisin, kas ta on siin spioneerimas. Ta kargas püsti ja mõmises midagi närudest kapitalistidest. Ma pakkusin talle, et seisan rõõmuga pühapäeval Eesti Kiriku ees Arvo kaabu käes ja kogun talle tagasisõidu raha Punasesse Paradiisi, kui ta lubab, et kunagi tulevikus enam iialgi oma punast nina siia kapitalistide maale ei pista. Sellega lõppes meie külastuskäik Ojamaade juurde.

Elsi ja Eugeni järeltulijaid on palju ja väga huvitavaid. Nad käisid meil Washingtonis ühe- või kahekaupa külas ja kuna nad Jutat „oma meheks" pidasid, siis arvasid, et ka meie oleme Juta verd. Mul on „Käsiraamat Nõukogude Eesti 1976", seal on kõik Ojamaad nagu tinasõdurid reas, lk 139. Omavahel nad nimetasid endid Tsaarideks, nagu Muusika Tsaar, Kirjanduse Tsaar, jne. Tervelt üheksa nime! Ma tõesti ei usu, et midagi nende elus muutunud on. Olid nad uhked tsaarid siis, on nad midagi sarnast ka praegu. Jälgides nõuka rahva kiikumist ja liikumist üles-alla, oleks päris huvitav teada saada, kus ja mis nad on teinud ja mida praegu teevad. Aga ma nagu päriselt ei tahagi nende eludesse pilku heita, sest mul on okse kurgus. Kas meie rahvas on tõesti muutunud? Kas kogu meie maa rahvas magab nagu Lumivalgekese jutus, vaatab pealt kui meie paremad pojad tuhandete kaupa välismaale kolivad? Ja ometi, kui näiteks mina oleksin kuidagi tapatalgutest nõukogude ajal pääsenud ja oleksin olnud sunnitud seal elama, siis leiaks ma nüüd, oma 95. eluaastal kuidagi tee sealt vale ja altkäemaksu maalt minema kolida. Ei ole õige süüdistada lahkujaid, sest praeguses Eestis saab rõõmsalt elada ainult pugeja, joodik, varas ja valeraha tegija. K&E

Evy (keskel) koos õde Asta ja vend Unoga lapsepõlvekodus Võrus.
FOTO: ERAKOGU

Mälestusi (vangi)laagrist

Elu on möödunud nagu üksainus pikk, lõputuna näiv päev, ei saa aru, kuhu kõik need aastad on kadunud.

Elu oli mulle suure lünga tekitanud, kõige ilusam noorusaeg möödus laagrites, nii et ei saanud arugi, et olen noor. Alles tagantjärele oleks tahtnud seda lünka täita, aga mis möödas, see möödas, ükski päev ei tule tagasi!

ILD RATAS

Algusosa KE 3-2017

Lõpuks olime kohal sadamalinn Dudinkas Jenissei kaldal. Umbes kaks nädalat oli Krasnojarskist lahkumisest möödas. Meid hoiti jälle kaua umbses trümmis, jälle viidi mehed enne ära. Selgus, et meestetsoon avaneski töötsooni, kus olid kaid, sildumiskohad, raudteed, töökojad, katlamajad, sepikojad. Kai ääres laadimist ootamas virna laotud kõikvõimalike metallide kangid, nagu puuhalud.

Naiste tsoon asus sealt umbes kilomeetri kaugusel, ümber lage pruunikas tundra. Päike lõõskas kõrgel taevas, polaarpäev oli veel võimul. Kohale suure värava taha jõudnud, kamandati meid istuma, tõusta ei tohtinud. Rahvast hakati lähtekohtade kaupa välja hõikama, kuulsin siis, kui palju ikka neid vangilaagreid suurel kodumaal oli. Mulle pakkus huvi paks pruun koorik, millel istusime. Selgus, et sinna oli laagri käimlat tühjendatud, ju ei olnud laagri sibil viitsimist seda kraami kaugemale viia!

Karantiinitsoonis meid kaua ei hoitud, sest suvi hakkas lõppema ja kai ääres ootas hulk laevu lossimist. Dudinka sadama kaudu varustati ju kogu Norilskit, mis oli väga suur linn ja seal oli palju kaevandusi, järelikult ka palju rohkem vange. Kaubad viidi sinna raudteerongidega, vahemaa umbes 120 km.

Kogu meie toit oli kuivatatud juurviljadest, sest juurikaid ei saanud pakaselisel ajal värskena ja külmutatuna hoida, ei olnud soojendusega hoidlaid ja külmkappe ka veel ei tuntud. Pudrud olid igasugustest tangudest, muidugi veega keedetud. Kõige rohkem on meeles veega keedetud mannapuder, millele rafineerimata päevalilleõli peale valatud ja ka maisitangupuder, mis oli pehmeks keetmata, hüüdsime seda puupudruks.

Saime laagrivarustuse kätte –

hallid koledad kleidid, jämedast lõngast kootud pesu – püksid põlvini, värviks tumesinine, lilla, pruun. Ka nööridega poolsaapad ja jalarätid ning suvised õhukesed pikad püksid, aga neid pidi kandma ikka kleidi all, naised pikki pükse ilma seeliku või kleidita ei kandnud.

Meie tööks sai viljaga laetud laevade lossimine. Osa naisi aeti trümmi, et vili kottidesse kühveldada ja kotid üles saata. Seal oli laud, mille kõrval seisid tugevad mehed, kes viskasid minule ja väikesele Lindale koti selga – aidaa üle laevalae transportööri poole, kott sellele visata. Sealt sõitis see juba omapäi lattu. Miks just mind ja Lindat sellele kõige raskemale tööle pandi, ei tea. Esimese koti all kukkusin ma kohe kõhuli maha, ei osanud õiget asendit võtta, et püsti jääda, aga selle õppisin kiiresti ära. Õhtuks olime nii väsinud, et ei suutnud rääkidagi. Kui lõpuks laagrisse jõudsime, sõime kiiresti õhtusöögi ja vajusime raskesse unne. Palusin vahel enne uinumist : „Armas jumal, kui sa olemas oled, tee, et ma ei peaks hommikul ärkama," aga Jumalal on nii palju neid palujaid, ta ei suuda kõiki palveid täita, nii ärkasin ma ikka hommikul ja kõik algas otsast peale. Inimene suudab ikka väga palju taluda!

Alguses elasime suures sõjaväetelgis, kus elekter ööpäev läbi põles ja suurtest vaatidest moodustatud ahjudes põles kivisüsi. Suvi hakkas lõppema. Üks meist valiti päevnikuks, kes tsoonist väljas tööl ei käinud, tema hooleks oli barakk korras hoida, vett varuda (seda toodi suurtes paakautodes), samuti ahju kütteks sütt, meile leiba ja toitu tuua ajaks, kui töölt tulime. Mina leidsin, et väljas käies on elu huvitavam – võib-olla oligi, ei oska võrrelda.

Siis tuli äkki teade, et naised, kes on rasedad või kel on kodus väikesed lapsed, saavad koju! See oli paljudele suur rõõm. Suvi ei olnud veel lõppenud, pidi kiirustama, kuni laevad veel käisid, sest septembri alguses hakkas Jenissei Jäämere poolt juba jäätuma.

Korraga tuli karm käsk, et kõik mandrilt (nii kutsuti kõike, mis jäi Jenissei ülemjooksule) saabunud peavad minema laagri ambulantsi verd andma Wassermanni reaktsiooni jaoks, et välja selgitada, kes põeb tollal väga levinud haigust, eriti laagrites – süüfilist. Läksin muretult, kuna teadsin, et minul seda haigust ei ole ja kes juba põdes, sel oli toimikus märkus, et vajab ravi jätkamist. Sisse lasti meid kahekaupa, minuga koos andis verd naine nimega Mari Merila. Vere võtjaks oli ei keegi muu, kui juba Patareist tuttav Ellake, ilmselt oli tal meditsiiniline haridus. Veri võetud, kleepis ta ampullidele sildid meie nimedega, aga sildid pidid vahetusse minema, kas siis kogemata või meelega, ei tea, sest mõne päeva pärast kutsuti MIND ambulantsi ja teatati, et põen seda koledat haigust ja pean minema selleks eraldatud haiglasse ravile! Ütlesin, et mul ei saa seda tõbe kuidagi olla, nõuan uut analüüsi! Selle peale vastas velsker, samuti vang, et siin ei nõuta, siin täidetakse käsku ja haigus võib mul olla enda teadmata, näiteks pärilik. See väide ajas mind lausa naerma – minu vanemad ei saanud küll seda põdeda! Ei aidanud midagi, kästi kohe oma asjad kokku panna ja minna, kuhu määratud. No seda ma ei saanud kuidagi teha – sealt haiglast võisin selle haiguse küll saada, kasvõi ühiseid söögi-jooginõusid tarvitades.

Öö läbi ei maganud, õõtsutasin end edasi-tagasi ja nutsin. Elsa Aas püüdis mind lohutada, et küllap kõik ikkagi selgub – aga millal? Hommik saabus ja mina läksin koos brigaadiga tsoonist välja tööle, laevu lossima. Väravas mingit tõrget ei tekkinud, aga ma ei osanud aimatagi, kui suure segaduse olin laagris korraldanud. Olin ju haigla nimekirjas, seal valvurid – naised ükshaaval üle lugemas ei käinud, uskusid paberit, mis sealt anti, olin ju seal kirjas, kuigi mitte füüsiliselt. Üks loendus järgnes teisele, loenduse ajal ei tohtinud ringi liikuda. Nagu relssi tagudes märku anti, pidi igaüks jääma sinna, kus parajasti viibis. See halvas peaaegu täielikult päevnikute töö – jõudnud paagi juurde vett võtma, algas uus loendus, seal seisti selle lõpuni. Arvude kokkulöömine kestis vastavalt nii kaua, et täis ämbritega meie telki jõuda, kohe algas uus! Üks inimene on ülearu. Segadus kestis kogu päeva, kuni lõpuks välja selgitati, et mina olen kõiges süüdi! Ainus kord elus, kus mul õnnestus kahes kohas korraga olla! Mulle tuldi ütlema, et kui ma vabatahtlikult sinna haigete barakki ei lähe, tullakse koos koerte ja käeraudadega ja viiakse mind sinna vägisi.

Mul ei jäänud muud üle, kui minna. Ja oh suurt õnne – neid haigeid oli selle tapiga nii palju lisandunud, et vaba kohta ei olnud! Kästi olla oma kohal, käia kaks korda päevas oma kausiga sealt süüa toomas ja oodata, kuni koht vabaneb! Sain mitu päeva selliselt viilida, kuigi mingit rõõmu ma sellest ei tundnud, pigem vastupidi – kas tõesti asi ei selgu, mind

Mälestuseks kallile emale, 2.02.1958

FOTO: LK 40

Minu ema Meta Ratas (fotol vasakul) kolleegidega Lesnoje sidejaoskonna trepil koos 1956.

FOTOD: ERAKOGU

hakatakse mingi jubeda mürgiga ravima – haigust, mida mul ei ole!

Seekord oli saatus mulle armuline. Laagrisse tuli peahaigla arst ja võttis nii mind kui ka Marit ette. Vaatas meid ja nägi, et Maril on kõik tõve tundemärgid, mida minul ei olnud. Ka oli tema toimikus selgelt kirjas, et ta põeb süüfilist ja vajab ravi jätkamist! Miks ei võinud varem seda toimikust järele vaadata? Issand ise teab, mitu miljonit närvirakku ma selle jama tõttu kaotasin.

Mari pandi haiglasse, kuigi ta ei tahtnud ka sinna minna. Turtsus tuld ja tõrva, aga parata ei olnud midagi. Ellat ma igatahes rohkem ei kohanud! Pärast saadeti kõik süfiliitikud Norilski Ventsooni (Haigust nimetati veneeriliseks, nagu oleks Veenus seda põdenud.)

Grupivanem Sonja Voronina, Ild Ratas, komsorg Galina Hodõreva medkoolis 1957.

Vangist sanitar Vera Borisjuk ja mina (kirurgiaosakonna sanitar), Lesnoje 1955.

> **Ööd muutusid juba nii külmaks, et juuksed hakkasid telgiseinte külge kinni külmuma.**
>
> — ILD RATAS —

Ööd muutusid juba nii külmaks, et juuksed hakkasid telgiseinte külge kinni külmuma. Lubati meid varsti barakki üle viia. Vahemärkusena: barakid olid kõik akendeta, kuna neid ei olnud sealsetes oludes tarvis. Pidas paremini sooja ja suvel oleks aknast sisse lõõskav päike tööorjade und seganud. Talvel seevastu oli igal pool pime, milleks siis aknaid. Minul vedas järjekordselt – jäin haigeks, oli palavik ja kõht oli lahti. Niisuguseid haigusi kardeti, mind pandi haiglasse, seekord normaalsesse. Kahjuks sain liiga ruttu terveks, vaevalt nädala sain seal viibida, jõudsin läbi lugeda raamatukogust võetud Leonovi „Vene metsa". Nägin, et meedikud on laagri eliit, elavad omaette barakis, söövad haigla toitu, mis oli märksa parem kui tavaline lobi. Hakkasin mõtlema, et kui välja pääsen, katsun ka meditsiinilise hariduse omandada, mine tea, mis elus veel juhtuda võib!

Haiglast välja tulles tabas mind üllatus – meie suur telk oli kadunud, brigaad üle viidud ajutisse barakki, kuna meile määratut veel ehitati. Koos telgiga olid kadunud ka minu kingad ja toasussid, mille olin haiglasse minnes maha unustanud.

Teine uudis oli see, et meist oli moodustatud ehitus-remondi brigaad, sest Narva laagrist tulnud olid sel alal spetsid. Minul muidugi esialgu krohvija-maalri oskused puudusid, olin abitööline, aga elu oli nüüd hoopis kergem. Käisime linnas tööl, tegime mitmes kohas remonti, pikapeale õppisin minagi kõik oskused selgeks. Vahetevahel tuli siiski ka töötsoonis käia, näiteks krohvimattide jaoks traadist naelu hakkimas. Seda tegime sepikojas – traat alusele, sealt poolviltu nael ära kaksata. Ega need naelad suuremad asjad ei olnud, aga asja ajasid ära. Sepikoja vastas oli väike kohalik katlamaja, käisin seal vahel hinge tõmbamas. Katlakütja oli vana habemik, kes oli kinni istunud juba 22 aastat – tähendab, ta arreteeriti 1928. aastal. Mees kurtis, et kui ta nüüd äkki vabaks lastakse, ei ole tal kusagile minna, keegi ei oota teda vabaduses ja ta on ammu unustanud, mis see vabadus üldse on. Laagris on tal lõpuks hea soe omaette töö, tsoonis oma koiku ja prii lobi, ka mingit palka makstakse – meestele ilmselt rohkem, sest meile poetati vahel natuke taskuraha, et osta purk moosi või kabatšoki ikraad, see maitses meile ka.

Selles katlamajas tutvusin väga huvitava inimesega, ta nimi oli Pavel Dmitrievitš – perekonnanime ei mäleta. Endine ohvitser, umbes minu isa vanune, hea rühiga, alati puhtaks raseeritud näoga kena mees. Ta oli minust huvitatud, ütles, et teda arreteeriti juba enne sõda, oli ka ohvitser – seda oli juba ta rühist näha. Laager ei olnud suutnud teda murda. Kui ta kuulis, et ka minu isa oli ohvitser, tundis ta huvi sõjaväe kohta Eesti Vabariigis, küsis, mis aukraad tal oli. Kuuldes, et kolonelleitnant, lausus ta naerdes, et tema peaks siis minu isa ees kulpi lööma, kuna oli astme võrra madalamal – major. Pidi peagi vabanema ja rõõmustas, et tal

oli veel keegi, kes teda ootas – naine ja neiuealine tütar, kelle kasvamist ta ei olnud kahjuks näinud. Ta nägi minus oma tütart. Temaga oli mõnus vestelda. Aga ma ei olnud oma aja valitseja, ei saanud iga päev töötsooni minna, kuna töötasime linnas. Kui siis ühel päeval jälle katlamajja läksin, oli vana kütja kurb ja ütles pead vangutades: „Miks sa küll eile ei tulnud, ta ootas sind, tahtis hüvasti jätta. Täna on ta juba läinud!" Kahju oli, lausa pisarateni, aga laagris ei küsitud meie käest, kellega tahame sõbrustada, meil ei tohtinud mingeid oma soove olla.

Meie brigaadi juhtis brigadirina noor venelanna, keda hüüti Tusjaks. Oli igati tore ja õiglane inimene, olime temaga rahul, aga ülemustel olid teised plaanid, ta viidi üle laagri postkontorit juhatama. Ju tal olid selleks teatud teened kirjas, see oli väga mõnus töökoht. Tuli valida uus brigadir ja selleks valiti mind! See oli hirmus ehmatus, mul ei olnud aimugi, mida minult oodatakse. Igal objektil, kus töötasime, oli oma kümnik, need olid eranditult mehed ja teadagi, mida üks mees noorelt brigadirilt ootas! Kümnikust olenes meie normi täitmise protsent ja leivanorm. Olin otsustanud, et laagris mingit meestega semmimist ei tule. Oli mõistlikke mehi, kes mind mõistsid.

Meiega töötas tavaliselt meestebrigaad, kus olid korralikud haritud mehed, enamasti poliitilised, nemad lubasid mind kaitsta, kui seda vaja peaks olema, kuni ma endale kindlaks jään. Nagu nad kuulevad, et olen mingi suhte loonud, lakkavad mind kaitsmast. Eks oli olukordi, kus mul nende kaitset vaja läks, aga mõnikord sain ka ise hakkama. Mehi oli vist küll neli korda rohkem kui naisi, oli küllalt raske nii noorelt nende poolt piiratult hakkama saada.

Meeles on väike seik kümnik Jaškaga. Kord kutsus Jaška mind teisele korrusele mingit tööasja vaatama. Hakkasime trepist üles minema, püüdsin korraldada nii, et meesterahvas läheks ees ja mina tema järel, aga tema oskas mind enda ette lükata. Saime vaevalt mõne astme võrra tõusta, kui tundsin, et Jaška käsi on minu seelikusaba all ja otsib sealt midagi. Kuna olin seljaga tema poole, tõstsin jala ja virutasin ühe obaduse kannaga tema pihta. Kuhu mu kand sattus, ei tea, aga mehe kiunatuse järgi otsustades oli tal ikkagi valus. Röögatas vaid: „Sa igavene lits, isegi katsuda ei luba! On sul seal kuld või?" Vastasin, et olgu kuld või hõbe, temale see igatahes ei kuulu. Mees pööras ringi ja lahkus vihasena, see tööasi jäigi näitamata ja kas see oligi tõsine töö? Sõna ahistamine oli siis tundmata ja sotsiaalmeedia aset täitis meie laagris jalgadel seisev tahvel, mis kajastas laagri elu-olu, näiteks oli keegi pudeli kangemat sisse smugeldanud ja selle eest kartserisse sadanud, või oli mõni päevnik lohakas ja barakk räpane...

Välk lõi sisse, kui meile pandi töödejuhatajaks armeenlane Tumanjan. See tegi mulle kohe selge ettepaneku – või oli see ultimaatum? Ütles otse vigases vene keeles: „Seltsimees Ratas, mina tahan, et sina oled minu naine. Naine oled, 120 protsenti tuleb, naine ei ole, ni huja % ei tule!" Nii oligi meie töötulemuseks 40% ja kärbitud leivanorm. Aga leib oli laagris peamine toiduaine! Mul ei jäänud muud üle, kui pöörduda juhtkonna poole ja paluda mind sellest auametist vabastada. Saime uue, vanema ja asjaliku brigadiri Meta Jelissejeva ja elu läks uuesti edasi ilma eriliste viperusteta.

Päike hakkas ikka madalamale ja madalamale langema, ees seisis pikk polaaröö. Jõgi jäätus, laevad enam ei käinud, seega oli ka lossimistöö lõppenud. Äkki naeratas minule paariks päevaks õnn veeta need vabade inimeste juures! Minu juurde tuli allohvitser – *staršina*, ei teagi, kuidas see Eesti sõjaväes kõlaks. Üks aste kõrgemal kui vanemseersant ja aste madalamal kui *praporštšik* – Eesti sõjaväes lipnik. See oli ka allohvitseridele viimane aste. Ta oli keskealine meesterahvas, kes olevat mind jälginud ja leidnud, et olen tragi ja enesekindel tütarlaps. Kas ma ei tahaks paariks päevaks tema koju tulla ta naisele abiks olla, naine olevat veidi haiglane, aga neil on suur hulk musta pesu kogunenud ja naine ei tohi pingutada. Kas saaksin selle tööga hakkama? Vastasin, et olen maast madalast koduseid töid teinud, ka pesu pesnud, kui neil seepi ja pesusoodat on, siis saan kindlasti hakkama. Ainult kuidas ta selle minu ülemustele ära seletab, kui ma äkki brigaadiga tööle ei ilmu? See polevat minu mure, küll ta selle ise ära õiendab.

Nii läksingi järgmisel päeval tema koju – neil oli väike puumaja, maja ees puukastid, milles suvel sibulapealseid ja muud rohelist kasvatati. Praegu olid need kastid tühjad. Naine oli tal väga sõbralik, haletses mind, et olen nii väike ja ilmselt alatoidetud. Ju oli ta ise ka laagrileiba söönud, seal elasidki peamiselt sõjaväelased, endised vangid, keda ei lubatud kodukohta minna ja mõned värvatud

Lesnoje haigla siseosakond 1957, Ild Ratas keskel.
FOTOD: ERAKOGU

vabad inimesed, nagu kooliõpetajad ja arstid, ehk veel mõne eriala esindajad, keda endiste vangide hulgas ei leidunud. Söötis mul esimese asjana kõhu täis – tee ja pirukad, kõik oli väga maitsev. Siis asusin tööle ja pean ütlema, et seda pesu oli tõesti väga palju. Pesemiseks oli pikk alumiiniumist küna ja sooneline pesulaud, millel pesu nühkida. Esimese päeva tegin usinalt tööd, vahepeal sõin lõunat, perenaine käskis mul kõhu kõvasti täis süüa, kuna ei tea, millal jälle korralikku kodust toitu saan. Lõuna oli maitsev, aga guljaši kõrvale anti kartulite asemel hirsiputru, see oli uus kogemus, magustoiduks kissell vahukoorega, neil olevat ka oma lehm. Neid lehmi nägime tööle minnes ja sealt tulles sel pruunil tundrapinnal nokitsemas, ei tea, mis rohi see oli ja kus nad heina tegid, ei hakanud küsima. Sain pesu pestud ja panin suures katlas keema. Loputamine pidi jääma järgmiseks päevaks. Nii saingi ka vabade inimeste ellu pilgu heita. Muide, seal tutvusime ka kolme eesti mehega, kes olid Norilskist vabanedes Dudinkasse elama asunud ja seal endile vene naise võtnud, ju siis eesti naisi ei olnud.

Meile anti kätte talvevarustus: vatipüksid, vildid, pikad tepitud vatimantlid nimega *bušlatt*, mis ulatusid allapoole põlvi. Me saime ilusad tumesinised flanellist jalarätid, aga neid ei raatsinud küll jalgade ümber mähkida, olid hoopis ilusamad pearättidena. Kõige raskem oli lugu kinnastega, neid vangi varustuse hulgas ei olnud. Mul olid ainult need sõrmikud, mis ma Patareis luuarootsudega endale kudusin. Aga maailm ei ole ilma heade inimesteta, sest korraliku vateeritud kõrviku kinkis mulle päris võõras mees, kellel hakkas minu peast kahju. Talv pidi tulema väga raske, teadsin seda isegi! Ei teadnud, kuidas teda tänada, aga tema vastas lihtsalt, et inimesed ongi loodud üksteist aitama, temal on ka tütar kusagil laagris, küllap ka temale ulatab keegi abikäe, kui tarvis. Ka väga soojad lambanahksed labakud sain ühelt teiselt mehelt, lihtsalt niisama, heast südamest. Muidugi ei olnud kõik inimesed seal niisugused. Naiste tsoonis oli elu rahulikum, aga meeste hulgas pidi juhtuma igasuguseid koledaid asju, seal oli palju allilmategelasi, nn ausaid vargaid, iga klann omaette ja vahel tekkis nende vahel päris jõhkraid arveteklaarimisi. Meie brigaad elas omaette väikeses akendeta majas ja me ei käinud teiste laagriasukatega läbi, ei olnud selleks aega ega ka tahtmist.

Ega see polaaröö nii sünge polnudki, kui kartsime. Taevas veikles tihtipeale hunnitud virmalisi, mitmevärvilisi ja järjest muutuvaid, see oli imeline vaatepilt – mida käredam pakane, seda uhkemad virmalised! Vahel nägime hangedel ka valgeid lumevarblasi karglemas. Mida nemad küll sõid? Ju visati neile ka leivaraasukesi. Iga tüdruku unistus oli imeilus valgest polaarrebase nahast pikkade kõrvadega müts – neid pikki kõrvu sai ümber kaela salliks siduda, aga nende kandjaid oli vähe ja kuidas neid mütse saadi, ei tea.

Talv edenes, meie käisime ikka linnas tööl, vaid vahel harva pärast suuri lumetorme, purgaasid, käisime töötsoonis raudteid lahti kaevamas, need tormid olid lagedal maal nii vägevad, et oskasid lund lausa kunstipäraselt hunnikutesse kuhjata. Vahel oli tuul nii tugev, et ronisime käpuli mööda rööpaid, et torm meid tont teab kuhu ei viiks. Remontisime palju hooneid, esimene oli põdrakasvatajate kool – ei tea, mida nendele veel õpetada oli vaja, sealsed neenetsid olid ju põlvest põlve ilma igasuguse koolita põtru kasvatanud! Oli ka elumajade sanitaarremonti, klubi, haigla. Saime valmis ka uhke jäälossi – kõige odavamast materjalist, Jenissei veest. All puitkarkass ja selle peale tuli voolikust valada tsisternautoga toodud vett, mis kiiresti külmus. Valasime, kuni uhke võlvloss oligi valmis – kalade külmhoone. Peale veeti autodega paks kiht saepuru ja oligi kogu materjal.

Lõpuks ehitasime esimese kolmekorruselise maja – müüri ladusid mehed, alguses olime abijõud, siis sain ka mina kõik maalritööks vajalikud teadmised kätte ja sain oskustööliseks! Muide, kõik tegime ise valmis, nii värvid kui ka pahtlisegud ja ikka looduslikust materjalist – värnits, värvimuld, kriit, liim jne. Need värvid ei olnud tervisele kahjulikud nagu praegune puhas keemia!

Lõpuks hakkas ka talv otsa saama. Remontisime meresadamat, kuhu tulid Jäämere laevad, see oli linnast natuke väljas. Seal pidin äärepealt jääprakku kukkuma, see oli üsna Jenissei alamjooksul, kus paks rüsijää peal. Mind saadeti nööri otsa seotud ämbriga jääaugust vett tooma. Auk oli ilmatu sügav ja selles sügavuses loksus vesi. Libastusin jääl ja kukkusin koos ämbriga sisse, õnneks olid augu seinad käänulised ja krobelised, suutsin oma jõuvaruga sealt välja ronida, kuigi peaaegu ilma küünteta. Ainult vaene ämber jäi auku loksuma, õnneks ei pandud mind seda kroonu varandust välja maksma.

> **Ka väga soojad lambanahksed labakud sain ühelt teiselt mehelt, lihtsalt niisama, heast südamest. Muidugi ei olnud kõik inimesed seal niisugused.**
>
> — ILD RATAS —

Sellesama merevaksali rõdul seistes nägingi esimest päikesepeegeldust, mis oli kui lopergune punakas kausiserv. Kevad hakkas tulema, uus kevad! Kes on tundras käinud, teab, kui kaunis on see tärkamine! Pruun pinnas hakkab üleöö rohetama, tuhanded kirkad õied löövad oma karikad lahti, kuigi tillukesed, aga kirkavärvilised. Kohale saabus tuhandeid linnuparvi, kes kiirustasid

pesa tegema ja uut põlvkonda kasvatama, sest linnud teadsid väga hästi, kui üürike on see polaarsuvi! Ka rebaseid ja muid loomi oli äkki tundra täis! Kõigil oli kibekiire, ainult meil, vangidel, oli aega küllalt, karistusaeg möödus ikka omasoodu ja märkamatult.

Meie uus maja oli juba peaaegu valmis, ootasime huviga, millise objekti järgmiseks saame ja kus see asub, loodetavasti mitte eriti kaugel „kodutsoonist"! Mina ja veel üks laululind nimega Aino Sasmin ei jõudnudki seda ära oodata, sest päris suve lõpus, septembri alguses, kui laevad veel käisid, võeti meid ja veel paljusid naisi uuesti tappi ja laevaga aidaa Krasnojarski poole teele. Ometi oli meil Ainoga jäänud veel poolteist aastat aega, oleksime võinud seal edasi olla, kus juba harjunud olime. Aga nagu ikka, vangidelt ei küsitud, mida meie mõtleme. Anti käsk, ja muudkui mine!

Meditsiinikoolis – mina, Alja, Siima ja skelett Ivanovits suvel 1957.

FOTO: ERAKOGU

Ühest laagrist teise

Krasnojarski jaotuslaagris oli tookord haruldaselt vaikne, vange vähe, röövlid puudusid. Seal olime veel Ainoga koos, ometi üks tuttav inimene, lootsime kokku jäädagi, aga võta näpust – mind kutsuti koos asjadega välja, ees ootas jälle kaubavagunitest koosnev rong ja sõit läks lahti. Aino jäi üksinda võõraste sekka ja mina sõitsin tont teab kuhu. Vagunis oli buržuika, mis ööd-päevad küdes, sest ööd olid juba päris külmad. Kaasvangid laulsid oma vanglalaule ja rääkisid üsna rasvaseid anekdoote. Mina lamasin laudnaril ja olin vait. Jälle elumuutus ja hirm – mis ootab ees! Ei mäletagi, mitu ööpäeva meie reis kestis, lõpuks lasti meid välja, olime mingis põllumajanduslaagris, kus oli kõrge aia sees üksainus barakk, sealt viidi meid vahel harva hoidlasse kartuleid sorteerima, muidu logelesime ja igavlesime niisama, sest selles punktis raamatukogu ei olnud!

Tundsin Ainost puudust, ei olnud kedagi, kellega emakeeles vestelda. Ainus tuttav oli lätlanna Silva Sinkievitš, aga temaga pidime rääkima vene keeles. Siis tundus aeg kohutavalt pikk olevat, aga täpselt muidugi ei oska öelda, kui kaua me selles barakis aega mööda saatsime. Lõpuks koguti jälle üks kamp kokku, kuhu ka mind arvati ja hakkasime astuma oma uue „päriskodu" poole. Pakke vedas hobusekont, meie astusime pikas rivis järel, kogu pika päeva. Õhtuks jõudsime vahepeatusesse, kus saime sooja suppi ja magasime öö põrandal. Hommikul kordus jälle rännak tundmatusse.

Teiseks õhtuks jõudsime lõpuks pärale. See oli põllumajanduslaager Berikul nr I, kus kasvatati lihaloomi ja tehti kõiki põllutöid, ikka käsitsi nagu muiste ja mullu. Barakid olid kaevatud sügavale maasse, ainult katus kõrgus maa kohal ja katuse all horisontaalsed kitsad aknad. Sisse tuli minna mitte trepist üles, nagu normaalses majas, vaid trepist alla. Barakk, kuhu pidime elama asuma, oli vastvalminud, rõske, seintel kõikvõimalikku värvi hallitus, nagu mingi abstraktne seinamaal. Ahi küll küdes, aga esimene öö tuli veeta põrandal külmetades, kuna narisid ei olnud veel jõutud sisse ehitada. Meiega koos oli kamp nn ausaid vargaid, kelle au ja uhkus ei lubanud tööga oma käsi määrida. Kui meid hommikul tööle aeti, lihtsalt lund rookima, sest oli talv ja põllutööd kõik tehtud, siis jäid nemad barakki ja ütlesid, et tööd teeb loll ja hobune, nemad pole tobukesed.

Paar päeva möödus, siis kahandati meie leivanormi poole võrra, kuna kogu brigaad ei olnud tööle läinud. See moodus igatahes mõjus, sest leib oli vangide peatoidus. „Ausate" kamp tuli kenasti tööle ja midagi hirmsat nende puhaste kätega ei juhtunud. Lõpuks selgus, et nad said töötegemisega väga hästi hakkama, ei olnud midagi hullu! Selles laagris oli üldse ainult paar muldbarakki, loomalaudad asusid väljaspool tsooni ja loomi talitasid vabakäigu vangid. Nemad vedasid meile ka vee vaatides kohale, sest kaevu ei olnud, võibolla lautade juures oli, aga seal me ei käinud. Oli ka üsna väike klubi koos raamatukoguga ja medpunkt, kus töötas minu uus sõbranna – õnnetu soomlanna Violet, kelle isa tuli Ameerika Ühendriikidest Vene propagandat uskudes nõukogude töölisparadiisi! Kuna ta peagi avastas, et oli petta saanud ja tahtis Ameerikasse tagasi minna, saadeti ta selle asemel tõelisesse paradiisi – vangilaagrisse, ka ta naine ja tütar Violet said selle õnne osalisteks. Violeti ema suri laagris õige varsti, ka isa kadus jäljetult ja Violet, nüüdse nimega Violetta Matvejevna (isa nimi oli Matti) oli laagris olles hankinud kuidagi meditsiinilise hariduse, ise põdedes rasket *Basedow'* tõbe, töötas medpunktis. Temaga klappisime hästi, tal oli juba tont teab mitmes aeg istuda – nagu üks karistus hakkas otsa lõppema, pandi kohe uus otsa. Teada puha see filosoofia: olgu vaid inimene, küll me talle paragrahvi leiame.

Sellest laagrist on jäänud päris head mälestused, oli hoopis inimlikum kui Dudinka ja mehi seal üldse ei olnudki, muidugi arvestamata vahisõdureid, aga meie jaoks need ei olnudki nagu mehed. Toitu võib

nimetada vangla kohta isegi väga heaks, sest seal loomi ka tapeti, liha saadeti välja, aga sisikonnad jäid meile, ja vahel küpsetati isegi nn lihapirukaid, muidugi mitte puhtast lihast. Tegime suvel kõiki põllutöid, Dudinkas õpitust ei olnud selles laagris midagi kasu. Aga eks suure vikatiga niitmist läks ka hiljem vaja, ükski töö ei ole ülearune.

Midagi erilist seepärast kirja panna ei olegi, talvel käisime metsas oma tarbeks puid varumas – sõitsime hobuse ja reega, ise lamasime algul tühjal reel, pärast palgikoorma otsas pikali ja imetlesime tumedas taevas säravaid tähti. Loodus oli seal hoopis teine kui Dudinkas, olime Kemerovo oblastis Edela-Siberis, kus kasvasid segametsad, rohkem lehtpuudest.

Suvel käisime väljas põllutöödel, niitsime, õsusime, sidusime vihkudeks, peksime reht – selleks oli küll rehepeksumasin olemas. Siis tuli vilja sorteerimine, tuulamine, ja labidaga kartulivõtt. Sain seal olla keskeltläbi aasta – ühest hilissügisest järgmise, 1952. aasta novembri lõpuni. Seda laagrit ei saanud eelmisega võrreldagi, nii suur oli vahe. Isegi ülemused olid inimlikumad, rääkisid meiega nagu inimestega. Ka seal oli eraldatud see „veenuse tütarde" tsoon, aga nendega me kokku ei puutunud, neil oli oma velsker, tööl nad ei käinud. Panin imeks, kui palju seda hirmsat haigust ikka oli, vabaduses olles ma ei teadnud sellest mitte midagi! Soetasin ka uues laagris sõpru, seal olid enamasti maalt pärit inimesed, kes õpetasid uustulnukatele põllutöid, kõigil pikk karistus mingi naeruväärse süü eest nagu peotäis rukkiteri vildi või saapa sääres, et näljastele lastele midagi hamba alla anda. Sõja ajal võeti ju peaaegu kogu vili sõjaväe tarbeks, inimestele ei jäänud töö eest mitte midagi.

Selle peotäie rukki eest sai kümme aastat! Ometi austasid need naised tööd, öeldes, et vaatamata sellele, et oleme vangid, ei tohi tööd narrida, töö on meie ema! Laager oligi peaaegu

Pinginaabrid Ild Ratas ja Valju Iljina, Belaja Holunitsa 1954. aastal pärast KK lõpetamist. FOTO: ERAKOGU

> **Selle peotäie rukki eest sai kümme aastat! Ometi austasid need naised tööd, öeldes, et vaatamata sellele, et oleme vangid, ei tohi tööd narrida, töö on meie ema!**
>
> — ILD RATAS —

isemajandav üksus, sest kogu toidu kasvatasime ise, maa oli seal viljakas, kõik kasvas – loomadelt sai väetiseks sõnnikut, ei mingit keemiat.

Emaga olime kirjavahetuses, tema karistus lõppes 1951. aasta suvel, ta saadeti asumisele uude kohta, ikka Kirovi oblastis, nimelt Belaja Holunitsasse, kuna ta keeldus vanasse kohta tagasi minemast. Ei tahtnud kohtuda nendega, kes aitasid ta trellide taha. Mõistsin, kui suur väärtus on sellel, et keegi kuskil ootab, on kuhu minna. Magasin naril ühe tüdrukuga kõrvuti, tema vabanes tükk aega enne mind ja saatis mulle vabadusest mõne kirja. Temal ei olnud kedagi ootamas ja tal oli suuri raskusi töö ja elukoha leidmisega, laagris oli tal koht ja söök olemas, ei mingit muret, vabaduses ei hoolinud temast keegi.

Meenutasin seda vana katlakütjat Dudinkast, kes kartis vabadusse minekut, tal oli tõepoolest õigus – laagris oli mingi kindlusetunne, homne päev ei hirmutanud ja tõesti, olles juba sealse eluga harjunud, oli raske nullist alustada. Lõpuks sain veel ühe kirja, et see minu narinaaber sai tööle telliskivivabrikusse, kus töö oli kolmes vahetuses ja füüsiliselt väga raske, põllutöö oli selle kõrval lapsemäng!

Suved olid Kemerovo oblastis ühtlaselt soojad, metsad olid täis imeilusaid lilli, milliseid ei olnud enne näinud – metstulbid, suured kellukad – sarankad. Meil olid barakis alati lilled laual!

Siis saabus ka minu vabanemine

Sain tõendi, et olen karistuse kandnud ja 10 rubla taskuraha. Reega sõidutati mind Berikuli jaama, mis asus meie laagrile üsna lähedal. Sealt sutsuke rongiga Mariinski linna ja tapivanglasse – kuigi omateada pidin juba vaba inimene olema. Ju mind ikka ei usaldatud üksi reisima, võisin pikal teel äkki kaduma minna. Seda Mariinski linna tean ka vaid nime järgi, ja see tapivangla oli lihtsalt üks väike hoone. Seal sain kuigipalju jälle aega surnuks lüüa, oodates kuulsat Stolõpini vagunit, mis iga päev ei sõitnud. Lõpuks sai ka see aeg otsa, mind konvoeeriti jaama, kus rong juba ootas. Need Stolõpini vagunid on nii ehitatud, et perrooni poolt on see nagu pagasivagun, uksed-aknad on teisel pool, et lihtrahvas ei näeks, kuidas relvastatud valvur vange vagunisse ajab. Kupeed on selle akendeta seina poole, koridorist eraldavad kupeesid trellid ja mööda koridori kõnnib valvur ja vaatab vahel aknast välja. Meie, vangid, ei näinud jälle selle sõidu ajal midagi. Kui tuli uus jaam, oli vagun ikka kinnise poolega perrooni ääres.

Vahepeatused olid algul Novosibirskis – vangide koosseis vahetus, kel ees edasikulgemine, viidi vahepeatuseks vanglasse, nii võin ütelda, et olen olnud ka selles Siberi pealinnas Novosibirskis! See vangla oli selle poolest omapärane, et koosnes üksikutest väikestest majadest. Võibolla oli ka mingi suurem hoone, aga nagu ma juba olen maininud, oli meie tasuta ekskursioon vaatamisväärsuste poolest üsna vaene.

Edasi sõitsime juba uue rongi ja uute valvuritega Sverdlovski suunas. Otsad oli küllalt lühikesed, süüa ega eriti juua meile ei antud, sest see oleks valvurile lisatööd tekitanud – vagunites parask puudus ja valvur pidi vangi käimlasse saatma ja seal ukse taga ootama. Hea, et ta sinna sisse ei tulnud! Minul oli ema saadetud raamat kaasas, istusin vastu trelle surutult, et aknast valgus paistaks, ja lugesin. Valvur tuli õiendama, et vangil ei ole lubatud lugeda, ta konfiskeerib minu raamatu. Vastasin, et tal pole selleks õigust, olen juba vaba inimene, ei saa aru, miks pean veel trellitatud vagunis valve all reisima, ju olen siis nii kallis varandus, et mind peab hoolega valvama, et ma kaduma ei läheks. Valvur käratas, et jätku ma ironiseerimine või ta hangib mulle uue karistuse. See ajas mind naerma. No ei ole lihtsoldatil seda võimu, et mulle paragrahv määrata! Jättis minu rahule, lugesin rahulikult edasi.

Sverdlovski vangla oli päris uus kaasaegne hoone, alguses mind lausa üllatasid trepimademetel uhkeldavad lillepotid ja näiline kord. Sattudes kambrisse, mulje muutus, sest kamber oli nii ülerahvastatud, et isegi põrandale magamiskohta saada oli kunst. Ka narialused olid kõik hõivatud. Aga WC-pott ja kraanikauss uhkeldasid kõrvuti seina ääres. Sinna lähedale sain lõpuks endale lamamiskoha! Seal ei tulnud kuigi kaua oodata, õnneks. Jälle Stolõpini vagun, jälle püssimehed, järgmine, eelviimane peatus oli Kirovi sisevangla eeluurimiskamber. Olin esimest korda Kirovi oblasti pealinnas. Kuuldes, et olen eeluurimiskambris, ajas mind kohutavalt närvi, kartsin, et nüüd keeratakse mulle uus karistus kraesse, jumal teab, mille eest! Õnneks seda ei juhtunud, lihtsalt vangla oli nii täis, et mujal ei olnud minu jaoks kohta! Ei mõista senini, miks mulle, juba vabale inimesele, ei oleks võinud lihtsalt pilet pihku anda ja lasta inimese kombel sihtkohta sõita!

Kirovist viidi mind Slobodskoisse, linna, mis asus otse Vjatka jõe kaldal. Seal magasin viimase öö kindla valve all, hommikul algas sõit uue kodu poole. Seisin kogu selle pika sõidu veoauto kastis, vaid õhuke kootud sall pead katmas, aga pakane oli päris kõva, külmetasin kohutavalt. Lõpuks sai ka see piin otsa. Mind anti pidulikult üle kohaliku julgeoleku valve alla, seal kästi teha passipilt ja tulla siis koos sellega dokumendi järele, mis pidi passi asendama. Ähvardati veel, et kui jälle jalga lasen, saan karistuseks 20 aastat.

Jälle tuli emaga voodit jagada

Leidsin ema elukoha üles, see oli päris Belaja Holunitsa jõe kaldal, Sudovaja 36. Tal oli seal väike tuba, kuhu mahtus vaid üks voodi. Kõik kordus – pidin taas emaga koos ühes voodis magama. Pärast teel külmetamist olin umbes kaks nädalat haige, siis hakkasin omale tööd otsima, mis ei olnud kerge, sest meiesugust ei tahtnud hea meelega oma kollektiivi mitte keegi, olime nagu katkutõbised. Sain siiski koha saeveski kõrvale puude saagijaks, kus tuli vahel ka muid töid ette.

Teine tähtis käik oli õhtukooli direktori jutule küsima, kas saan hakata edasi õppima. Direktor igatahes oli sõbralik, ei teinud väljagi asjaolust, et olen laagrist tulnud. Selles küllalt suures asulas oli palju eestlasi – küüditatuid. Nendega oldi harjunud. Saingi kooli, õppima hakkasin 9. klassis pärast talvist vaheaega. Algus oli raske, sest vene kool oli ju 10-klassiline ja mul oli teadmistes korralik lünk tekkinud. Sain ometi hakkama ja lõpetasin klassi ilma kolmedeta. Töö oli muidugi väljas külma käes ja mitte just kergete killast, pärast tööpäeva oli väga raske kooli minna, oleksin tahtnud puhata. Eks selles klassis olid kõik noored pärast pikka tööpäeva ja väsinud nagu minagi. Üks noormees esimeses pingireas pani vahel pea kätele ja jäi tukkuma, mõnikord tuues kuuldavale valju norsatuse. Siis õpetaja äratas ta üles ja lausus: „Kuule, Sorokoždjev, kui sa vaikselt magad, sellest pole midagi, aga su norskamine segab tundi!"

Vaade kunagisele (pealinnale) Kirovile 1950ndad.

Praktikal Lesnoi haiglas, Ild fotol all vasakul.

FOTOD: ERAKOGU

Siis saime kõik naerda. Praegu seda aega meenutades saan aru, et meid, uustulnukaid, eriti vangilaagrist, peeti justkui 2. sordi inimesteks, nimelt omade, eestlaste poolt. Suurem osa oli seal viibinud juba 1941. aastast alates, neil oli välja kujunenud oma ringkond, kus suheldi omavahel. Mina töötasin koos venelastega, nemad mingit vahet ei teinud. Vahel, see oli juba suvel, kui oli soe, pidime veest puunotte, umbes 1,5 m pikkusi, välja tassima, ise rinnuni vees. Puhkepausi ajal istusime kaldal, riided kuivasid seljas päikese käes ära. Naised panid pea teise sülle ja ütlesid, et hakkame peades otsima. Küsisin imestades, kas neil on täid peas? Sain vastuse, et muidugi, kuidas siis muidu! Minul küll neid putukaid ei olnud, kuigi olin laagrist tulnud ja pika tee läbinud, kuidas siis vabad inimesed neist lahti ei saanud?

Sain mitu töökohta vahetada, kui lõpuks taipasin, et kohalikul põllutöömasinate tehasel on ka kapitaalehituse osakond, mul on ju ometi krohvija ja maalri oskused omast käest võtta või õigemini, eluülikoolis õpitud, kuigi diplom mul puudus. Nii töötasin kuni kooli lõpetamiseni ehitusel, olin lõpuks seal ka müürsepp. Küpsustunnistus käes, otsustasin, et rohkem ma ei taha nii rasket ja kätele halvastimõjuvat tööd teha, proovisin õnne kohaliku haigla peaarsti kabinetis, äkki saaksin haiglasse tööle. Selgus, et ainuke vaba koht on pesumajas – peaarsti sekretär kahtles, kas mulle see koht sobib, ma olen selle jaoks liiga intelligentne ja pealegi keskkooli lõpetanud. Arst aga arvas, et ikka peab võimaluse andma, inimene peab kuskil leiba teenima. Nii ma siis alustasin oma meditsiinilist karjääri haigla pesunaisena. Selgus, et seegi töö mõjub kätele halvasti. Kui ehitustöödel sõi kustutatud lubi sõrmedesse augud, mis tegid valu, siis pesu pesemine tekitas küünevalli põletiku, mis tegi samuti valu. Sidusin ööseks soodalapid ümber sõrmede, hommikul tuli jälle minna ja hakata neid musti ja teab mis pisikutest nakatatud asju pesema. Tütarlaps Ida, kellega ühel ajal tööd alustasime, seda ei kurtnud, temal olid ilmselt tugevamad, nakkustele mitte nii vastuvõtlikud käed. Meil ju mingeid kindaid käte kaitseks ei olnud! Aga tööga tulin toime, see oli peaasi. Tänu Idale, kohalikule tüdrukule, hakkasin tema tuttavatega seltsima, olid täitsa toredad noored!

Õde Mai oli veidi pärast minu saabumist ka kohale jõudnud... Temal oli rohkem vedanud, kuna ta sattus pärast Patareid otse Harku laagrisse, tädi käis teda vaatamas ja pakke viimas. Tööd tegi ta õmblustsehhis, kus õmmeldi toona moes olnud kummeeritud mantleid. Ta läks justnagu tema jaoks korraldatud treialite kursusele. Hakkas tööle sealses tehases. Aga mind pole masinad ja metallitöö kunagi huvitanud. Unistasin ikka, et saan edasi õppida. 1954. aasta sügisel asutatigi tehase juurde masinaehitustehnikumi filiaal, kuhu püüdsin sisse saada, andsin kõik eksamid heade hinnetega, aga vastu mind ei võetud – ma ei töötanud ju tehases! See oligi hea, sest kuna mind masinad ja nende ehitamine ei huvitanud, oleks mul raske olnud ebameeldivat tööd teha. Nii ma töötasingi järgmise kevadeni haigla pesumajas.

Ema oli vahepeal saanud oma erialale tööle kaugel Kirovi oblasti kõige hullemas – Kaiski – rajoonis. Selgus, et ta sattus otse Vjatlagi keskuse postkontorisse, mitte eriti kaugel sellest laagrist, kus ta oma aega istus! Kevadel sõitsin talle järele, ta oli saanud omaette toa pikas barakis, kuhu ka ainult üks voodi mahtus. Jälle tuli emaga voodit jagada, aga tööle sain sealsesse haiglasse sanitarina, ikkagi klass kõrgem kui pesunaine! Hakkasin edasiõppimise võimalusi otsima. Leidsingi sobiva kooli, mis asus Lesnoile kõige lähemal, Omutninski linnas. Lesnoisse läks Kirovist otse rong ja möödus sellest linnast, kus oli medkool ning suur terasevalamise ja -valtsimise tehas. Saatsin sealsesse meditsiinikooli dokumendid, seal võeti keskharidusega noori velskrite osakonda. Ämmaemandate osakonnas keskharidust ei nõutud, sinna sai ka 7-klassilise haridusega. Mina tahtsin muidugi velskriks saada, see oli peaaegu nagu arst, mõni velsker oli isegi maahaigla peaarsti kohal, näiteks Kobra külas.

Asusin õppima meditsiinikooli

Algaski uus periood minu elus, hakkasin õppima! See oli vahva aeg, kuigi olin ülejäänud tüdrukutest palju vanem. See ei seganud meie suhteid,

saime omavahel kõik hästi läbi, ma tegin nendega kõik naljad ja tükid kaasa, tundsin korraga ka ennast noorena. Sain kõrgendatud stipendiumi, õppimine oli mulle lausa lõbu, ahmisin teadmisi nagu janune vett, tundsin, et kui saan diplomi, võin ka mina end normaalse inimesena tunda. Koolis mingit vahet ei tehtud, kuna olin parim õpilane, a/ü organisaator ja seinalehe toimetaja. Aga kusagil ikkagi vahet tehti, sest kui kooli lõpetasime ja meid, kui medtöötajaid sõjaväe arvele võeti, olid kõik teised nooremleitnandid, ainult minu sõjaväepiletis oli auastmeks reamees. See tähendas, et kui puhkeb sõda, olen ühel pulgal rindesanitariga, kes eesliinilt haavatuid ära tassib! Õnneks sõda siiski ei puhkenud ja tööd see auaste ei seganud. Sain igal pool hästi hakkama.

Õppisin viimasel kursusel, kõik tundus korras olevat. Suure Oktoobrirevolutsiooni aastapäeva pühitsemine langes ajale, et saime kolm vaba päeva. Otsustasin korraks Lesnoisse sõita, sest tavalisel nädalavahetusel, milleks oli vaid üks vaba päev, sinna sõita ei olnudki võimalik, rongisõit võttis üle kuue tunni aega, sama palju tagasi, kohal poleks olnud aega ollagi. Kolme päevaga sai aga vabalt ära käia.

Olin vaevalt tagasi jõudnud ja jälle õppetöösse süvenenud, kui sain kutse ilmuda kohaliku julgeolekuülema juurde vestlusele. Huvitav, mis oli selle kutse põhjuseks? Kohale minnes selgus, et neile oli tulnud teade, et ma käisin pühade ajal kodus – tähendab, Eestis?

Vastasin, et selle lühikese aja jooksul pole see kuidagi võimalik, kolm päeva kulub ainult sinna jõudmiseks, sest Kirovis pean Sverdlovski-Leningradi rongile ümber istuma, seega kaotan juba Kirovis ühe päeva – sinna jõuan hommikul, Leningradi rong väljub hilisõhtul. Leningradis kordub sama – jälle kulub päev, sest ka Tallinn-Leningradi rong väljub õhtul. Sama palju aega kulub ka tagasisõiduks. Et kasvõi ükspäev Tallinnas veeta, kulub terve nädal. Lennukid otse Omutniskist Tallinna ei lenda, kuidas asjamees seletab, et jõudsin kolme päevaga edasi – tagasi Tallinnas ära käia? Tema ainult nohises ja ütles, et mul tuleb uuesti hakata igakuiselt end registreerimas käima! Küsisin, kas ta ei tea, et oleme sellest kohustusest juba 1954. aasta algusest vabastatud, meile on antud korralik pass, kus ainult lisamärge „lubatud liikuda Kirovi oblasti piirides".

> **Elu oli mulle suure lünga tekitanud, kõige ilusam noorusaeg möödus, nii et ei saanud arugi, et olen noor.**
>
> — ILD RATAS —

Lubasin Kirovi KGB ülemale kaebuse kirjutada, et minuga käitutakse ebaõiglaselt, sest minu kodu ei ole praegu Eestis, vaid on ema juures Lesnoi asulas, kuhu ma igal nädalavahetusel käia ei saa, vaid pikematel vabadel perioodidel on see võimalik. Seda ma ka tegin ja sain vastuse, et kohalik ülem toimib seadusevastaselt, teda on teavitatud, et mingit igakuist registreerimas käimist ei tohi rakendada. Võisin rahulikult edasi õppida. Kes oli see valvas kodanik, kes niisuguse teate julgeolekule edastas, ma ei saanudki teada.

Pärast mõningaid seiklusi sattusin lõpuks ikka samasse Lesnoi asulasse tööle, alguses õena, pärast juba velskrina ja magasin ikka emaga ühes voodis, kus külge tuli korraga vahetada, muidu oleks võinud voodist välja kukkuda. Sealgi oli tore seltskond, Kirovi meditsiinikoolist tuli mitu noort tüdrukut, meil oli omavahel täitsa lõbus. Asulas oli suur klubi, kontserdid ja tantsuõhtud, võtsime osa kõigest, mis võimalik, igav ei olnud. Talvel sai uisutada, liuväli oli korralik, valgustatud ja isegi muusika mängis! Minu häda on see, et paistan välja noorem, kui tegelikult olen, sealgi pakuti mulle mitu korda kätt ja südant, aga ma ei tahtnudki, et nad täpselt teada saavad, kui vana ma olen. Elu oli mulle suure lünga tekitanud, kõige ilusam noorusaeg möödus, nii et ei saanud arugi, et olen noor. Alles tagantjärele oleks tahtnud seda lünka täita, aga mis möödas, see möödas, ükski päev ei tule tagasi!

Lõplikult koju tagasi, Tallinna, sain alles 1959. aastal, tänu taevale, et seal oli veel tädi, kes mind palju aitas, kõike tuli nullist alustada. Elu on möödunud nagu üksainus pikk, lõputuna näiv päev, ei saa aru, kuhu kõik need aastad on kadunud. Istun oma ühetoalises korteris ja panen ikka ja jälle neid läbielatud päevi kirja, see ei ole kerge! Kõnnin jälle samm-sammult need teed ja rajad läbi, mis peaksid ammu juba unustatud olema. Aga teha pole midagi – see mälestuste tuhk ikka veel kõrvetab!

Lõpp

Medkooli tunnistus.

Käbini kiri NLKP KK-le

/Tõlge vene keelest/

0287
12. novembril 1975
Salajane

NLKP KK
Vaenuliku, nõukogudevastase tegevusega tegelenud isikute grupi üle toimunud kohtuprotsessist

21.–31. oktoobril 1975 toimus Eesti NSV Ülemnõukogu avalik protsess järgmiste isikute üle: Mätik, K. (sündinud 1932. aastal, eestlane, parteitu, kõrgema haridusega, töötas Tallinna Polütehnilise Instituudi automaatika kateedris assistendina); Soldatov, S. (sündinud 1933. aastal, venelane, parteitu, kõrgema haridusega, tegeles tõlkimisega lepingute alusel); Juskevitš, A. (sündinud 1931. aastal, ukrainlane, välja heidetud NLKP ridadest seoses kõnealuse kohtuasjaga, tehnilise keskharidusega, töötas vaneminsenerina konstrueerimisbüroos Desintegraator); Kiirend, M. (sündinud 1939. aastal, eestlane, parteitu, kõrgema haridusega, töötas kunstnik-vormistajana Eesti NSV kaubandusministeeriumi reklaamibüroos) ja Varato, A. (sündinud 1932. aastal, eestlane, parteitu, kõrgema haridusega, töötas arstina Maardu Keemiakombinaadi meediko-sanitaarosakonnas).

Neid süüdistatakse kuriteos, mis on ette nähtud ENSV KrK §68 lg 1 järgi; Mätikut peale selle veel ka ENSV KrK §207, lg 1 järgi tulirelvade ebaseadusliku hoidmise eest.

Eeluurimise ja kohtuliku uurimise käigus on kindlaks tehtud, et eespool mainitud isikud astusid välismaiste raadiojaamade raadiosaadete mõju all, olles tutvunud kodanlik-natsionalistliku ja nõukogudevastase kirjandusega, vaenuliku, nõukogudevastase tegevuse teele. Aastatel 1970–1974 viisid nad süstemaatiliselt läbi nõukogudevastast agitatsiooni ja propagandat, omandades, koostades ja levitades nõukogudevastaseid dokumente, milledes sisaldus õel laim NLKP ja Nõukogude valitsuse sise-, välis- ja rahvuspoliitika kohta, samuti üleskutseid võitluseks Nõukogude võimuga. Muu seas tõlkisid nad vene keelest eesti keelde ja levitasid välismaal fabritseeritud võltsingut, niinimetatud „Nõukogude Liidu demokraatliku liikumise taktikalised alused", töötasid välja ja levitasid „Eesti rahvusrinde programmi", „Eesti demokraatliku liikumise programmi", „Nõukogude Venemaa invasioonist, okupatsioonist ja kolonialismist Eestis" ja palju nõukogudevastase sisuga artikleid, millede koostamisel kasutati kirjandust, mis oli Eesti välja antud hitlerliku okupatsiooni aastatel. Nende välja töötatud ja välismaale saadetud „memorandum" „ÜRO Peaassambleele" ja „ÜRO Peasekretärile" avaldati kodanlikus ja emigrantlikus ajakirjanduses ning neid andsid edasi mitmesugused nõukogudevastased raadiojaamad.

Kohtuprotsessi käigus oli kohtualuste süü täielikult tõendatud nende endi tunnistustega, tunnistajate tunnistustega, asitõendite ja muude materjalidega.

Kohus mõistis S. Soldatovile ja K. Mätikule kuue-, A. Juskevitšile ja M. Kiirendile viieaastase vabadusekaotuse, aga A.-G. Varatole, võttes arvesse tema puhtsüdamlikku ülestunnistust, kolmeaastase tingimisi karistuse viieaastase katseajaga.

Lahtisel kohtuprotsessil osalesid töölised, kolhoosnikud ja intelligentsi esindajad, kes võtsid kohtuotsuse vastu heakskiiduga. Protsessi ajal ja pärast protsessi hakkasid partei ja nõukogude organitele tulema Inglismaalt, Rootsist ja Saksa Liitvabariigist nii üksikisikutelt kui ka mitmesuguste organisatsioonide, nt Amnesty, esindajatelt kirju ja telegramme, milles püütakse võtta süüdimõistetuid kaitse alla ja õigustada nende tegevust.

EKP KK saatis partei linna- ja rajoonikomiteedele protsessi kokkuvõtete alusel informatsiooni, milles tutvustatakse parteiaktiivi. Vabariiklikku ajakirjandusse anti lühike teadaanne. Ühtlasi võeti tarvitusele abinõud valvsuse tõstmiseks ning poliitilis-kasvatusliku töö tugevdamiseks vabariigi elanikkonna seas.

KK sekretär *(J. Käbin)*

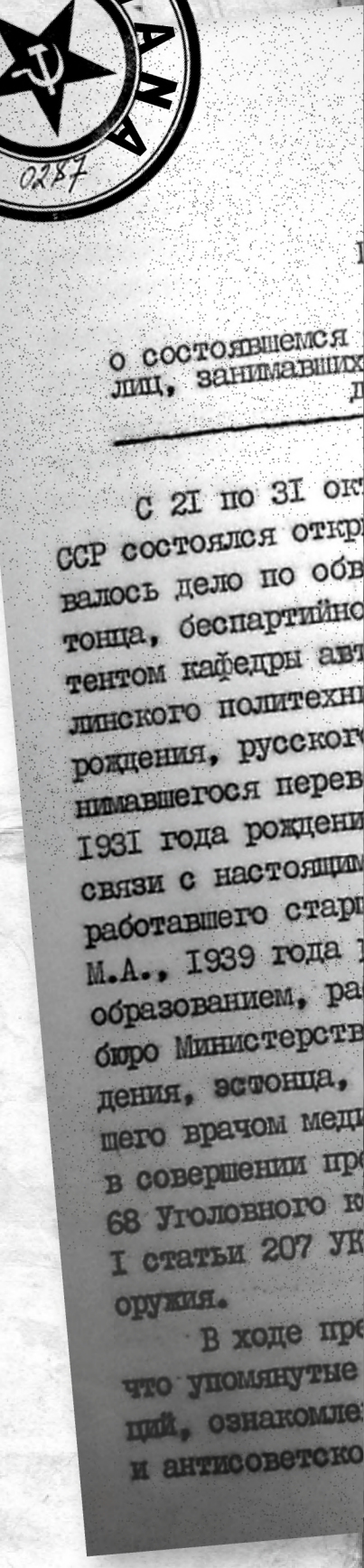
о состоявшемся
лиц, занимавших
С 21 по 31 ок
ССР состоялся откр
валось дело по об
тонца, беспартийно
тентом кафедры ав
линского политехни
рождения, русского
нимавшегося перев
1931 года рожден
связи с настоящим
работавшего стар
М.А., 1939 года
образованием, ра
бюро Министерств
дения, эстонца,
щего врачом мед
в совершении пр
68 Уголовного к
I статьи 207 УК
оружия.
В ходе пр
что упомянутые
ций, ознакомле
и антисоветско

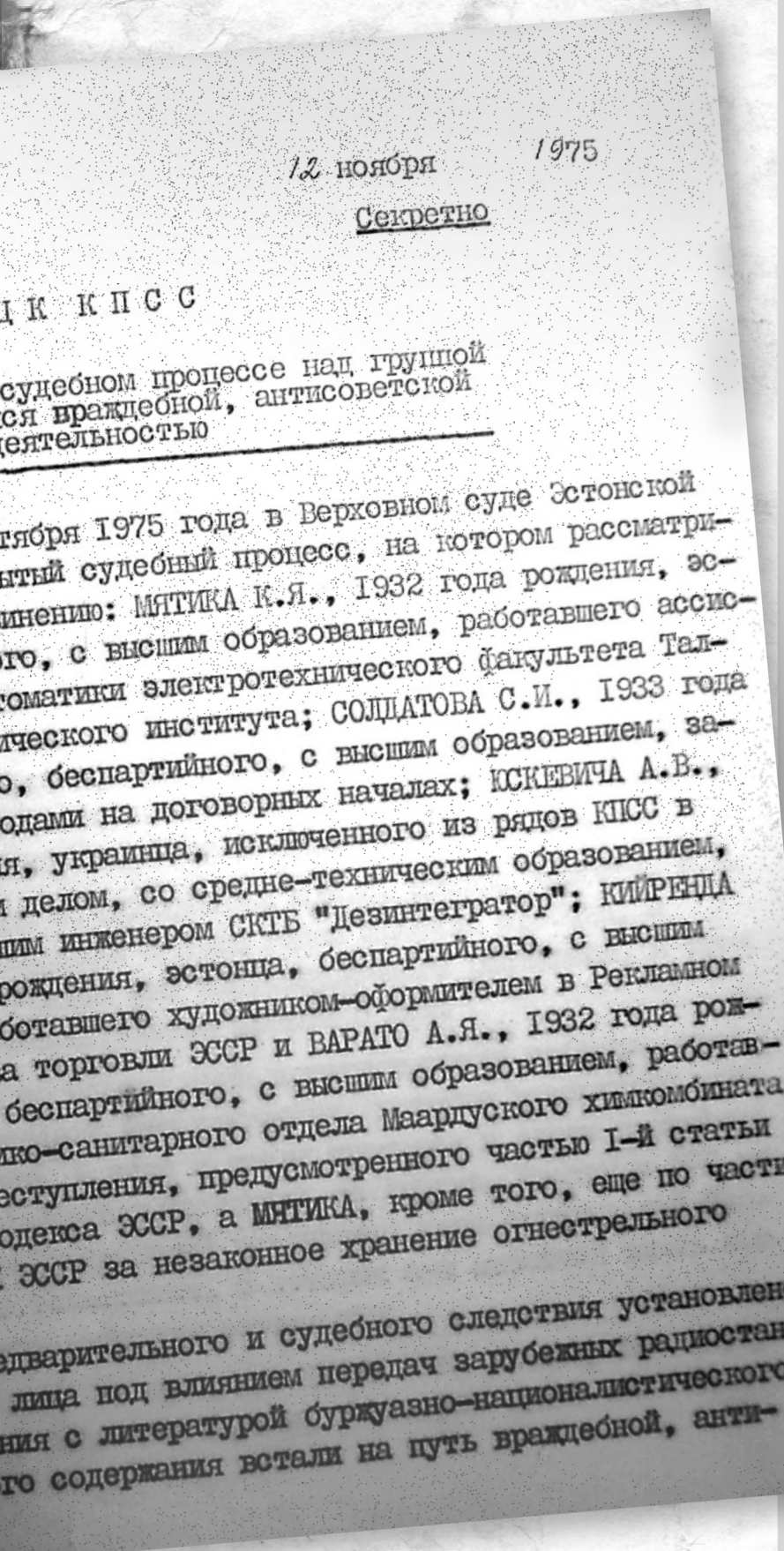

12 ноября 1975

Секретно

Ц К К П С С

судебном процессе над группой
ся враждебной, антисоветской
деятельностью

тября 1975 года в Верховном суде Эстонской
ытный судебный процесс, на котором рассматри-
инению: МЯТИКА К.Я., 1932 года рождения, эс-
ого, с высшим образованием, работавшего ассис-
томатики электротехнического факультета Тал-
ического института; СОЛДАТОВА С.И., 1933 года
о, беспартийного, с высшим образованием, за-
одами на договорных началах; ЮСКЕВИЧА А.В.,
ия, украинца, исключенного из рядов КПСС в
м делом, со средне-техническим образованием,
шим инженером СКТБ "Дезинтегратор"; КИЙРЕНДА
рождения, эстонца, беспартийного, с высшим
ботавшего художником-оформителем в Рекламном
а торговли ЭССР и ВАРАТО А.Я., 1932 года рож-
беспартийного, с высшим образованием, работав-
ико-санитарного отдела Маардуского химкомбината,
еступления, предусмотренного частью I-й статьи
одекса ЭССР, а МЯТИКА, кроме того, еще по части
ЭССР за незаконное хранение огнестрельного

едварительного и судебного следствия установлено,
лица под влиянием передач зарубежных радиостан-
ния с литературой буржуазно-националистического
го содержания встали на путь враждебной, анти-

Kommentaar: Eriti ohtlik riiklik kuritegu

Kuriteod olid ENSV Kriminaalkoodeksis jagatud kolme rühma. Näiteks vargus oli kuritegu, tapmine ja röövimine olid ohtlikud kuriteod, nõukogudevastane agitatsioon ja propaganda oli eriti ohtlik riiklik kuritegu. Samuti olid eriti ohtlikud kuriteod spionaaž ja sabotaaž.

Nõukogude Liidu Demokraatliku Liikumise dokumentide kohta ütles prokurör Kessler kohtus, et uurimine on näidanud, et need on koostanud endine Vlassovi armee prokurör Garanin ja sokutanud salaja Nõukogude Liitu, et luua illusioon mingisuguse okupatsiooni olemasolust siin. Võimude esindajad nimetasid iga kirjutist dokumendiks sõltumata selle sisust, et ei juhtuks kogemata oma rumalust välja näitama. Ühe sellise kirjutise pealkirjaks oli „Demokraatide memorandum NSV Liidu Ülemnõukogule seadusevastasest võimuhaaramisest NLKP juhtkonna poolt ja Konstitutsiooni rikkumisest". Tervet pealkirja ei loetud kunagi kohtus ette, küllap see oleks juba mõne arvates olnud nõukogudevastane propaganda, loeti ette ainult „Demokraatide memorandum NSVL-i Ülemnõukogule". See memorandum olevat ühe NLDL aktivisti sõnade kohaselt saadetud NSVL-i Ülemnõukogu saadikutele.

Kuidas neid saadeti, sellest meil juttu polnud, aga võib arvata, et kui posti teel, siis vaevalt nad adressaadini jõudsid. Meil oli laagris üks endine KGB mees, armeenlane Grigorjan, kes enda sõnade kohaselt pidi jälitama USA sõjaväeatašeed, hakkas aga ise temaga koostööd tegema ja kukkus sisse. Tema rääkis, et KGB kontrollis iga kirja, millel puudus saatja aadress, samuti iga kirja, mille saatja aadressiks polnud see koht, kus kiri posti pandud, vaid mingi muu.

K. Mätik sai nõukogudevastase agitatsiooni ja propaganda eest kuus aastat, relvade hoidmise eest (kolm muuseumiväärtusega vintpüssi ja pool seljakotitäit padruneid) ühe aasta. Tol ajal oli nii, et kui kellelgi oli mitu karistust, siis väiksem võis minna nagu matrjoška suurema sisse, nii sai Mätik kokku kuus aastat. Pärast iseseisvuse väljakuulutamist teised rehabiliteeriti automaatselt, Mätikut aga mitte. Algul polnud sellest sooja ega külma, aga teatud momendil hakati töötavatele pensionäridele täispensioni maksma ja rehabiliteeritutel läksid GULAGi aastad tööstaaži kolmekordselt. Sai siis Riigikohtus ära käidud ja lastud end rehabiliteerida.

Kalju Mätik

FOTO: H-W. LOECK / ERAKOGU

HANS-WERNER LOECK

Saksamaa tuntud diplomaadi Hans-Werner Loecki mälestusteraamat „Sild Väikesel Emajõel" räägib 1944. aasta lahingutest idarindel, vangi langemisest Võru all ning edasistest õudustest saksa sõjavangina Nõukogude sõjavangilaagrites.

Minu viimane võitlus ja selle lõpp Nõukogude sõjavangistuses

FOTOD: WIKIPEDIA.ORG

Kui ohvitserid peatselt jälle ära sõitsid, hüüdis major: „Tähelepanu kõigile! Meie diviisil on viimastel päevadel olnud raskeid kaotusi. Kuid on põhjendatud lootus, et varsti võime toetuda tegusale kaitsesüsteemile, mida peaks loodama kaugemal lääne pool. Meie järgmiseks eesmärgiks jääb tõrjeliin Võru lähedal! Kuid nüüd on tekkinud uus olukord, mis meid tõenäoliselt sunnib veelkord enne seda võitlusse astuma. Ohvitserid diviisistaabist teatasid mulle, et mõne kilomeetri kaugusel seisvat 8,8 cm Flaki õhutõrjepatarei, millel puudub jalaväe kaitse. Kui me neile appi ei jõua, tuleb suurtükid vaenlase kätte langemise vältimiseks õhku lasta. Seda tuleb aga meil tingimata vältida! Selles rindelõigus ei ole enam mingit raskerelvastust, mis tulejõult võiks kas või ligilähedaseltki olla võrreldav Flakiga, õhutõrje suurtükiga, mis meid Nõukogude tankimasside eest kaitsta suudaksid!

Mitte eriti vaimustatult asutasime end uuesti minekule. Pärast pooletunnist marssimist mägisel maastikul tõusis tee metsaga kaetud kõrgendikule. Selle jalamile jõudnult avastasime meie kohal metsaserval hästi varjatud suurtükipositsiooni. Siin seisid tegelikult viis 8,8 cm Flaki ja kaks neljatorulist 2 cm *Flakvierling*'i, kiirtule automaatkahurit. See oli selline tulejõu kontsentratsioon, mida ma enam kui kolme kuu jooksul meie pool rinnet kunagi näinud olin.

Patarei vedukid olid eelmisel päeval sõitnud Võrru tankima ega olnud veel tagasi pöördunud. Vahepeal olid laiali pillutatud sõdurigrupid tagasi vooganud. Vaevu oli patarei ülemal õnnestunud veenda üht ohvitseri, kes erinevatesse üksustesse kuulunud kildudest kogus umbes 120-mehelise võitlusgrupi, ajutiselt paigale jääma. Major sundis võitlusgrupi juhti korraldusele alluma. Kuigi seega ei olnud patarei kaitseks kasutada isegi

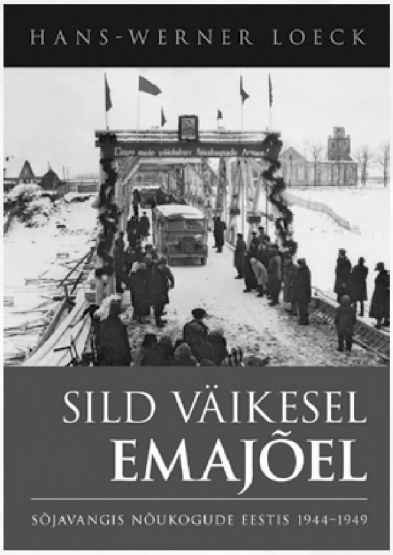

Toome lugejateni peatüki H-W. Loecki mälestusteraamatust „Sild Väikesel Emajõel"

kolmesadat meest, teatas patareiülem valmisolekust koos meiega võitlust alustada, juhul kui vaenlane peaks ründama enne vedukite kohale jõudmist.

Major andis lahingukäsud. Võitlusgrupil tuli minna positsioonile teest vasakul, pataljonil teest paremal. Kuna mõlemad tiivad olid katmata, pidid need ümberhaaramise raskendamiseks olema mõnevõrra tahapoole painutatud. Meie kompaniid, kus oli veel umbes nelikümmend meest, dirigeeris ta paremal tiival. Rühmaülem andis mulle korralduse minna oma veel kuuest mehest koosneva salgaga positsioonile parema tiiva lõpus.

Selleks valisime omale välja lameda kraavi, mis jooksis künkal piki metsaserva. Selle madalal nõlval seisis okastraataed. Selle ees, küllaltki järsult allapoole kaldu teraviljapõld, mis oli kaetud hakkidesse laotud viljavihkudega. Meie laskepesad olid jalge all juba pooleldi välja kaevatud, kui lõikav komandohääl käskis kaevamise lõpetada. Üles vaadates nägime noort leitnanti endi taga seismas, suurt, saledat ja küünalsirget, nagu oleks ta joonlaua alla neelanud. Tema vormikuue vasemat varrukat ehtisid hõbedased tankisümbolid, mis tunnistasid teda kui lähivõitlejat.

„Ma olen kompanii juhtimise üle võtnud," kärkis ta, „salgal tuleb sisse kaevuda viljapõllul viisteist meetrit allpool tõket. Seal leiate parima laskevälja ja jääte viljahakkidest varjatuna märkamatuteks."

Arvasin, et ei olnud õieti kuulnud. Juba Tetschenis olin õppinud, et iialgi ei tohi end „sisse ehitada" esinõlvale, et juhul, kui positsiooni mahajätmine osutub hädavajalikuks, seda vaenlasele mitte kõigile nähtavalt esitada. Kuna olin vastutav meie rühmakese eest, lubasin endale oma arvamuse tagasihoidliku esitamise.

„Kas tahate käsutäitmisest keelduda?" kriiskas tankipurustaja. „See võib Teile kalliks maksma minna!"

Jõuetu raevuga sundisime end viljahakkide vahele kaevuma. Kui leitnant oli metsa kadunud, teavitas veltveebel juhtunu põhjustest. Tema öeldu ei käinud uue kompaniiülema isiku ega tema käsu kohta. Tuntavalt rõhutatult piirdus ta teatega, et vanemleitnant olla raske haiguse tõttu välja langenud ja leitnandiga asendatud.

Vahepeal olid meie kohale kogunenud rasked äikesepilved. Välk ja müristamine kannustasid meid kiirustama. Veel enne, kui pilved äikese vallandasid, ronisime valmis saanud pesadesse ja tõmbasime viljavihud endile katteks peale.

Sellel ööl vastu 13. augustit võisid magada ainult täiesti läbiraputatud sõdurid. Vaevalt oli hommik hakanud hahetama, kui kõik olid täiesti ärkvel. Maanteelt siia kostev mootorimürin ja mõjukas hüüe: „Tankid tulevad!" ehmatasid meid karmilt jalule. Sekundid hiljem algas Flaki-tuli kõikidest torudest. Hinge kinni pidades kuulasime 8,8 cm suurtükkide ja tankikahurite vahel vallandunud duelli. Mitmel korral see rauges, et siis peatselt jälle tugevdatud jõuga uuesti leegitsema puhkeda. Kuna meie vaade võitlusväljale oli eenduva metsastunud künka poolt takistatud, tõusis meie pinge haripunkti! Meie küsimuse võitluse käigu kohta andsid meie rühma kamraadid edasi vasemale ja lõpuks saime vastuse: Flak olevat suurearvulise tankide T-34 rünnaku tagasi löönud. Rünnanud üksus oli tosinat tankivrakki maha jättes pinnasevalli varju tagasi tõmbunud. Veidi hiljem kadus meil kogu uudishimu, sest üle meie laskepesade kaitserinnatise piitsutasid kuulipildujavalangud. Sovettide laskuriteparv, kellele tugevalt liigendatud maastik oli häid liikumisvõimalusi pakkunud, oli künka jalamile niitmata viljapõllule sisse imbunud. Nad olid end märkamatult edasi põlluservani nihutanud ja katsid meid tulega. Alguses olime neile eesolevate viljavihkude tagant vastanud. Hiljem olid nad meid juba sihikule saanud juba siis, kui teraskiivrid vaid paar sentimeetrit üle varje ääre tõstsime. Õnneks olid meie rühma mõlemal naabergrupil veel kuulipildujad. See ei oleks aga kaugelt ülekaalukamaid sovettide jõude hoidnud maapinnale surutuina, kui mitte neljatoruline *Flakvierling* ei oleks tulega meie ees oleval võitlusväljal võimutsenud. Veelkord elustus võitlus Flaki ja tankide vahel. Hoolimata laskude ja tabamuste kärgatustest arvas Heinz olevat meie selja taga mootorimüra kuulnud. Kas T-34-d olid meid haardesse võtnud? Nüüd andis lahingulärm järele. Üks Flak teise järel lõpetas tule, lõpuks tegid seda ka

neljatorulised. Segaste tunnetega kuulasime, kuidas mootorimüra omandas lühiaegselt suure helitugevuse, et siis aga lääne suunas kaduda. Enam ei olnud vähimatki kahtlust! Vedukid olid patarei minema vedanud. Miks ei olnud meid sellest õigeaegselt teavitatud? Me pidanuks siiski hiljemalt Flaki äravedamise ajaks saama käsu etapiviisiliseks tagasitõmbumiseks. Ühtäkki saime kuulipildujatuld ka paremalt tiivalt. Veel kümme minutit tagasi oli meil hüüdeühendus meie rühma vasakpoolse grupiga ja nende kaudu kompaniiga.

Ma hüüan vasemale: „Edasi anda! Meist möödutakse paremalt. Ettepanek: Tagasi tõmbuda!" Günther, kes naaberpesas konutab, annab mulle otsekohe tagasi: „Ei mingit ühendust enam!" Ma ei saa seda uskuda. Major ei ole iialgi ühtki positsiooni maha jätnud enne, kui viimanegi mees pole saanud vastavat käsku.

„Günther! Proovi seda veelkord ja selgemalt!" Asjatu! Möirgasin: „Edasi anda: kohe, kui ma tulistan, hüppame tagasi metsa!"

> **Tagasi vaadates nägin oma suureks kohkumuseks Güntherit kuulipildujakuulist tabatuna elutult traattõkkel rippumas!"**

Tulistasin. „Nüüd välja!"

Heinz ja mina olime välkkiirelt tõkke juures, sekundi murdosa jooksul enne, kui Vene kuulipilduja uuesti alustas, olime sellest üle ja kraavis. Samal silmapilgul kõlas vahetult meie taga vali karjatus!

Tagasi vaadates nägin oma suureks kohkumuseks Güntherit kuulipildujakuulist tabatuna elutult traattõkkel rippumas! Kaks meetrit tema taga lamas teine kamraad liikumatult maapinnal. Oli hirmus, et kumbagi ei olnud võimalik enam aidata. Nii kiiresti, kui meie jõud lubas, liikusime neljakesi, kuulirahest jälitatuina, läbi metsa maantee, meie positsiooni keskpunkti poole.

Mitte kusagil ei leidunud jälgegi pataljonist. Kas nad olid ümber paigutunud teisele poole maanteed? Jätsin kamraadid selja taha ja hiilisin kummargil edasi. Maanteelt, mis oli ühest tihedalt täiskasvanud vallist varjatud, kostis summutatud müra. Roomasin vallini ja piilusin läbi põõsastiku. Hirmust kangestatuna nägin haardeulatuses pilti, mis mulle alatiseks meelde jäi. Mõlemal pool tankiroomikuid liikusid pikad punaarmeelaste haneread lääne poole. Vahetult minu ees oli kaks Siberi hobust kõrge koormaga vankrirakendis, saadetuna kahest vormiriietuses naissanitarist. Unustamatu oli ka kogu kolonni kohal rippunud segunenud mahorka- ja higihais. Ikka veel on mul silme ees see allamäge viiv, punaarmeelastest palistatud maanteelint, mis männimetsa kadus, samas kui Võrust, mille Punaarmee pidi vallutama veel samal päeval, kostis suurtüki- ja miinipildujatule kõma.

Ajal, kui end sentimeeterhaaval valli varju libistasin, muutus minu paaniline ehmatus mingiks pettumuse ja hirmu seguks. Nüüd ei olnud vähimatki kahtlust, et meid oli maha jäetud. Jooksin tagasi kamraadide juurde. Olime nüüd kuuekesi, sest vahepeal oli veel kaks väeosast maha jäänud sõdurit meiega liitunud.

„Maanteel marsivad venelased!" teatasin hingetult. „Kiiresti nüüd, muidu langeme veel jälitajate kätte. Meil on ainult üks võimalus, meil tuleb paralleelselt maanteega läbi metsade läände läbi murda!"

Üks padrikusse kasvanud, vast kahe ja poole meetri kõrgune pinnasevall sulges läänesuunalise vaate. Roomasin vahetult Heinzist saadetuna nõlvakule – ja nägin enda ees ainult madalat tihedat põõsastikku. Pöörasin end ringi ja andsin käega märguande „Järgneda!". Samal silmapilgul ragisesid minu ees võsast püstolkuulipilduja valangud. Neetud! Minu püss, mis mind padrikus roomates segas, oli kahe meetri kaugusel minu taga, minu ees ja kõrval tuiskas pinnas. Veel enne, kui jõudsin tagasi hüpata, olid nad mul seljas.

Ilma veel juhtunut õieti mõistmata jäin lamama ja tegin tutvust nende säärikutega. Siis rebisid nad mind jalule. Üks avas minu vöörihma kinnise, nii et see koos kõigega, mis temal rippus, maha kukkus. Teine kobas mu läbi, võttis minu vormijaki taskutest kaks püssigranaati, mis pidid mind käsigranaatide asemel teenima, ja lasi head juhust kasutades minu tagasihoidlikku väärtust omaval käekellal sama teed minna. Siis tõukasid nad minu kõrvale Heinzi, kellel samuti oli valida vaid surma ja vangistuse vahel.

Ohvitser, kes laskevalmis püstoliga tihnikust välja ronis, päris minult: „*Wo Kamerad?*"

Raputasin pead: „Kamraade ei ole!"

„*Tõ ofitsir?*" küsis ta, sealjuures minu õlakutele osutades, millel lisaks allohvitseri tunnustele kummalgi kaks ohvitserikandidaadile viitavat hõbedast „lootusepulka".

Raputasin sõnatult pead. Nagu halvatult nägin läbi loori trobikonda noori väikesekasvulisi kollakaspruuni näovärviga sõdureid meie ümber ringi sebimas. Nad mõjusid koolijütsidena, kes olid pistetud liiga avaratesse ülikondadesse. Ainult mõlemad ohvitserid, kes sõduritest nagu kooliõpetajad üle ulatusid, ei pärinenud nähtavasti Nõukogude Liidu asiaatlikelt aladelt. Kui meil märkide keeles oli kästud käed teraskiivrite taha ristata ja kaks väikest punaarmeelast laskevalmis kalašnikovidega meid mööda üht võsastikus olevat jalgrada ajasid, kadus loor, mis oli laiunud minu teadvusel. Sattumine sovettide vangistusse oli minu arvamuse järgi samatähenduslik surmaga. Nüüd,

kui see juhtus, peaksin end lõpuks ette valmistama. Selleks vajalikust stoilisest tasakaalukusest olin praegu aga väga kaugel. Hirm, et „kohe see kõmatab", nööris mu kõri kinni.

Hingasin kergendatult, kui meid allpool „saatusekõrgustiku" haripunkti metsast välja maanteele juhiti. Maantee ületamisel püüdsin heita põgusat pilku selle hukatusliku päeva lahinguväljale. See oli üles poole nõlvani kaetud suure hulga purustatud ja suitsevate tankivrakkidega. Nendelt ikka veel tõusva paksu suitsu hais lasus ümberringi õhus. Sellel silmapilgul kostsid lasud selle metsatüki suunast, kuhu meie kamraadid olid maha jäänud. Kas olid punaarmeelased neile jälile saanud? Ma ei ole iialgi midagi nende saatusest kuulda saanud.

Lühikesekasvulised asiaadid juhtisid meid metsast ümbritsetud rohealale, mille keskele oli püstitatud telk. Kui nägin selle kõrval arvukalt välihalle mehi konutamas, raputasin endalt ettekujutuse saada mahalastuks. Vast läheb elu siiski edasi ka vangistuses?

Üks konvoeerijatest andis mulle müksu automaadipäraga ja osutas telgi sissepääsule. Sisse astudes nägin laskemoonakastidest improviseeritud kaardilaua taga istumas Nõukogude ohvitsere. Üks noorem ohvitser hakkas mind üle kuulama, mis aga juba tema enam kui viletsa saksa keele tõttu vähe tulemusi lubas. Millisesse väeosasse ma kuulun? Kuna mul ei olnud tahtmist teda üle kavaldada, nimetasin meie naabruses purustatud diviisi alles jäänud grenaderirügemendi numbri.

Natuke sõbralikumaks muutunult nõudis ta minult ütlusi minu väeosa asukoha ja tugevuse kohta. Nüüd esitasin talle uusi vabalt leiutatud andmeid. Tema viimane küsimus, mis oli mulle teada meie rinde kulgemise kohta Lõuna-Eestis, siin asuvate diviiside ja arvu ja liigi ning tagapoolsete kaitseliinide kohta oli nii ambitsioonikas, et ma ei suutnud maha suruda naeratust. Minu vastuse, et „mind kui lihtsat allohvitseri ei ole strateegilistest seostest informeeritud", võttis ta vastu kirumisega üheaegselt telgi väljapääsule osutades.

Flak 8.8 õhu- ja tankitõrjekahuri meeskond.
ILLUSTRATIIVNE FOTO

Istusin saatusekaaslaste juurde ja vaatasin pingestunud, kahvatuid nägusid. Meie keskel rohul lamas suur, jõulise kasvuga, suletud silmadega vaikselt oigav allohvitser. Üks tema püksisäärtest oli eemaldatud ja jalg põlveliigeseni ümbermähitud veritsevate sidemetega. Kaks Vene sõdurit ajasid meid jalule. Nad viskasid meile kaks noore lehtpuu tüve, telkmantli ja mõned köiejupid ning käskisid märkide keeles nendest kanderaami valmistada. Tüved oleksid peelepuudeks. Ühendasime nad omavahel köitega, kinnitasime sellele telkmantli, polsterdasime selle puulehtede ja samblaga ning asetasime raske mehe, kelle jalg oli puusani purustatud, kanderaamile. Kui punaarmeelased äraminekuks märku andsid, tõstsime neljakesi kanderaami õlgadele. Kuna venelased meie raskelt haavatud kamraadi sidunud olid ja teda mitte abitult maha ei olnud jätnud, lootsime, et teda mõnda laatsaretti tuleks viia. Võib-olla on Nõukogude vangistusel, vaatamata kõikidele vastuolulistele ettekujutustele, siiski inimlikku nägu?

Pikk minek Ostrovi jubedustelaagrisse ja selle „laatsaretti"

Augustipäike tulitas meid ülalt, higi jooksis ojadena ja keel kleepus suulae külge. Rännakutee, mis meid mäest üles, mäest alla ida suunas viis, näis lõputu ja raske mehe koorem tahtis meid vastu maad suruda. Kandjad vahetusid iga poole tunni tagant. Kuna olime nüüd kaheteistkümnekesi, jäi igale kandjanelikule üks tund hingetõmbeks. Kui päike loojus, tegid valvurid mahajäetud talu ees peatuse ja sulgesid meid väikesesse akendeta laohoonesse. Ahnelt jõime nende toodud vett. Peale selle oli igaühe jaoks kaks viilu kivikõvaks kuivanud rukkileiba. Paremal juhul jätkus sellest lühikeseks ajaks nälja kustutamiseks, mida võis meie hea toitumuse juures esialgu välja kannatada. Siiski oli raske taluda meie haavatu armetust. Ta lamas palavikus meie hulgas ja

Saksa sõjavangid.
ILLUSTRATIIVNE FOTO

hammustas piinade lämmatamiseks huulde. Niristasime talle vett ja toitsime teda leotatud leivaga. Üldiselt ei olnud meil midagi, millega oleksime saanud tema valu vaigistada.

Järgmisel päeval vahetusime kandmisel aina lühemate vaheaegadega. Sellegipärast olime otsustanud vastu pidada ümberkukkumiseni. Kui pärast üht rännakupausi järgmine kandjagrupp tahtis kanderaami võtta, viipas valvur eitavalt: „*Ne nado! Kamerad lazarett*!" Viivitasime tema mahajätmisega. Ähvardavalt tõstsid valvurid püstolkuulipildujad. Kui üks konvoeerijatest jäi maha kanderaami juurde, asutasime meie end aeglaselt ja alatasa tagasi vaadates minekule. Vaevalt oli tee paarisaja meetri kaugusel teinud käänaku, kui meie tagant kostis kaks lasku.

Järgmisel ööl elasin veel kord läbi juhtunu, mis mind vangi langemiseni oli viinud. Alati lõpetasin küsimusega, miks ei olnud pataljoniülem sellel korral, täiesti vastu tema harjumusi, hoolitsenud selle eest, et tagasitõmbumise käsk oleks jõudnud ka kõige kaugemale tiivale paigutatud sõduriteni. Vastuse sellele sain alles viis aastat hiljem, kui pärast koju jõudmist lugesin kirja, mille major oli minu isale kirjutanud 1944. aasta sügisel ühest Saksa sõjaväehaiglast ja milles ta teatas järgmist. Kui võitlus Flaki ja tankide T-34 vahel haripunkti jõudis, olla flakipatarei ülem, nähes sovettide määratut ülekaalu, korduvalt nõudnud suurtükkide kohest õhkimist ja tagasitõmbumise kooskõlastamist. Selle oli major otsustavalt tagasi lükanud. Lühikest aega enne flakivedukite hilinenud tagasipöördumist olid sovettide tankikahuri mürsukillud tema jala purustanud. Ta oli teadvuse kaotanud ja selle alles tunde hiljem tagasi saanud. Positsioonide mahajätmisel oli flakipatarei haavatud ja langenud vedukitel Võrru kaasa võtnud. Ta ei saanud sellega leppida, et tema pataljoni mehed tema enda haavatasaamise tõttu mahajäetuks osutusid. Tema jalg amputeeriti ühes välilaatsaretis ja tal oli olnud õnne, et teda kohe pärast seda kodumaale lennutati. Saavutuste eest taandumislahingute ajal olla talle annetatud Rüütlirist Raudristi juurde.

Tõusev päike nägi meid laial kruusaga silendatud Riia-Pihkva maanteel. Meie liikusime vastassuunas vana Vene kindluse Irboska poole. Lühikeste vahemaade järel tulid idast siiapoole pikad, Nõukogude väeosi ja järeleveo varadega koormatud veoautode kolonnid. Punaarmeelased, keda oldi nende teel rindele rikkalikult viinaga varustatud, käitusid meist mööda sõites nagu näljased inimsöödjad. Arvutuid vande- ja sõimusõnu, tühje pudeleid ja muid kõvu esemeid sadas meie suunas. Igalt veoautolt kõlas meid silmates raevukas röökimine: „*Poidjom v Berlin!*" ja „*Gitler kaput*!" See oli veel väljakannatatav, mitte aga vastikud märgusõnad ja häbistavad žestid, millega nad lakkamatult kuulutasid kavatsust vägistada kõik saksa naised!

Kurnatult komberdasime vastu õhtut okastraadiga piiratud heinaküüni Irboska serval. See oli rahvastatud suure hulga sakslastest vangidega.

Järgmisel hommikul pöördus arvuliselt umbes saja viiekümne pealine välihall kolonn Irboska taga kõrvalteele, mis viis umbes viiekümne kilomeetri kaugusel asuvasse Ostrovisse. Tee läbis setude küngasmaa, mille looduslikku ilu ma alates meie tagasitõmbumise algusest olin imetlenud. Nüüd ei kinkinud ma sellele ühtki pilku, sest konvoeerijad surusid ergutava kisa saatel marsitempole. Sellele vaatamata jäime virvendavas kuumuses aina aeglasemaks. Rännakupausid ei pakkunud mingit värskendust, sest konvoeerijad olid omale välja mõelnud jubeda „nalja". Aeg-ajalt panid nad mõned servani kaevuveega täidetud ämbrid meie keskele ja lõbustasid end kuninglikult sellega, et „fašistid" ahnelt ämbritele sööstes seejuures suurema osa veest maanteetolmu loksutasid.

Umbes viis kilomeetrit enne Ostrovit kolonni samm aeglustus. Jalad olid nagu tina täis, jalalabad haavades. Kõige enam oli see tabanud ohvitsere. Punaarmeelased olid nende säärikud „üle võtnud" ja neile hüvituseks visanud laudkõvad ja viltutallatud säärsaapad, tõelised piinariistad. Lõpuks vajusid mõned täiesti jõuetud mehed kokku ja valvurid ajasid neist mõned

mitmel korral neile suunatud relvaga ähvardades jalule. See viimane osa marsist vangistusse ületas kõik, mida olime varem kogenud. Sellele vaatamata ei jäänud keegi maha. Kõik, kellel veel vähegi jõudu oli, olgu siis ohvitser või sõdur, olid koos kolonni lõpus, et nõrgimaid maast üles tõsta ja neid õlgadega toetades kaasa vedada. Niimoodi pani end sellel vangistuse lootusetul algusfaasil veelkord maksma rindekamraadlikkus!

Päikeseloojangu paiku jõudsime Velikaja kaldale. Pärast seda, kui olime veidi aega tema voolu järginud, nägime meie vägede poolt õhitud Ostrovi raudteesilla jäänuseid vee kohale tõusmas. Veel mõnisada meetrit, siis vankusime väljavenitatud nelinurksele lautadevahelisele õuele. Selle koondamislaagri ruumikates lautades, millesse oli juba suletud suur hulk igas auastmes vange, kukutasime end põranda pehmele pinnale. See koosnes paksust kihist hangunud seasõnnikust!

Järgmisel hommikul levis ümberringi nagu kulutuli, et hommikusöögiks antakse hirsisuppi. Olgugi et see vangistuse esimene soe söögikord oli lahja ja vesine, äratas ta lootust ellujäämiseks. Vaevalt olime selle hardunult ära lürpinud, kui uusi kohalejõudnuid käsutati siseõuele astuma. Kas peaksime veel veidi kaugemale itta marssima? Ei, meid tuli põhjalikult läbi otsida. Igas Nõukogude vangilaagris oli see „üks tähtis tegur korra säilitamiseks ja põgenemiskatsete välistamiseks". Meile aga näis, et Nõukogude Liit täiesti erilise hoolega sõjavange „isikupäratuks tegemisega" austas! Nii nagu „tööliste ja talupoegade võimu" omamaiseid vaenlasi tuli ka „fašistlikud sissetungijad" taandada tööorjadena paljalt nende olemasolule! Neil oli ju tihti taskutes metallist lusikaid ja teravaotsaliste piidega kamme või veelgi ohtlikumaid relvi. Et võimalikult ruttu jälle pehmele asemele pikali sirutada, püüdis enamik meestest seada end kolme punaarmeelase ette moodustunud kolme inimmao etteotsa. Need, kellel aga midagi nagu minulgi kaotada oli, jäid tahapoole, et saaks hoolikalt tutvuda läbiotsijate tavadega. Enesestmõistetavalt ei jätnud keegi neist ohvril kõiki jaki- ja püksitaskuid pahupidi pööramata. Mõni kontrollis ka mütse, jalatseid ja sokke. Teised nõudsid ohvritelt isegi pükste allalaskmist! Pärast seda, kui arvasin tundvat iga läbiotsija poolt varem kasutatud praktikat, asusin ritta seersandi ette, kes seni oli taktitud kontrollimeetmed välistanud. Ainukese ja hädatarviliku omandi, mis mulle jäänud oli, väikese nahktoosi paari tosina fotoga, torkasin ette aluspükstesse ja sundisin end seersandile truusüdamlikult silma vaatama. Pärast kaht kartust täis minutit võisin vabalt hingata: olin oma varanduse läbi toonud, kuid vabastamiseni oli palju läbiotsimisi veel ees!

Kaks päeva hiljem jõudis kohale järgmine, umbes tuhandemeheline vangide kolonn. Nüüd jäi ruumi veelgi napimaks, nii et me kitsalt mahalaotuina sigade väljaheitel laagerdasime. Kui meid päeviti mõneks tunniks lämmatavalt kuumast, haisvast poolpimedusest siseõuele lasti, oli vaevalt võimalik end liigutada ilma naabrile jala peale astumata. Seetõttu näis meile meie tööle rakendamine esialgu olukorra lahendusena.

Vahepeal sügavalt Balti riikidesse sissetunginud Nõukogude armeele oli tungivalt vajalik taastada Leningradist üle Pihkva ja Ostrovi läände ja edelasse kulgeval raudteeliinil Velikaja jõel õhitud raudteesild. Seepärast pidime kiirtempos taastama hävitatud raudteetammi jõe mõlemal kaldal. Nende jalamile olid veoautod toonud ja puistanud kindlate vahemaade taha suurel hulgal pinnast, liiva ja kive. Meid jaotati brigaadidesse, millest igale omistati enam-vähem samasuur lõik tammist. Tööriistadeks olid igal brigaadil kärud, kühvellabidad ja algelised käsirammid. Heinz ja mina olime kärumehed. Teised laotasid juurde kärutatud materjali tammile ja üks brigaadikolmik tampis selle, muidugi käsitsi, raskete rammvasaratega kõvasti kinni. Konvoeerijad täitsid üheaegselt ka ülevaatajate ülesandeid. Seejuures asendasid nad asjatundlikkuse armutu tagasundimisega. Kuivõrd ehitustööde kiirus sõltus ikkagi kohale toodud materjali hulgast, survestasid nad eelkõige kärutajaid. Meie töörajale, kus kärutamine tammi kasvamisel aina suuremaid pingutusi nõudis, asetusid nad umbes kümnemeetriliste vahedega. Ja siis saatis meid igal sammul röökimine: „*Davai, davai! Bõstreje, bõstreje*!". Tammi kerkimisel olid nad meie raske koormaga ühilduva järsu tõusuga rahul. Ülesmäge oli kästud liikuda jooksusammul. Mõlemal jõekaldal pakutav pilt sarnanes väsimatule sipelgapesale. Enesestmõistetavalt ei pidanud me sellisele mõrvarlikule tempole kaua vastu, seda enam, et toitlustamine Ostrovis, isegi ilma tööl käimata, ei olnud ellujäämiseks piisav. Lisaks keskpäevasele kõvale leivale oli hommikuti ja õhtuti vesine hirsisupp, selle juurde kõva leib ja annus teed. Kui nõrgemaks ja aeglasemaks jäin, sain tunda püssi- ja automaadipära lööke ristluudesse ja tagumikku.

> **Järgmisel hommikul levis ümberringi nagu kulutuli, et hommikusöögiks antakse hirsisuppi."**

Laastav kõhutõveepideemia

Mõne päeva pärast jäid esimesed kamraadid sõnnikule lamama, kuna mitte mingisugune malakas ei suutnud neid püsti tõusma sundida. See andis teada verise kõhutõveepideemia puhkemisest. Aina enam muutusid

ööd põrguks. Keset barakke täitsid väljakäikude aset vanad pesukatlad ja roostetanud ämbrid. Düsenteeriahaiged olid püsivas liikumises magamiskohtade ja avatud „tualettide" vahel. Minnes komberdasid nad üle lamajate või astusid kiirustades nende peadele, kätele või jalgadele. Nii ei saanud vältida haiguse plahvatuslikku laienemist.

Tamm oli juba saavutanud peaaegu oma algkõrguse, kui mul jalad käru taga nõtkusid. Heinz vedas mind tagasi laagrisse. Kõrge palaviku ja raevutsevate, krambitaoliste valudega alakehas pidin järgmisel hommikul taluma vältimatuid samme üle minu

Vahepeal on Nõukogude laagrijuhatus ilmselt aru saanud, et epideemia võib tema sõduritele ja tsiviilelanikkonnale ohtlikuks osutuda."

ja ajasin end püsti ainult selleks, et endast verd ja vett ära anda.

Vahepeal on Nõukogude laagrijuhatus ilmselt aru saanud, et epideemia võib tema sõduritele ja tsiviilelanikkonnale ohtlikuks osutuda. Igatahes ilmus laagrisse üks sõjaväearstidest ja nende abilistest komisjon. Esiteks andsid nad korralduse kõikide haigete isoleerimiseks ühte lauta. Siis raputati kõikidesse lautadesse selline kogus lüsooli, et selle hais mattis seasõnniku ja meie käimla omad.

Kui uus haigestujate laine aeglaselt järele andis, paranes minu seisukord aegapidi. Kui ühel hommikul palavikunägemustest ärkasin, nägin minu kohale kummardunud noore naise nägu. Arvasin end ikka veel unenäos olevat. Peente, korrapäraste näojoontega, suurte siniste silmadega ja kergelt üle valge arstikitli krae langevate säravalt blondide juustega näis ta sellel silmapilgul inglina, kes on inimlikule armetusele appi kiirustanud. Kuid mitte mingil kombel ei olnud tegemist ingliga, vaid inimlikke tundeid mitte omava komisjoni peaarstiga. Tamara, Punaarmee staabiarst Leningradist, oli niisama ilus kui jääkülm! Kivistunud näoilmega küsitles ta tõlgi kaudu igat haiget tema vaevuste kohta. Siis visati meile tühjad kollased purgid, kaldale uhutud varandus, mis pärines mõõtmatust sealihakonservide tulvast, millega ameeriklased juba poolteist aastat olid säilitanud Punaarmee võitlusvõimet. Täitsime need roojaproovidega ja ootasime porisel siseõuel hõõguva päikese käes otsuse langetamist. Lehvivas kitlis Tamara, assisteerituna saatjaskonnast, vaatas purkide sisu üle. Kui ta mõnele paljudest elutu pilguga oma roojas lamavale näitas, anti mõista, et tal tuleb kõrvale istuda. Ka minu poole alla sirutus see pikk valge nimetissõrm. Ja peatselt pärast seda leidsin end jälle koos umbes kahekümne viie kaaskannatajaga õueserval ühes kanalataolises ruumis. Nähtavasti oli Tamara raskemate juhtude identifitseerimisel lähtunud sellest, kui palju verd tema pilgu ette meie roojaproovides oli jäänud. Komisjon ei olnud aga kindlasti ülesandeks võtnud tõvestunud laagri täielikku saneerimist, vaid selle sihiks oli „kõrgemal pool" näidata mingi viigilehemissiooni täitmist. See, mis meiega viimastel nädalatel oli toimunud, näis tol silmapilgul sellele viitavat, et olimegi läbi orjatöö ja haiguste hävitamisele määratud. Ja see ei üllatanud mind, et mulle alati meenusid poolnäljaste vene sõjavangide südantlõhestavad pilgud, mida kunagi kodus nende möödumisel nägin. Selle meenutuse tõttu ei ole ma kunagi kogu vangis oleku ajal kurtnud oma kannatuste üle, mida Nõukogude Liidus olin talunud. Ma ei taha seda ka praegu siin teha, vaid ainult realistlikult ja ilma etteheideteta kirjeldada, kuidas minu kamraadidel ja minul oli seal läinud.

Ühel ööl, mil ma sisikonnast vaevatuna olin vähe magada saanud, tõid kaks vanemat punaarmeelast meid kutsega „*Pošli v lazarett!*" sarast välja. Kas ma ei olnud seda ütlust siit saja viiekümne kilomeetri kaugusel kord juba kuulnud? Sellel, mis aga nüüd meiega toimuma pidi, ei olnud minu kohutavate elamustega vangistuse algusest midagi ühist. Mõlemad konvoeerijad juhtisid meid kitsale jalgrajale, mis läbis laia lopsaka kasvuga rohuala. Meie julgustamiseks näitasid nad meile rännaku sihtpunkti. Umbes kolme kilomeetri kaugusel tõusis künkale muljet avaldav neljakorruseline punastest tellistest hoonete kompleks. Need olid Ostrovi kasarmud, mis idasõjakäigu esimestel aastatel täitsid Saksa lennuväe Kesselringi õhulaevastiku peakorteri ülesannet ja nüüd üht Nõukogude laatsaretti majutas.

Nagu selgus, olid mõned raskelt haigetena väljasorteeritud vangid ainult suhteliselt kergelt haigestunud, kuid ülejäänud kannatasid, nagu minagi, kõrget palavikku, piinavat valu ja piiritut nõrkust.

Vaevalt oli meie kurb trobikond vankudes paarsada meetrit selja teha jätnud, kui kurnatult rohule vajusime. Kõverdusin valust ja järgnevate sammude ootusest. Kuid midagi selletaolist ei juhtunud. Ei ühtki sammu, ühtki kabalööki, isegi mitte vandesõnu. Selle asemel püüdsid konvoeerijad sõbralikult naerdes end meile arusaadavaks teha. Kuigi ma ühestki sõnast aru ei saanud, piisas mulle nende abivalmiduse ja kaastunde toonist. Alles nüüd vaatasin meie valvureid lähemalt. Need olid mehed neljakümnendates, kindlasti perekonnaisad, heasüdamlike nägudega. Pärast puhkepausi läksime edasi, kuigi venivas tempos ja üha enam tihedamate ning pikemate vaheaegadega. Konvoeerijad meid tagant ei sundinud. Nad istusid vaikselt meie kõrvale, võtsid püksitaskutest mahorkaraasukesi ja keerasid plotskeid omale nagu ka mõ-

nele järeleandmatule, kes vaatamata palavikule, valule ja verekaotusele olid jäänud tubakasõltlaseks.

Kui me jälle kord olime maha vajunud, ärkasime nürimeelsusest ja kurnatusest minuti jooksul. Meie rajaga peaaegu paralleelselt jooksval maanteel roomas pikk välihall madu Ostrovi raudteejaama poole. Need olid meie laagri kamraadid. Mõned aastad tagasi kohtasin üht ellujäänut ühel Eesti saatkonna vastuvõtul Bonnis. Ta ütles, et kõik kogumislaagri vangid, olgu siis haiged või terved, olid veetud loomavagunites mingisse töölaagrisse Laadoga järve ja Jäämere sadama Arhangelski vahel. Seal oli neid oodanud halastamatu saatus, mis oli nõudnud lõputult palju ohvreid. Nõutult vaatasime lahkuvate kamraadide poole. Oli see, et Ostrovisse jäime, meie õnn või meie saatus?

Kui kasarmud näisid olevat juba haardeulatuses, oli päike juba kõrgel taevas. Siiski olime viimseni tühjaks pumbatud ja jäime lihtsalt rohu sisse lamama. Just see oli silmapilk, mil hakkasin uut elujulgust ammutama, sest meie valvuritest said nüüd meie eest hoolitsejad. Ilma nakkusohtu kartmata toetasid nad nõrgimate ülakeha püstasendisse, et neile välipudelitest vett joota ja saiapalukest suhu libistada. Lõpuks tõstsid nad raskelt haiged püsti, et neid vaheldumisi tükike maad edasi kanda! See liigutav samariitlaseteenistus oli vastuolus kibedate kogemustega, mida olin seni Nõukogude vangistuses saanud ja hiljemgi veel tihti siin kogesin. Nähtavasti ei olnud Hitleri kallaletung ja sõjakoledused vene rahvas ja tema sõdurites kõiki inimlikke tundeid lämmatanud.

Raja viimasel osal hakkasid kõik, väheste eranditega, roomama, kui neid just ei toetatud ega kantud. Meeter meetri haaval lähenesime eesmärgile, et laatsaretis igatsetud kindlusetunnet kogeda ja vastu keskpäeva vaarudes üle okastraadist piiratud baraki läve astuda.

Saksa sõjavangide kolonn.
ILLUSTRATIIVNE FOTO

Kaheks päevaks jäime omapead. Tulin palavikuliselt nürimeelsest olesklusest välja, kui üks venelanna mulle toitu tõi: saia ja jahukörti ämbritäie tee kõrvale! See dieet oli meie olukorras parim ja peaaegu ainus ravim! Lamasime siin laiades puhaste õlgedega polsterdatud puitvoodites ja saime villased vaibad (tekid), peekrid (jooginõud) nagu ka loomulike vajaduste rahuldamiseks mõeldud igaotstarbelised kollased purgid. Kaks päeva hiljem vaarusid kõik, kes end suutsid püsti ajada, lähedal paiknevasse pesemishoonesse. Seal kohtusin ebakindlatel jalgadel seistes esmakordselt Nõukogude hügieeni standardsisustusega: väikeste puitastjatega lattrestidel seisvate pinkidega, aga ka suurte kuuma ja külma vee kateldega. Igaühe jaoks leidus tükike halli seepi ja korrutatud lõngast kolme pesulapisuurune käterätik. See oli nauding, aga kohutavalt pingutav, võida end pesta esmakordselt pärast paljusid nädalaid. Lõpuks saime vene laatsaretirõivastuse, mis koosnes pikkadest linastest aluspükstest ja -särkidest, mille nööbid olid asendatud paeltega. Vahetuseks tuli meil vormiriietus ja ülejäänud riietusesemed ära anda. Pärast sellist viletsat ümberriietumist saime kaks ja pool kuud kestva majutuse selles laatsaretis ilma ühtki Nõukogude arsti või hooldusjõudu nägemata. Olime rõõmsalt üllatunud, kui üks mees meie hulgast, keda loeti kergemate haigete hulka, tutvustas end kui staabiarsti reservis Bad Oeynhausenist. Ta pettis meid aga häbistaval kombel. Tema tegevus seisnes talle üle antud piiratud koguses arstimite mõtlematus väljajagamises. Raskelt haigete saatus ei huvitanud teda vähimalgi määral ja ta ei püüdnud iialgi nõutada neile hädavajalike arstimite eralduse suurendamist või toimivamate vahendite pakkumist. Pärast seda, kui ta oli üks esimestest paranejatest, ei huvitunud ta ei haigete hooldamisest ega halva hügieenilise olukorra parendamisest.

Hädavajaduste rahuldamist teenis kahekümne meetri kaugusel olev laudsara, mille keskel oli pinnases auk. Esialgu oli enamik meist selle asutuse kasutuselevõtmiseks liiga nõrk. Nõrgimad ei olnud võimelised isegi plekkpurke kasutama. Seetõttu lamasid nad peatselt väljaheidetes! Kaks vene naist vahetasid põhku kord nädalas. Siin pidid need, kellel

Saksa sõjavangid (Inglismaal).
ILLUSTRATIIVNE FOTO

kehalisi reserve enam ei jätkunud, võitluses kõhulahtisusega alla vanduma! Mina sundisin end vaatamata palavikule, peapööritusele ja nõtkuvatele põlvedele voodi ja laudsara vahel siia-sinna pendeldama.

Juba kahe esimese nädala jooksul surid mõned meist selle kohutava haiguse kätte, mis Nõukogude Liidus sõjavangide hulgas kõige rohkem ohvreid nõudis. Kohe, kui minu olukord paranes, asusin koos kahe kaasparanenuga, üheksateistkümneaastase Ottoga, ohvitserikandidaadiga nagu minagi, ja mõned aastad vanema Kölnist pärineva Ulliga, raskelt haigete eest hoolitsema. Toitsime neid, andsime neile juua, tühjendasime nende kollaseid purke, puhastasime nende asemeid ja püüdsime neid lohutada ning ergutada. Siiski algas surmalaine! Selle lõppedes olid meie grupi meestest ainult umbes pooled alles jäänud ja üks ellujäänud rasketest haigetest kõikus latentselt surmaohus.

Kuumale suvele oli järgnenud pikk ja pehme sügis. Koos taastuva eluvaimuga keerlesid äranälginud inimeste mõtted järgmise leivatüki, järgmise lusikatäie supi ja võrdse kohtlemise ümber toidujagamisel. Lembergi lähedalt pärinev lühikesekasvuline ja laiaõlgne *Volksdeutcher*, kelle nimi oli niinimetatud „Volksliste 3" järgi Alois, oli hämmastavalt lühikese ajaga esimesena tervise tagasi saanud ja lavale tõusnud omavoliliselt võetud eesõiguse ning mühakliku suhtumisega haigetesse ja nõrkadesse. See mees rääkis halvasti saksa keelt, poola keelt aga ladusalt ja võis seetõttu ainsana meie hulgast end venelastele arusaadavaks teha. Tema üleolev esinemine lasi arvata, et tema eesmärgiks oli end šefiks upitada. See õnnestub nälginute hulgas kõigi reeglite kohaselt sellel, kes on saavutanud võimu toidujaotamise üle. Kavalalt ja sihikindlalt esines Alois meid reeglipäraselt kontrollivatele konvoeerijate ees. Sel viisil tõusis ta tõlgist venelaste usaldusmeheks. Võimutäiuse saavutas ta siis, kui vene köögiabilised andsid talle üle toidu väljajagamise. Selleks ajaks kui me, välja arvatud raskelt haige Hermann Müller, jälle normaalset toitu talusime, oli köök meie toitmisel rasvavabalt haigesupikeselt üle läinud rammusale ja isuäratavale, nisust ja ameerika sealihakonservidest tehtud paksule pudrule, „*kašale*". Nüüd seisis lõuna ajal meie vastas toidutoobri juures Alois, pudrukulp sauana käes. Venelannad olid nende ees hoitavad purgid täitnud kõiki range võrdsusega koheldes servani. Kui kollased purgid ahnelt Aloisi poole sirutasime, vaatas ta kõigepealt igaühele mõned sekundid tardunult silma. Alles pärast seda hindavat viivitust kastis ta kulbi lõhnavasse pudrusse. Kui palju ta vastasolijale purki pladistas, sõltus heatahtlikkuse või kaastunde tasemest, mida ta eneses leidis.

Valmistume vene talveks

Oktoobri lõpus läks tunduvalt külmemaks. Aluspesus külmetati, vaatamata villasele tekile, halvasti köetud barakis nii päeval kui ka ööl. Külm muutus väljakannatatavaks alles siis, kui meile vormiriietus lõpuks tagasi anti ja sellele veel Wehrmachti moondamismantel lisati.

Lühikest aega pärast seda suunati meid terve baraki asemel ühte ruumikamasse, see-eest aga lagunevasse hurtsikusse kasarmukünka poolel kõrgusel. Läbi laudseinte- ja katuseaukude paistsid päike, kuu ja tähed, aknaraamid olid kõdunenud ja ahi puudus. Siiski oli uues korteris „mugav" sisustus. See koosnes kahekordsetest õlekottidega vooditest, lauast, paljudest jämedalt kokkuklopsitud pinkidest ja luksuseks mõnest lonkavast toolist. Siis ei olnud me veel ära õppinud, et improvisatsioon ei tähenda venelaste jaoks kunsti end ootamatust hädaolukorrast välja aidata, vaid see on nende igapäevase elu regulaarne osa. Kui palusime materjali korteri parandamiseks, näitasid konvoeerijad sõnatult kokkuvarisenud naaberbaraki lauahunniku jääkidele. Nad usaldasid meie kätte isegi haamrid, kirve ja saed. Otto võttis üle tööde juhtimise ja tegi ise enamiku töödest. Igaüks, kes tundis end piisavalt jõulisena, välja arvatud Alois ja tema sõbrad nagu ka doktor, tegi kaasa. Sel kombel muutus hädakorter talutavalt talvekindlaks!

Ka puuduva ahju küsimus leidis lahenduse. Ühest laudsarast leidsime aja ära teeninud pesukatla, mille leidlik nõukogude inimene oli sellele raudplaadi paigutamise teel ümber teinud ahju ja pliidi kombinatsiooniks. Vahepeal sisse murdnud Vene talv lubas meie korteril end aeg-ajalt katuseni lumme matta. Läbi lapitud ja jäätunud aknaklaaside tungis ainult harva sisse nukkerhalli valguskuma. Siiski oli meil lagunenud naaberbaraki tõttu soe! Kolmekesi püüdsime igavust peletada üksteisele rahu- ja sõjaaegseid seiklusi jutustades. Kuid mida enam jutuaine vähenes, seda suuremaks muutus meie isu, sest meil tuli veel kõvasti kosuda. Õnnelikud pudrupaja omanikud valitsesid lava jultunud eneseteadvusega. Nad okupeerisid laua ja lülitasid kõik teised peale arsti selle kasutajate hulgast välja. Valjult kõlava hirnumise saatel veetsid nad aega ja lahutasid meelt poola ja saksa naljade ning roppustega. Otto ja mina, mõlemad kirglikud maletajad, meisterdasime malelaua ja nikerdasime leivast malendid. Male on parim vahend nürimeelsuse vastu. Nälja vastu aitab see ainult ajutiselt.

Esimestel detsembripäevadel tõi kontinentaalkliima kuiv külm pöörde rõsketesse ilmaoludesse. Mina sain äkki tugeva hambavalu koos kõrge palavikuga. Kael oli paistes ja hingetoru ahenenud. Veel kunagi ei ole mul hingamisel nii suuri valusid olnud. Otto pealekäimisel laskis staabiarst end kohale tuua, et minu põletikulist kurku vaadata. Ta teatas venelastele, et mul on difteeria. Noor Nõukogude sõjaväearst, kellele mind näidati, uskuski Saksa meditsiinimehe kunsti. Pärast kiiret läbivaatust juhatas ta mind laatsareti isolaatorisse ja andis mulle ravimeid. Palavik aina tõusis, nii et ma ei märganud uuest ümbrusest mitte midagi. Ülejärgmisel päeval, pärast rahutut und, vaatasin imestunult enda ümber. Lamasin üksinda hästi köetud ruumis tõelises voodis ühel samuti tõelisel madratsil ja mis kujuteldamatu – valgete linade vahel! Enne, kui taas suigatasin, arvasin isegi üht öölauakest näinud olevat. Kui hommikul varakult ärkasin, küüris sõbralik vanem naine põrandat. Ajal, kui ma talle viipasin, jäi mu pilk rippuma voodi kõrval seisval öölaual. Olin niisiis ikkagi õieti näinud! Kas oli võimalik, et mind oli tsivilisatsioonile tagasi antud? Imed jätkusid: üks haiglaõde tõi mulle mitte ainult arstimeid, vaid ka küllusliku hommikueine soojast hirsipudrust, saiast, tükikesest pekist ja ka teest ning suhkrust! Lõunaks oli kala kartulite ja kastmega, magusroaks rosinakompott, õhtuks borš või kartulisupp. Minu olukord paranes kiiresti. Mulle tundus, et näen und. Kui kogu see hirmsaim sõda möllas ja lugematud Vene sõjavangid Saksa laagrites armetult nälgisid, raviti mind siin terveks! Siiski ei teinud ma sellest mingeid järeldusi. Normaalse Nõukogude sõjavangipõlvega ei olnud sellel midagi ühist! Nagu kogu elu, nii oli ka vangipõli täringumäng ja mina oli väikese laialipillutatud grupi liikmena kuue visanud! Selles veendunult olin otsustanud vürstlikku majutust täiel määral nautida. Ainsateks kibedusetilkadeks, mis minu olelust Õnneliku Hansuna tumestas, olid üksildus ja igavus.

Öösel ärkasin ühtäkki mingi klõbistava müra peale. Ei mingit kahtlust, see tuli öölaualaekast. Tõmbasin selle lahti ja üle minu käe hüppas põrandale hiir. Vaeseke oli väga kõhn. Sellepärast oli läbi tagaküljel olnud pilu sahtlisse lipsanud, et minu puulusika kallale asuda. Selle lakk-kate oli serval ümberringi ära kulunud, nii et teravalõhnalise pudru ja juurviljasupi leem ning rosinakompott olid imbunud puu sisse. Teadsin, kui valulik on nälg, ja mul tekkis kaastunne selle kõhetu hiirekese vastu. Siiski ei saanud ma kahjuks tähtsaimat, servast juba tugevalt näkitsetud tarbeeset talle kauemaks loovutada ja peitsin selle padja alla. Hiirt see ei pahandanud!

Nägin teda nüüd päeva ajal toas ringi vilksamas ja avastasin pikiseina ääres põrandalauas augu, millesse ta kadus. Kui ta hiljem kunagi jälle peakese välja pistis, viskasin talle alati paar leivatükikest ja rosinat, mis ma tema jaoks olin hoidnud.

Tundsin ennast selles idüllis nii hästi, et pärast angiini vaibumist – difteeria oli olnud meeldiv valediagnoos – üritasin kaelavalusid simuleerida. See õnnestus ainult lühikest aega. Kui arst oli järgmisel visiidil minu kaela üle vaadanud, saatis ta mu viivitamatult tagasi Aloisi imeurkasse. Mina aga võtsin kaasa unustamatu mälestuse ja olen jäänud elu lõpuni hiiresõbraks!

Barakis oli vahepeal veelgi ebamugavamaks muutunud, kuna meie veekatlast ahjule ei olnud suurenev külm enam jõukohane. Seepärast topiti meid kokku ühe kasarmuploki kahte teise korruse tuppa. Järgmistel päevadel tekkis etteaimamatu võimalus täiendavate toiduainete muretsemiseks. Meid suunati tühjaks laadima veoautosid, mis vedasid laatsareti köögile kartuleid. Kuna meie konvoeerijad omale jääkülma idatuule vältimiseks olid sooja kohakese leidnud ja olles lisaks sellele meie suhtes sõbralikult häälestatud, võisime töötamise ajal ilma läbiotsimist kartmata taskud ja püksisäärad kartuleid täis toppida. Seejuures sain esimesi kogemusi kartulite näppamisel. Praktika, mis end hilisemas olelusvõitluses eluliselt tähtsaks osutus. Õhtuti sai ahjus kartuleid röstitud. Selline oli minu vangistuse esimese osa rahuarmastav lõpp. K&E

> **“Nagu kogu elu, nii oli ka vangipõli täringumäng ja mina oli väikese laialipillutatud grupi liikmena kuue visanud!”**

Eesti iseseisvusaja uued kinoikoonid ja hallid kardinalid

Toome lugejateni mõtteid rahvusliku filmikunsti teemadel, mis vääriks pikemalt lahti kirjutamist. Eesti Filmiajakirjanike Ühing on haipinud Sulev Keeduse Eesti iseseisvusaja üheks kinoikooniks. Režissööri Andres Puustusmaa äsjalinastunud „Rohelised kassid" annab märku, et Eesti professionaalne mängufilm on tagasi.

TÕNU VIRVE,
filmirežissöör, produtsent

Vahetult pärast Teist maailmasõda sündinud loojate põlvkonnale pärandati Eesti Vabariigis ülesehitatud kultuuride mälu. Draamanäitleja kogemustega meespeaosatäitja Ants Eskola lavastas partnerit Elfi Strobelit tummfilmile omaseid liigutusi vältima, on Eskola meenutanud Eesti esimese helifilmi loomist. Eesti Vabariigis toodetud ainus helimängufilm „Päikese lapsed" esilinastus **1932 aastal**. Meeldib meile või mitte, aga Eesti rahvuslik film baseerub maailmakuulsa Lenfilmi stuudio kogemustele ja Moskva kinokoolile. VKIK-is kõrghariduse omandanud Eesti NSV noored režissöörid hakkasid kuuekümnendatel sünnitama Tallinnfilmi stuudios professionaalset rahvuslikku filmikunsti.

Paul Kuusbergi romaanil baseeruvas debüütfilmis „Mis juhtus Andres Lapeteusega?" sidustas Grigori Kromanov Moskva teatriülikooli GITIS lõpetanud Ita Everi ja Eesti Vabariigi aegsete põlvkondade kultuurimälu ja kogemused. Jüri Järveti tegi maailmakuulsaks Grigori Kozintsevi „Kuningas Leari" pearoll. Toimetajaks tulnud Lennart Meri ja tavatult verinoor režissöör Kalju Komissarov purustasid jõuliselt Tallinnfilmi ideoloogilisi kaanoneid. Esimene kõrgharidusega filmiteadlane Enn Rekkor pani aluse rahvusliku stsenaristika arendamisele. Leida Laius ekraniseeris eesti kirjandusklassikat. Mikk Mikiver lavastas Tammsaare „Indreku", milles Mauruse rollis ületamatu vanameister Ants Eskola.

Lembit Ulfsaki tegi maailmakuulsaks Till Eulenspiegeli roll. Kuuekümnendate loojatele oli peale kasvanud uus tegijate põlvkond ja Eesti professionaalne filmikunst oli tõusuteel. Möödunud sajandi üheksakümnendate alguses likvideeriti ootamatult riigistuudio Tallinnfilm. Kes ja mis põhjustel on siiani segane ning teema vajaks uurimist. Mängufilmide tootmine praktiliselt seiskus. Kõrgharidusega loomingulised tippprofessionaalid jäid tõmbetuule kätte. Näiteks Leida Laius müüs elu lõpupäevil loteriipileteid. Tekitatud olukord kujundas Eesti filmikunsti järgneva lähimineviku teekonna.

Ex nihito loodud meistriteos

1993. aastal organiseeritud Eesti Filmiajakirjanike Ühing valis sama aasta parimaks filmiks Sulev Keeduse telefilmi „In Paradisum". Nihilistlik filosoofiline dokumentaal naisvangi elust ja kiindmusest mitmekordsesse tapjasse. 1998. aasta parimaks Eesti mängufilmiks kuulutati Keeduse „Georgica", millega ühing avalikustas ideoloogilise kreedo. Ühingu esimees Karlo Funk põhjendab Keeduse filmi programmilisena „... kui *ex nihito* loodud visuaalselt ja filosoofiliselt nõudlikku meistriteost." *(TMK 3/1999)*

Ma ei teadnud, mida Funki ex nihito tähendab. Interneti Eesti õigekeelsussõnaraamatus kuvati, et „Päring ei andnud tulemusi"! Võib järeldada, et *ex nihito* tähendab *olematust* ehk *olematuse filosoofiat*. Antiik-Kreeka filosoof ja poeet Platon väitis, et materiaalne maailm on pideva tekkimise ja hävimise seisundis, seega olemise ja *olematuse* vahelises püsitus olekus. Füüsikute lemmikfilosoof käsitas ideede tunnetamist kui meenutamist. Kui Platonist Funki ideoloogilist terminit käsitleda, muutub nähtavaks Keeduse *ex nihito* looming – sääl puudub dramaturgiline konflikt, mis on aga nii Platoni filosoofia kui ka iga kunstiteose nurgakivi!

Nooruses omandatud õpetajate alustõed määravad oluliselt kultuurilooja teekonna kunstis. Sulev Keeduse filmihuvi äratas Eduard Vilde nimelise Tallinna pedagoogilise kultuurhariduse tudengi Olav Neulandi amatöörfilmistuudio Diogenese Tünder. Instituut hakkas ette valmistama televisioonitöötajaid. Kultuurhariduse osakonna rahvateatrite näitejuhina lõpetanud Keedus sai tööle Eesti Telefilmi režissööri ja operaatori assistendina.

FOTOD: EESTI FILMIARHIIV

Eesti filmiklassika. ÜLAL: **Mängufilm „Hukkunud Alpinisti hotell". Filmivõttel operaator Jüri Sillart, 1978-1979.** ALL: **Kaader mängufilmist „Indrek". Indrek/Harri Kõrvits, Maurus - Ants Eskola, 1975.**

Mitmekordsel katsel õnnestus sihikindlal Sulevil suunduda Moskvasse paariaastastele režissööride ja stsenaristide kõrgematele kursustele, mille lõpetas 1989. aastal mängufilmide režissöörina. Diplomitöö, venekeelne mängufilm „Ainus pühapäev" toodeti ETV allüksuses Eesti Telefilm. Moskva kinokõrgkoolis VKIK õppinud professionaalide filmikogukonna Tallinnfilm stuudio uks jäi Keedusele suletuks.

„Georgica" stsenaariumi kirjutas Keedus jälle koos Madis Kõivuga. Kui Kõiv õppis 1948–1953 Tartu Ülikoolis matemaatika-füüsikateaduskonnas füüsikat, siis lapsepõlve ja keskkoolikaaslane Olaf Utt oli samal ajal õigusteaduse tudeng. Hiljem juhtis Utt aastaid Eestimaa Kommunistliku Partei kultuuriosakonda. Kõiv töötas Tallinna Polütehnilises Instituudis õppejõuna ja TA Füüsika Instituudis vanemteadurina. Ta oli 1994. aastal Tartu Ülikooli vabade kunstide professor, sajandivahetusel valiti Eesti Muusikaakadeemia audoktoriks teatri alal.

Kas juba algselt ei olnud koostöösse kodeeritud vaimne konflikt, mis tulenes Kõivu akadeemilisest ja Keeduse Diogenese Tünderi ja Moskva filmikursuste haridustasemest? „Meie kohtumised olid põgusad, me teietasime. Meie kohtumised olid töised, kõik käis ikka läbi selle stsenaariumi, mida me koos püüdsime teha. Me ei rääkinud poliitikast ega kunstist, muusikast ega raamatutest, vaid sellest loost, mida me püüdsime koos sättida," meenutab Keedus ETV saates „Plekktrumm" koostööd Kõivuga.

Ka „Georgica" filmis puudub dramaturgiline narratiiv. Keeduse *ex nihito* loodud meistriteoste tunnustäheks ongi vastandumine klassikalisele filmikunsti loojutustamise traditsioonile. Visuaalselt unenäolikud stseenid on dramaturgiliselt võrdväärsed. Samas loob VKIK-i lõpetanud Rein Kotov Keeduse nihilistlikule intrasitiivsele faabulale professionaalse, kuid eraldiseisva kinematograafilise atmosfääri, tagades mitmekülgse looja Kõivu juhendatud platonlikule filosoofiale tugineva meenutuste visuaalse meeleolu. Keedus järeldab, et filmid ongi targemad kui nende tegijad.

Eesti filmikunsti juhtimisest

Eesti aeg töötab Eesti filmi kasuks. Jõuliselt toetavad filmikunsti arengut kultuuriministrid Jaak Allik, Signe Kivi ja Rein Lang. Luuakse riigi poolt valdkonda korraldav avalik-õiguslik Eesti Filmi Sihtasutus. Märgatavalt suurenevad riigiabi andmise mahud. Sihtasutuse ekspertkomisjoni esimeheks saab Jaan Ruus. „Filmiteadlane peaks saama süstemaatilise erialase hariduse," on öelnud Ruus. Kuid mingil arusaamatutel põhjustel määratakse 2000. aastal Eesti Filmi Sihtasutuse peaeksperdiks Tartu Kunstikoolis puidu kunstilise töötlemise eriala ja Tartu Ülikoolis paar aastat filoloogiat studeerinud lõpetamata kõrgharidusega, tsipa Tallinnfilmis režissööri abina valdkonda nuusutanud filmihuviline Jaak Lõhmus.

Sihtasutuses hakkab välissuhtlust korraldama Karlo Funk. Kuigi tal ei ole mingisugust filmialast eriharidust, hakkab Funk esindama Eestit ka Euroopa Nõukogu filmifondis Eurimage. 1971. aastal sündinud Karlo Funk lõpetas 1990. aastal Tallinna 32. keskkooli, seejärel Tartu ülikooli ajaloo ja filosoofiateaduskonna. Ta on töötanud ajalehtede juures ja ETV filmisaadete juhina.

2006. aastal võtab Lõhmuselt peaeksperdi rahastamise võimu üle Funk. Ta määrab ainuisikuliselt riigiabi kõikidele mängufilmi ideeprojektidele. Seitse aastat tagasi ilmunud Eesti Ekspressi artiklis „Kuldne mees Karlo Funk" kirjutab Margit Tõnson, et Karlo kinnitati teiseks hooajaks

FOTO: EESTI FILMIARHIIV

Stseen mängufilmist Hullumeelsus. Windisch/Jüri Järvet haigena hullumajas, 1968.

Eesti Filmi Sihtasutuse peaeksperdi ametisse. Pilved tema pea kohal on masuga kooskõlas tõmbunud tumedamaks, aga Karlol on tagataskust võtta sellised relvad nagu ülim tasakaalukus ja suur emotsionaalne intelligents ja suurepärane huumorimeel.

2003. aasta filmiajakirjanike ühingu valitud parimaks filmiks oli kirjaniku, füüsiku ja filosoofi Kõivu ning režissöör Keeduse käsikirjal valminud „Somnambuul". Filosoofiliselt nõudliku meistriteose kinematograafilise lahenduse visuaalne aistinguline unenäo vorm on *ex nihito* filmikeelele programmiliselt kohustuslik. Pea- ja kõrvalliinide dramaturgiline suhestatus mõjub ühtlase aspiratsioonina. Keedus väldib klassikalise filmikunsti põhimõtteid, sest ei valda neid.

Just Funk näitas peaeksperdina ainuisikuliselt Keeduse järjekordsele *ex nihito* projektile rohelist tuld. 29. oktoobril 2013. aastal üle Eesti vuhisenud tormituult trotsides asus Keedus filmima kolmest novellist koosnevat *ex nihito* mängufilmi. 1917. aasta jõulude ajal linastus Keeduse mängufilm Mehetapja / Süütu / Vari Tallinnas Sõpruse kinos.

Iseseisvusaja kinoikoonid

Istun seitsme filmihuvilisega Sulev Keeduse uue mängufilmi linastusel. Mustvalge film hakkab droonikaamera võttega metsamassiivi kohal. Dramaturgilist pinget kasvatavad äikesemürin, välguhelendus. Mõjuv. Kuid siis motiiv kordub ja kordub ning muutub iseseisvaks lõpetatud dramaturgiliseks stseeniks, vajudes äkitselt meelelisse nulli. Nullist algab järgmine stseen. Jään vaatama tegevuse kulgu. Kuid kaader lõpeb eikuhugi. Siis pikk staatiline kaader, kus liikumatu näitleja on kuklapoolega publikusse. Monoloogi kuuldemängulise teksti sisu meenutab gümnasisti kirjanduskatsetust. Võtan sissejuhatavat osa kui eksplikatsiooni *ex nihito* fundamentaaltõdedest!

Võtmetähtsusega *ex nihito* programmilise äratuse apoteoos on, et

Ekraanipilt Sulev Keeduse filmitrailerist "Mehetapja-Süütu-Vari"

kaadrikompositsioonid ei tohi lasta publikul tekkida loo jälgimise ja kangelasele kaasaelamise emotsiooni. Kui filmiklassika teoreetikud ütlevad, et film on liikumine, ka dialoog on liikumise teenistuses, siis Keeduse dialoogid rõhutavad staatikat. Muusika rõhutab staatikat. Iga kaadri omaette olemine hoiab publikut pidevas ja väsitavas paljutähenduslikus pinges.

„Mehetapja" sisukokkuvõte manifesteerib, et sündmusi juhib *force majeure*, vääramatu ja ettenägematu jõud – kombed ja rituaalid, mis rohkem kui sada aastat tagasi veel toimisid. Peategelaseks Maara, noor pruut, kes viiakse uude peresse. Traditsiooniliste pulmakommete nihilism on ülemlaul futuristliku kunstifilosoofia hävitamistungile – muuseumid on kultuuri surnuaiad! Erialahariduseta kostüümikunstnik pole osanud teadmiste kogumiseks siseneda muuseumi inspireerivasse „surnuaeda".

„Süütu" tegevus toimub 1947. aasta kevadise küüditamiskampaania ajal. Ingerimaalt Eestisse küüditatud noor Elina registreeritakse edasiküüditamise hirmus eestlase Heinoga fiktiivne abielu. Noored hakkavad elama Heino onu korteri verandal, kummalgi eraldi nurk ja magamisase. Visuaalne esteetika on rajatud sovetiaja sõjahüsteeria kriitikale ja inimhingi lagundava pealekaebamiste paljastustele. „Süütu" on kuuekümnendatel Nõukogude Eestis sündinud põlvkonna refleksioonid. Mäluvaade sõjaeelse Eesti Vabariigi aegsete modernsete suurtalude kõduaistingutest. Sovetiaja kolhoosnikute elust mõisamajandite varemetes, inetuse esteetikast. Elamuse analüüs suletud ruumi ängist. Mõtisklus elutungist ja surmahirmust. Eetika mõttetusest. Või mõttekusest?

Kolmanda novelli „Vari" peategelane Luna Lee on otsustanud kodust põgeneda. Tüdruk satub töötu näitleja ja tema naise karile jooksnud suhte tunnistajaks. Vastukaaluks pakub Püha Peetruse koguduse pastor Teofilos Jumalaga kokkulepet. Visuaalsed ja emotsionaalsed kujundid. Veri. Kirg. Tuvi. Adun katalaani kunstniku Joan Miró „asjad iseeneses" filosoofiat. Hetkeks mulle näis, et Teofilose rollis on režissöör ise. Selgus, et eksisin. Kuigi olnuks kontseptuaalselt äge! Klassikalisi väärtusi kandvates filmides kogenud esinäitleja Elle Kulli võrratu stiilitajuga tekstiesitus olnuks võimas *coda*, mis oleks filmi novellid muutnud tervikuks. Kõik viitab aga tõsiasjale, et *ex nihito* tõejärgse Funki filmifilosoofia juurde ei kuulu terviklikkus, vaid pidev futuristlik paigalseis.

Ex nihito filosoofilised meistriteosed on tüüpiliste ratsionaalsete argumentide esitamine ja nende kritiseerimine ning refleksioon oma meetodi üle. Peaaegu kogu vabariigi aja on Funk juhtinud filmiinstitutsioone. Rahvuslik filmikunst on levivõimaluste ja mõjuvõimu tõttu strateegiline kunst. Nähtub, et filosoof Funk ei orienteeru väliselt lihtsas, kuid tegelikult väga keerulises kunste sünteesivas filmikunsti valdkonnas. Eesti Filmiajakirjanike Ühing on haipinud Keeduse Eesti iseseisvusaja kinoikooniks.

Lenfilmis ja Mosfilmis töötanud režissööri Andres Puustusmaa äsjalinastunud „Rohelised kassid" annab märku, et Eesti professionaalne mängufilm on tagasi. Filosoofiaharidusega Funk on aastaid olnud halli kardinalina riigiabi andmise otsustajate kitsas ringis. Filmide lõpuks jäi hoopis kummitama küsimus, et kui vaadata tagasi Keeduse eduloo kulgemisele, siis mis on kuldmehe Funki näilise teadusliku mõiste *ex nihito* kulisside taga tegelikult? K&E

Spa Hotel Laine

Jalutuskäigud mererannas, lõõgastav massaaž, kosutav saun, maitsev toit ja hea uni – see ongi lihtsalt olemise aeg. Aeg, et leida tasakaal ja saada inspiratsiooni.

Oled oodatud puhkama spaahotelli Laine!

RAVIPAKETT P-P

Pakett sisaldab kuute ööd hotellitoas; hommiku-, lõuna- ja õhtusööke; arsti vastuvõttu ja personaalse raviplaani koostamist; kuni 18 raviteenust; virgutavat hommikuvõimlemist; varahommikust värskendavat ujumist koos leilisauna kasutusega, vee- ja saunakeskuse kasutust; treeningsaali ja käimiskeppide kasutust.

al. 335 € külaline*

ERIPAKETT „PROUA LAINE SOOVITAB“

Pakett sisaldab kolme ööd hotellitoas; hommiku-, lõuna- ja õhtusööke; soovi korral meditsiinilist konsultatsiooni; kuni 5 raviteenust; virgutavat hommikuvõimlemist; varahommikust värskendavat ujumist koos leilisauna kasutusega, vee- ja saunakeskuse kasutust; treeningsaali ja käimiskeppide kasutust.

al. 140 € külaline*

LÕÕGASTUSPAKETT

Pakett sisaldab kahte ööd hotellitoas; hommiku-, lõuna- ja õhtusööke; 2 lõõgastavat hoolitsust; virgutavat hommikuvõimlemist; varahommikust värskendavat ujumist koos leilisauna kasutusega, vee- ja saunakeskuse kasutust; treeningsaali ja käimiskeppide kasutust.

al. 110 € külaline*

**Täpne hind sõltub puhkuseperioodist ja valitud hotellitoa tüübist ning hind kehtib tingimusel, et 2-kohalises toas majutub 2 inimest*

% ▸ Ole kursis meie SOODUSPAKKUMISEGA liitudes **www.laine.ee** lehel uudiskirjaga või hakka meie **Facebooki** lehe jälgijaks.

Soolaravi

Vee- ja saunakeskus

2-kohaline standardklassi tuba

Info ja broneerimine: Spaahotell Laine, Sadama 9/11, Haapsalu. Tel 472 4400, info@laine.ee **www.laine.ee**

Kaupo lasi ennast põletada, aga kondid matta Krimuldasse. Tema haual on mälestussammas ja lätlased pidasid teda 800. surma-aastapäeval meeles.

FOTO: EARKOGU

Aeg ajalugu rõõmsamalt üle vaadata

Mullu möödus 800 aastat Madisepäeva lahingust. Mida me teame 13. sajandi sündmustest? See on väga kauge aeg, ometi nii tundlik teema. Inimesed ärrituvad ja süttivad ülikergesti, justkui olnuks see eile.

JAANIKA KRESSA

Kes meist on lugenud vanu kroonikaid ja kui objektiivsed needki on? Millistest allikatest pärinevad aga meie tõlgendused?

Raske on loobuda maast-madalast sisse sööbinud mantrast: Kaupo oli reetur ja Lembitu kangelane. Seda on meisse ja meie esivanemaisse ilukirjanduse kaudu sisse tambitud 19. sajandi lõpust saadik.

Raske on lahti lasta armastatud Kitzbergi „Libahundist". Valus on aru saades, et ka see raamat on samasugune ajupesu (või ajupesu tulemus?) nagu Vilde ja Bornhöhe jutustused, nagu Jakobsoni usin venemeelsus. Vabas Eestis jätkas vaenu õhutamist riiklikul tellimusel näiteks Mait Metsanurk 1934. aastal üllitatud jutustusega „Ümera jõel". 1944. aasta sügisel sulesepitses võidujoovastuses kommunist Juhan Sütiste näidendi „Ristikoerad". Olen Lõhavere linnuses näinud Villem Kapi ooperit, kus kõiki Kaupot vihkama ja venelasi armastama õhutati – muusika oli nii lummav, et libreto autor osutus täiesti ebaoluliseks...

Parem kibe tõde kui igavene peitusemäng

Veel mõni aasta tagasi ei olnud 13. sajandil minu jaoks suurt tähendust, õigemini ma püüdsin sellest distantseeruda. Oli ju nii palju muud, millele mõelda! Tudengina Lätis õppides ajas mind naerma, et lätlaste varases ajalookäsitluses esinesid nende naabrid, eestlased ja leedukad, kui eriti hirmsad röövlid ja tujurikkujad, mistõttu

oli mõistlik ordule alistuda. Täna see enam naerma ei aja: nii lihtsalt oligi.

Pätsi ja Laidoneri pühapiltidega koos käriseb nii palju seda, millega meid on üles kasvatatud. Kuid mitte sugugi kõik ja parem kibe tõde kui igavene peitusemäng. Poleks Kaupo liivi ja sisuliselt ka läti ja eesti hõimude nimel, keda kõiki ta ühendada ja kaitsta lootis, ristiusku vastu võtnud, ei soiuks me täna 700-aastasest orjaööst, vaid oleksime juba 800 aastat tagasi lõplikult ja pöördumatult venestatud. Nagu tehti paljude hõimudega meist idas, kes ju ka polnud venelased. Poleks meid ja meil poleks probleemi. Kaupoga, orduga ja mõisnikega.

Mis 700 aastat ööd! Polnud ju sellist riikigi, mis nii kaua oleks püsinud! Ordu võim püsis 300 aastat, seal, nagu hiljem ka Hansa Liidus oli asjaajamise keel saksa keel, kuid inimeste rahvus polnud oluline. Valik, mis keeles elu elada, tehti individuaalselt, linnainimesed saksastusid kiiresti ja neid polnud vaja selleks sundida. Nüüd ajab naerma, et tudengina lätlasi selles süüdistasin, et liivlased on välja surnud. Aga eks meil kõigil on võimalus õppida omaenda või ka teiste vigadest. Või mitte õppida ja jaurata edasi – orjaööst.

Meie esivanemate elu oli raske, kuid palju hiljem! Iseäranis pärast Põhjasõda, kui meid oli lõpuks vallutanud koletis idast. Tulles tagasi 13. sajandisse, tegi Kaupo meile ainuõige valiku: vabatahtlikult ristiusku vastu võttes, lootes seda kohalike tavadega põimida, lunastas ta meile välja Vana-Liivimaa riigi ja vabaduse. Liivimaal olid samad õigused kui tollastel Saksamaa hertsogi- ja vürstriikidel, ka eestlased ja lätlased, liivlastest rääkimata, jõudsid aadli seisusesse. Tollal ei küsitud, mis rahvusest sa oled. Kristlased võisid kanda relva ja mis peamine – me pääsesime venestamisest ja jäime, eestlased ja lätlased, rahvustena püsima.

Rahvuslus ise aga jõudis siia Maarjamaale hiljem, saksa valgustajate kaudu. Suurem osa Balti aadlist tundis oma kodumaa ees suurt vastutust, nad ehitasid ja kujundasid siin nii palju käega katsutavat ja silmaga nähtavat, aga ka seda, mida ei saa mõõta, kuid mis kestab edasi meie tavades ja elumustris. Sakslased elasid meie keeles meie kõrval kuni 1939. aastani ja nende lahkumine jättis nii Eestile kui ka Lätile sügava jälje – tühja kohta on tänaseni tunda.

Kui ajaloohuviline saab teemale vaid tähelepanu juhtida, siis õnneks leidub meil ka ajaloolasi, kes 13. sajandi kohta sõna on võtnud: „Ilukirjanduses ja rahva teadvuses elab ikka edasi arusaam, et 13. sajandi alguses tulid Eestisse sakslased, sõdisid meiega kakskümmend aastat, tapsid meie vanemad ning pärast seda algas 700 aastat pimedat orjaaega. Teaduslikus käsitluses on see arusaam juba kummutatud," on kommenteerinud Sulev Vahtre.

Peaksime oma ajaloopõhjalikult üle vaatama

Ajaloolased Linda Kaljundi ja Ulrike Plath avaldasid ajakirjas Tuna kirjutise „Eesti ajalookirjutus põimitud perspektiivist". Nad jõuavad järeldusele, et siinne ajalookirjutus vajab põhjalikumat läbiuurimist. Nende töö on teaduslik ja tavainimesele ilmselt igav, kuid rahva teadvuse valgustamisega on algust teinud Jüri Kotšinev, kelle sulest on ilmunud kaks ajalooraamatut „Orduriik ja Novgorod" ning „1380. Suur-Leedu või Moskva?", mis mõlemad vaatlevad meie ümber toimunud sündmusi. Kotšinev selgitab meile ajalugu kannatlikult ja lihtsas keeles ka portaali Objektiiv vahendusel, kus tema äärmiselt tänuväärsed vestlused ajaloost kannavad nime „Eesti ida ja lääne vahel" ning on internetist kergesti leitavad.

Jah, me peaksime oma teadaoleva ajaloo, kogu 800 aastat, põhjalikult üle vaatama. Me oleme Venemaalt koju toonud Pätsi säilmed, muidugi oleks tore, kui saaksime kätte ka Lembitu pealuu. Kuid me peame endale ka aru andma, et üks neist müüs meid venelastele maha ja ka teine tahtis teha sedasama.

Meie arusaamist minevikust on kujundanud 19. sajandi venestamiseaegne ilukirjandus ja vaikiva ajastu propaganda. Seetõttu oleme end ise ilma jätnud suurest osast oma ajaloost, mis polnud sugugi nii paha, pime ja kole, nagu meile on jutustatud. Kui sakslased oleks meisse, eestlastesse ja lätlasesse halvasti suhtunud, kas nad siis oleks sajandite jooksul pidevalt ära õppinud meie keeli ja lõpuks loonud meile meie kirjakeeled?

Meie arusaamist minevikust on kujundanud 19. sajandi venestamiseaegne ilukirjandus ja vaikiva ajastu propaganda.

Lätlased on Kaupoga rahu teinud. Liivlaste kuningale on pandud hauatähis ja möödunud aastal oli Krimuldas kaks ajalookonverentsi, mis tema surma-aastapäevale pühendatud. Kaupo järeltulijad, von Lievenid (Kaupo sai paavstilt perekonnanime Liwe, Lieveniks muutis selle tema pojapoeg Nicholaus) ja teisedki, olenemata sellest, mis keelt nad täna räägivad, külastavad sageli Turaidat ja Krimuldat. Sealne maastik on täna sama imeline ja maagiline kui 800 aastat tagasi: kõige ilusam on seal aga sügisel. Gauja rahvuspargis on selgelt tunda, et meie vanad jumalad on alles! Turaida muuseum-reservaadi direktriss ja Krimulda pastor usuvad, et Kaupo hoiab neil silma peal... Lätlased on Turaida nime liivi keelest tõlkinud ja ütlevad selle kohta Jumala Aed, nad kannavad edasi liivlaste ajalugu ja mälestust. Koos peaksime suutma välja kanda ka baltisaksa vaate ajaloole ja mälestuse neist, sest vaid meie saame seda teha ja see on meie aukohus meie ühise Liivimaa ees. K&E

Kas Eesti 100 või Eestimaa 10 231?

Ajaarvamise algus Billingeri katastroofist

Kui Eesti Vabariigi vanuseks saame täna öelda 100 aastat, siis meie maausuliste kalendri järgi arvutatult on Eesti juba 10 231 aastane! Aluseks on võetud kaugemast ajaloost tuntud **Billingeri katastroof**, mis Rootsi teadlaste 1977. aastal avaldatud viirsavide analüüsi põhjal olla toimunud 8213 aastat enne Kristust.

LEHO MÄNNIKSOO

See oli looduskatastroof, kus Kesk-Rootsi alal Billingeri lavamäe juures murdis Balti jääpaisjärve vesi endale tee Atlandi ookeani. Suure ja kiire veetaseme languse tõttu vabanes suur osa Lääne- ja Põhja-Eestist vee alt. Veetase Läänemeres langes 20–30 meetri võrra. Meie Eestimaa asukohal pindala suurenes. Kliima hakkas soojenema ning kase- ja männimetsad kasvama. Muidugi lõi see tingimused inimestele, kes kasutasid selle ära ja asusid siia elama.

Maavalla kojale annab see aga aluspõhja arusaamisele, et mainitud katastroofi võib ka meie maa sünniks nimetada. Meie maa koos oma rahvaga saigi sealt oma alguse ja on nüüd hoolimata ajaloo raputustest maausuliste kalendri järgi üle 10 230 aasta vana. Seega võiks 23.–24. veebruari manifesti kõrval ajaloolise mõistena jätta meelde Billingeri katastroofi! Tundub siinkohal paradoksina, et mõiste „katastroof" saab meie jaoks hoopiski vastupidise tähenduse!

Maausulised süütasid muinasvanema Lembitu mälestuseks Lõhavere linnamäe jalamile tule.

FOTO PAREMAL:
Tammealuse hiis Samma külas Virumaal.
AUTOR: MANA KAASIK / WWW.MAAVALD.EE

Tänu oma juurte tunnetamisele säilivad rahvused ja nende omapära, mis kahtlemata rikastab ka globaalset läbikäimist ja üksteisest arusaamise kujunemist. See omakorda peaks, poliitikast hoolimata, tagama ka rahvaste ja rahvuste rahuliku kooseksisteerimise oma traditsioonide ja tõekspidamiste järgi. Käime me nüüd ju liiklusvahendite tõusva arengu ja rahakoti paksenemise tõttu aina reisimas ja hingamas maakera eri kultuuriruumidest hõnguvat õhustikku! Aga oma kodu?

FOTOD: AUTOR / MAAVALD

Andres Heinapuu (paremal) ja Kalle Eller avamas meile iidse maausu tõdesid.

Meie 100-aastases vabariigis valitseb jällegi vabadus ja igaüks võib uskuda või mitte igasuguseid tundevoolusid ja dogmasid, kui need ei muutu lausa vaenulikult ründavaks või isegi kuritegelikuks. Ajalugu on ju täis usulist ja poliitilist võitlust, mis on olnud lausa jõhker ja verine ka meie rahvale! Billingeri katastroofi kõrval võib meie tänapäeval kasutuses oleva ajaarvamise järgi aega enne 13. sajandi algust nimetada Eestimaa muinasajaks. Samas oleme senini kõigele vaatamata säilitanud oma rahva, rahvuse ja maa! Kas ka usundid, mida on lausa vägivaldselt püüdnud matta ajalootormid? Selle üle tasuks ju mõelda ja juttu teha just sellisel meile pidutsemiseks põhjust pakkuval aastal.

Maausk levib inimeselt-inimesele

Kohtusin meie maausulistega ühes linna vaikses söögikohas. Andres Heinapuud, Taarausuliste ja Maausuliste Maavalla Koja kirjutajat, ning Kalle Ellerit Emujärve kojast nähes saab kohe öelda, et nad on targad mehed! Minu vastas istuvad maausulised, peale kelle on Eestis ka taarausulisi, koguni kaks erisugust seltskonda. Hiiedki on maausulistel ja taarausulistel erinevad. Taarausulistel on hiis üldises tähenduses hoopiski usuorganisatsioon, selgitab Kalle Eller. Põhimõtteline vahe maa- ja taarausu vahel on aga see, et maausuliste jaoks on taarausk uus usund, maausk aga iidne.

Maausuliste jaoks peab hiis olema pärimuslik. Näiteks on väga hinnatav

künnapuuhiis Tartu lähistel. Hiljuti võeti maha sanglepahiis Tallinna lähedal Maardus.

„Maausk koosneb tuhandest pisiasjast!" ütleb Heinapuu. „Maausk ei ole kunagi olnud kõigil ühesugune. Minu maausk on natukene teine kui Kalle maausk ja on veel kolmandat ja neljandat sorti maausku. Möödunud aastal leppisime kokku õpetuslikus ühisosas. Et mis on see, mis meid ühendab. Nüüd on see ka kirjas.

„Me ei ole aga jõudnud veel näiteks nii keeruliste asjade juurde, nagu on kombetalitused, mis on ka algusest peale olnud maa eri osades ja inimestel erinevad. Ja sellistes asjades kokku leppida on äärmiselt raske. See ongi üks oluline asi, miks maausuline misjon ei ole võimalik," räägib Kalle. Ta lisab, et misjonitööga tegelemiseks on vaja misjonäre, need tuleb aga välja koolitada.

„Kui näiteks minu poeg on tänu minule maausuliseks kasvanud, siis see on toimunud 19 aasta jooksul, kui ta on kuulanud minu jutte, näinud minu praktikaid, kui ta on natukene ka näiteks kirjandust ja Jakob Hurda kogusid uurinud. Maausk levib inimeselt-inimesele, sest me ei saa korraldada mingisuguseid misjonikoolitusi ja muud sellist, see on põhimõtteliselt võimatu!"

„Eriti oluline on see, et sinu oma usk, mis sul on, peab kasvama välja oma maa pärimusest. Mitte et tuleb mingi indiaanlane ja õpetab sulle midagi. Me kuulame indiaanlasi küll, aga teeme seda selle teadmisega, mis on meile esivanematelt edasi antud! Loomulikult on meil ka indiaanlastega palju ühist!" lisab Andres.

„Tõtt öelda on meil maausus kõige rohkem ühist vepslastega, palju rohkem kui soomlastega. Karjalased ja soomlased tulevad sinna juurde nüüd meile järgmiste ligidastena. Soomlastel, seoses nende ajalooga, on aga omad erisused. Ida pool on meile kõige sarnasemad udmurdid, handid ja mansid," kõneleb Kalle.

Inimestel on palju ühist loodusetunnetuses, aga mitte rituaalides. Öeldu põhjal võiks teha järelduse, et kõik see annab inimesele suure vabaduse kõigepealt enesesse uskudes ka kõiksust erinevalt tunnetada. Samas aga koondavad rahvust ja inimesi omas ajas kokku ühised tundmused, tavad ja mõtteviisid. Ka oma arusaamades võrdlevalt globaalsusele laienedes. Oma maausu hoidmine on seega ka ülemaailmse rikkuse hoidmine. Aga mõtestagem siinkohal see kõik Oskar Looritsa ütlusega maausu kohta, et selle kõige oluliseks tunnuseks on dünamism!

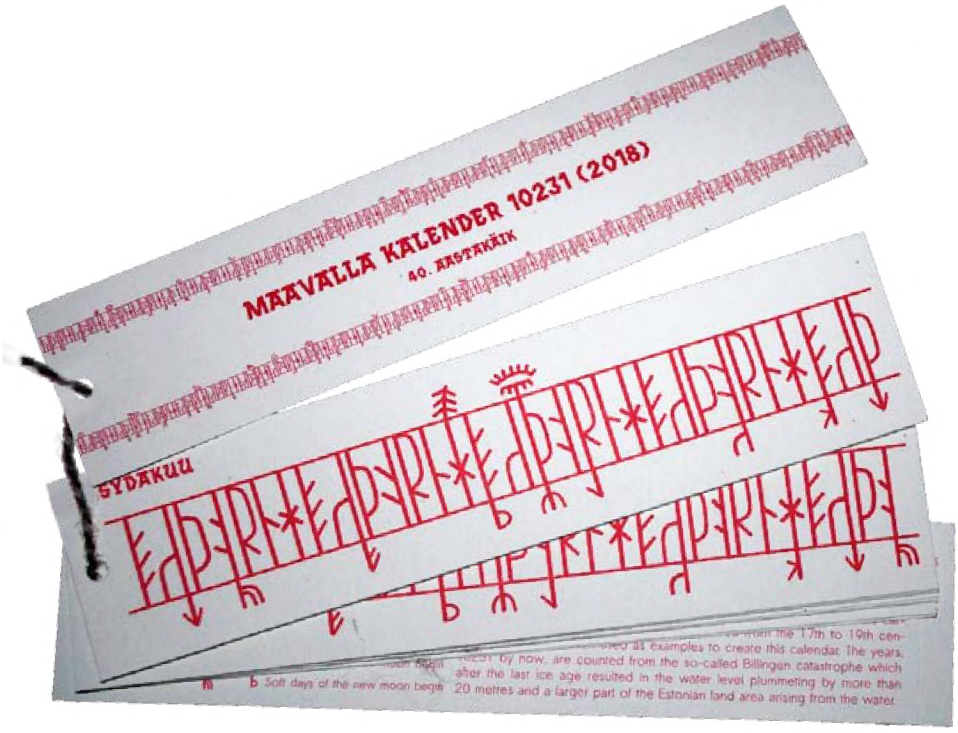

Maavalla kalender näitab pikka ajalugu. Selle lugemiseks on vaja nii mõndagi endale selgeks teha. Näiteks kuude nimetuste teadvustamine: südakuu, radokuu, urbekuu, mahlakuu, pärnakuu, heinakuu, põimukuu, sügiskuu, porikuu, kooljakuu, jõulukuu. Kalendrist on võimalik näha ka nädalapäevade tähiseid – päevaruune.

Minu vestluskaaslased ütlevad, et nad ei taha taastada 2000 või üle 10 000 aasta tagust usundit, sest tegelikult ei tea me sellest ju mitte midagi! Ometi on see loomu poolest oma, sest seda on koos muutumisega põlvest-põlve edasi antud, nagu ka suhtumist nii looduskeskkonda kui ka inimestesse. See on maausu positiivne lugu, võrreldes raamaturahvastega, kes on hädas „oma pikkade tekstidega, sest need on sõna-sõnalt pühad". Sellise kreedoni on jõudnud meie maausulised. Püüdkem siis eestlastena sellest ka sügavamalt aru saada!

Sisseelamine ajaloo kulgu

Kalle vaatab meile mõtlikult otsa ja arutleb: „Kui elada sisse ajaloo kulgu, siis enamik maarahvast oli enne Liivi sõda veel maausku. Sõja ajal läksid aga usujuhid üldiselt kaduma. See tähendab, et ülemaalist võrgustikku enam ei olnud. Aga tõenäoliselt Poola ja Rootsi ajal olid siin-seal olemas veel oma kogukonnad. Põhjasõjaga läksid ka need. Jäid üksikpered, kes olid maausku ja eitasid kristlust. Vaid need jõudsid meie ajani välja! Enamik rahvast oli küll veel sisimas ikka maausku, aga nad ei osanud ega suutnud kristlust eitada! Siiski oli siin-seal neid, kes seda eitasid. Ja kui algas taarausu liikumine, siis need vaatasid seda ja ütlesid, et ei, see siiski pole meie jaoks ja nad ei ühinenud sellega!"

Andres lisab: „Sa annad kogu oma usu loodusesse edasi põlvest põlve kommete kaudu, midagi kirja panemata, ja siis tullakse sulle ütlema, et näe, aga meil on sulle siin midagi kirjas! Ja see on palju püham ja tähtsam, sest on raamatus! Sina aga ei oska lugeda, sest jumalasõna on ladina keeles! Ega katoliku ajal

ei pööratud palju tähelepanu sellele, mida maarahvas tegelikult uskus. Siis aeti nad lihtsalt kirikusse ja ega nad seal ju midagi aru ei saanud, enamasti magasid. Ikkagi võõras värk! Lõpuks polnud ju kristlusel peaaegu mingisugust kokkupuutepunkti maausuga, mis lähtub sellestsamast loodusest, mille keskel sa elad. Maausu kõik haldjad, jumalad, isad-emad on seotus sellesama kohaliku loodusega siin!

Kui siis räägitakse mingeid Naatsarette, mingisuguseid täiesti väljamõeldud kohti justkui, kus inimene pole ise kunagi käinud, siis seetõttu toimub ju kogu normaalse maailmatunnetuse asendamine! Et inimene sellest uuest asjast ka aru saaks, on põhimõtteliselt võimatu! Lisaksin Kalle jutule veel seda, et mõni ei osanud eitada, mõni ei suutnud eitada. Olulisim oli aga, et keegi ei julenud eitada! Põhimõtteliselt see Kristuse eitamine ja Kristusele vastandumine, mis oli loomulik, sest see oli võõras, lõppes ära ikka hirmu pärast. Ja juba järgmised ja järgmised põlvkonnad ei osanud ega suutnud seda oma muinasusku jätkata ja sellest sügavamalt aru saada, sest eelmised põlvkonnad olid ära surnud."

„Me ei reklaami oma usku, sest me ei arva, et meie usk on kõige õigem. Oleme aga veendunud, et see on meile parim! Kui sa oled tõsine maausuline, siis seda, mida sa tõsiselt usud, on inetu mingisuguse reklaamiga pilastada." Saame teha vaid sissejuhatuse meie rahva iidse usundi vastu huvi tekitamiseks

Muinaskultuuri elustamine

Maausk on maailmavaade, mis ei sisalda käske ja keelde, vaid tunnetuslikku suhtumist end ümbritsevasse loonda (loodusesse). Ta teab, et kõik me pärineme oma esivanematest ja seepärast austab sügavalt neilt aastasadade jooksu edasi antud elma (kultuuri). Selle hulka kuuluvad esivanemate kõneldud keel, pärimuslikud tööoskused, teadmised, lood, laul ja tants, igapäevakombestik kõige laiemas tähenduses, aastaringi tähtpäevade pidamine, surnute mälestamine...

Oskused, kombed ja taiad, mida maausulised tunnevad, teavad ja järgivad, moodustavad eluviisi terviku. Ta usub ka, et tema põrmust tärkab kunagi uus elu. Ta ei võta looduselt rohkem, kui eluks vaja. Ta juhindub oma käitumises temani jõudnud eri paikades elutsevate inimeste aastatuhandete jooksul tekkinud arusaamadest ja teadmistest.

Maausk ei käsi ega keela, vaid ammendab usku erinevatest mõistmistest endast ja ümbritsevast, nii esivanemate kui isiklike arusaamade ja tunnetuse läbi. Vaba võib sealjuures olla nii isiklikes kombetäitmistes kui maausliste ühistes kombetäitmistes.

Maailm meie ümber on olnud ja on alalises muutumises. See ei tähenda aga, et me muutumise protsessis ei peaks hindama seda, mida meile eelnenud ajalugu ja omakultuuri hoidmine on andnud ja annab. Loodusetunnetus kui elukeskkonna alalhoiu alus on kas teadlikult või alateadlikult hoidnud koos läbi ajaloo ka meie maausku esivanemaid. Hinnakem siis ka meie tänaseid maausulisi kirevas ja võõrmõjudega ülekülvatud tänapäevas kui selle kõigi hoidjaid!

Eestis on mitmesuguseid seltse ja ühendusi. On olnud püüe nii kirjanduse kui ka ajakirjanduse kaudu viia eestlaste teadvusesse tahtmine hoida alal meie iidsed tavad ja hiied. Soovitakse need isegi taradega ümbritseda ja muinaskultuuri elustamiseks nende lähedusse hiiesaunad või muud tänase teemaga seotud rajatised ehitada. See viiks meie rahva muinaskultuuri elustamisele kaasa aitamiseni.

Tundub, et seda kõike oleks vägagi vaja, et teadvustada eesti noortele põlvkondadele, kust nad pärit on, ja et rahvapärimused ja laulud on rahvusliku kultuuri ja rahvuse püsimise seisukohalt palju tähtsamad kui aina võõras keeles laulmine. K&E

FOTO: URVE HERMANN / WWW.MAAVALD.EE

Tammiku hiietamm. Jõhvi vald, Ida-Viru maakond

Hiie vägi

„Hiis on koht, kus on tugevam vägi kui ümbritsevas metsas või maal. See on kunagi välja kujunenud, me ei tea, kuidas. Me ei tea ühegi hiie kujunemislugu ega ole lootustki teada saada ja midagi uut ümber nimetada hiieks ei ole meile vastuvõetav," räägib Kalle.

„Õndsa Luteruse katekismuses on ära seletatud iga asja kohta, mis see on. Hiie kohta ei saa anda ammendavat seletust, mis see tähendab. Hiis on aga kindlasti väga püha koht. Mõne hiie kohta on teada ka hiiehaldja nimi!" lisab Andres.

„Maausus on mõnel pool haldjad, meil lõunas haldjaid ei ole, hiies on isad, emad ja nimetud. Nad ei ole mitte ainult hiies, nad võivad olla igal pool. Näiteks on meil Lõuna-Eestis kaks tähtsat järve ja need on ilmselt omavahel sugulased. Pühajärves on Järvsusi ja Ähijärves on Järvepini (peni). Need on üpris ühtemoodi, sest inimestele ilmutavad nad ennast väga samamoodi, nii, et neid võib pidada kas soeks või koeraks," jutustab Kalle.

FOTOD: WIKIPEDIA

Eesti Vabariik 100

Jüri Vilms, Jaan Poska ja „üliõpilane" Kingissepp

Meenutame sündmusi ja inimesi, mis viisid Eesti omariikluse väljakuulutamiseni. Eestimaa kubermangu komissari Jaan Poska, Maanõukogu abiesimees Jüri Vilmsi kõrval oli üks mõjuvõimsamaid isikuid ka tulihingeline revolutsionäär Viktor Kingissepp.

JÜRI KOTŠINEV

1917. aasta 9. aprillil, pärast veebruarievolutsiooni (8.–14. märts), mille käigus kukutati Vene keisririigis tsaarivõim ning võim läks Venemaa Ajutise Valitsuse kätte, kohtus Venemaa Vabariigi kohtuminister Aleksandr Kerenski Tallinna linnapea Jaan Poskaga (linnapea alates 1913. aastast). Kerenski tegi Poskale ettepaneku asuda uue võimuorgani – Ajutise Valitsuse Eestimaa kubermangu komissari kohale. Läbirääkimiste käigus õnnestus Poskal saavutada Kerenski heakskiit rahvuskubermangu loomiseks. Põhja- ja Lõuna-Eesti liideti ühtseks rahvuskubermanguks. Sellega ühendati Liivimaa kubermang Eestimaa kubermanguga. Suure haldusreformi läbiviimiseks moodustati Eesti Maanõukogu. Maanõukogu esimeheks sai Artur Vallner ja see organ tuli kokku 1. juunil 1917. Eesti maanõukogu abiesimees Jüri Vilms oli tihti kubermangu komissari Jaan Poskaga pidanud arutlusi, mida teha vastastega. Eestis valitses kaksikvõim. Vasteks kubermangu komissariaadile olid Eestimaa Tööliste ja Soldatite Nõukogud. Selle organi eesotsas oli Eestimaa Nõukogude

Täitevkomitee ja Viktor Kingissepp. Vilms ja Poska nimetasid Kingissepa omavahel „üliõpilane Kingissepp". See oli ilmselt vihje sellele, et Kingisepp ei olnud Poska ja Vilmsi silmis diplomeeritud jurist.

Tegelikkus oli aga selline, et Viktor Kingisepp õppis vahemikus 1898–1906 Kuressaare Poeglaste Gümnaasiumis ja asus siis õppima Peterburi Ülikooli füüsika-matemaatika teaduskonda, kus astus Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Tööliste partei liikmeks. 1908. aastal heideti ta poliittegevuse eest ülikoolist välja, kuid ta jätkas hiljem seal õppimist ja omandas vahemikus 1911–1917 õigusteaduskonnas õppides ja selle lõpetades juristi diplomi.

„Üliõpilane Kingissepp" võttis Eestimaa kubermangu komissarilt Poskalt võimu üle 1917. aasta 9. novembril Eestimaa Sõja-Revolutsioonikomitee nimel. Endise „üliõpilase" ja aktiivse revolutsionääri Kingissepa juhtimisel saadeti laiali Eestimaa kubermangu Maanõukogu ja võim läks üle Eestimaa Nõukogude Täitevkomiteele, mille liikmeks Kingissepp oli. Võimu üleminek sai teoks tänu sellele, et vahepeal oli Petrogradis toimunud bolševistlik putš, mida nõukogude ajaloolased nimetasid Suureks Sotsialistlikuks Oktoobrirevolutsiooniks ja Ajutiselt Valitsuselt läks 7. novembril 1917 võim üle Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogule.

> **Peagi keeras ajalugu uue lehekülje, mis tähistas eestlaste suurimat võitu läbi aegade – omariikluse väljakuulutamist 1918.**

Jääb vaid lisada, et nii Poska, Vilms kui ka Kingisepp olid juristid. Kaks esimest olid lõpetanud Tartu Ülikooli ja kolmas – „revolutsiooniromantik Kingissepp" Peterburi (Petrogradi) Ülikooli.

Veel väärib märkimist asjaolu, et uue – Eestimaa kubermangu piirid said riigi lõunaosas Läti arvelt pisut suuremaks. See toimus kohtuminister Kerenski heakskiidul. Poskale lubas Kerenski ka uue kubermangu – Eestimaa autonoomiat. Peagi keeras ajalugu uue lehekülje, mis tähistas eestlaste suurimat võitu läbi aegade – omariikluse väljakuulutamist 1918. aastal. Sellest sündmusest möödub täpselt sada aastat, mida nüüd kogu riik ja rahvas tähistab. K&E

Kunstiühing PALLAS 100 elab ja inspireerib

„Kunstiühing Pallas 100. Sünd ja taassünd" on näitus, mis tähistab sajandi tagust legendaarset kultuuriloolist sündmust. Värvika ja sisult mitmekihilise ekspositsiooniga tähistatakse Tallinna vanalinnas, SA Eesti Kunstimuuseum Adamson-Ericu muuseumis (Lühike jalg 3), seda väärikat tähtpäeva sügava huvi ja respektiga.

ÜLLE KRUUS, KURAATOR

Pallas on Eestis fenomen, mille mõtestamisega ja analüüsiga võib veel aastaid tegeleda, sest ainest jagub. Lihtsalt öeldes seostatakse siinmail nimega Pallas nii kunstiühingut, kooli kui ka laiemalt koolkonda. Seega on võimalus luua neid mõisteid defineerides veelgi rohkem seoseid institutsionaalsete ja seltskondlike osiste vahel ning tuua välja põnevaid fakte nii inimeste kui ka kultuurilooliste sündmuste kohta. Kindel on siiski see, et sajand on möödunud ametlikust põhikirja allkirjastamisest.

Aastal 1918 särava sõpruskonna kodanikualgatusena loodud ühingu asutamise eelduseks Tartus, oli eelkõige mõttekaaslus. Euroopa

Pallaslased 1921. aasta uusaastapeol.

VASAKULT ESIMESES REAS:
(?), Kunstiühingu „Pallas" asutajaliige Ado Vabbe, Julius Genss, Elo Tuglas, (?), Amanda Jasmi(i)n;

TEISES REAS :
Rudolf Paris, Kunstiühingu „Pallas" esimene juhataja Aleksander Tassa, Friedebert Tuglas;

KOLMANDAS REAS:
Anna Põllusaar (Triik, Kompus), Voldemar Melnik (Mellik), Kunstiühingu „Pallas" asutajaliige Auguste Pärn, Aleksander Grinjeff (Grinev), Kunstiühingu „Pallas" asutajaliige Konrad Mägi.

EKM EKLA.

Konrad Mägi. Daami portree. EKM

kunstikultuurist osasaamise vajaduse tunnetamine oli neid inimesi varem viinud mitmesse metropoli õppima. 1917. aasta sügiseks olid paljud sellistest tuntud linnadest, nagu Berliin, Helsingi, München, Pariis, Peterburi, taas kodumaale jõudnud. Oli loomulik nende noorte inimeste soov saadud kogemuste toel õlg alla panna siinsele kultuurielu taseme tõstmisele ning stiililisele mitmekesisusele. Asutamisega seotud dokumendid kinnitavad kunstiühingu Pallas registreerimise fakti kuupäevaga 21. jaanuar 1918. aastal.

Liiga palju pole varasemate aastate infoväljas ilmselt rõhutatud, et nende kümne asutajaliikme hulgas oli neli naist ja kuus meest. Tartus taastatud KÜ Pallas juhatuse esimehena toimetava Enn Lillemetsa kinnitusel oli esmane rollide jaotus toonases ühingus alljärgnev: juhataja Aleksander Tassa (1882–1955), abijuhataja Konrad Mägi (1878–1925), kirjatoimetaja Auguste Pärn (1896–?), laekur Alma Johanson-Koskel (1886–1942), liikmed Johannes Einsild (1891–1928), Voldemar Kangro-Pool (1889–1943), Klara (Claire) Holst (1888–1964), Marie Reisik (1887–1941), Mart Pukits (1874–1961) ja Ado Vabbe (1892–1961).

Pigem on 20. sajandil ühinguga seoses olnud meedias juttu meestekesksest organisatsioonist. Küllap on sellist kuvandit võimendanud kujutava kunsti ja kirjandusringkondadega seotud tuntud härrade lai haare ning aktiivne tegevus. Eelpool mainitud asutajaliikmetele lisandusid peagi nimekirja uued aktiivsed liikmed: Friedebert Tuglas, August Alle, Rudolf Paris, Julius Genss jne. Juba järgmise, 1919. aasta sügisel asutas ühing Tartus Prantsusmaa vabaakadeemiate laadis kunstikooli, millest just eredate loovisiksuste Konrad Mäe ja Ado Vabbe ning Anton Starkopfi pühendunud töö viljana sai Eesti esimene kõrgem kunstikool alates aastast 1924. Sisuliselt jäi see õppeasutus erakooliks kuni likvideerimiseni nõukogude võimu poolt aastal 1940.

> **Aastal 1918 särava sõpruskonna kodanikualgatusena loodud ühingu asutamise eelduseks Tartus, oli eelkõige mõttekaaslus.**

Eduard Rüga. Kompositsioon. EKM

Vähem kursis olevatel inimestel võib tekkida loomulik huvi, kuhu küll siis kõik need tegusad naised jäid, kes algselt olid aktiivselt kaasas ühingu Pallas loomise protsessis?

Näituse koostajatena saame pisut selgemalt visandada naiste osa ja esimest pooltteist aastat kunstiühingu tegevuses. Esimesel aastal osaleti aktiivselt näituste korraldamisel Tartus. Toimus kaks väljapanekut. Juunis 1919 otsustati ka Pallase kunstikooli asutamine. Paraku tekkis juba 1919. aasta sügisel, Tartu Eesti Naisseltsi Käsitöökooli toetuseks korraldatud tuluõhtul teatri Vanemuine ruumides, kus esinesid külalistena tantsijad Soomest, teatriloos nn Gripenbergi skandaaliks nimetatud vahejuhtum. Artiklitest toonastes ajalehtedes selgub, et määruli algatajateks olid just KÜ Pallas mõned meesliikmed ning kolm neist alustajatena kaasas olnud liikmetest astus protestiks välja.

Konrad Mäe juures juba varem kunsti õppinud Auguste Pärn siiski jäi ühingule truuks. 1920-ndatel on ta jäädvustatud koos teiste liikmete ja ka õpingukaaslastena paaril korral lustakatel seltskonnafotodel. Tartu Kunstimuuseumi arhiivis on ka Voldemar Ermi kogutud käsikirjalisi andmeid, kus selgub Auguste Pärna hilisem tegevus toimetajana ja tõlkijana raamatukirjastuses Tallinnas.

Aastakümnete tagasivaates on laiema tuntuse pälvinud naisliikmeist Marie Reisik, kes oli nii asutava kogu kui ka Eesti riigikogu liige. Palju head Tartus tegi tütarlaste harimiseks Alma Johanson, kes koostas muu hulgas paar trükist taimedega värvimise õpetamiseks. Ta töötas pikalt Tartu Eesti Naisseltsi Käsitöökooli juhatajana.

Näituse esmane idee sai alguse

Konrad Mägi. Marie Reisiku portree. EKM

PILTIDE RAAMIMINE.EE

OÜ Rolest | Pärnu mnt 137,Tallinn | Tel 5019481 | info@rolest.ee | www.rolest.ee

Piltide raamimise kogemust 25 aastat

Kollektsioonis üle tuhande erineva liistu! Peeglite raamimine. Printimine failist koos raamimisega.
Telli Vabariigi Presidendi raamitud foto meilt. Kiirtöö võimalus.

ühest kunstihuviliste sõbralikust vestlusringist paar aastat tagasi. Väljapaneku mõlemad kuraatorid võtsid sellest juhuslikult osa ning tõdesid oma kunstinäituste koostamise pagasile toetudes, et sündmus KÜ Pallas 100 on igati väärt tähistamist ning ette võtma arhiivides ja kunstikogudes uurimistööd.

Oluline on teadvustada ning kinnistada Eestis laiemalt, et KÜ Pallas on olnud elujõuline organisatsioon nii aastatel 1918–1940 kui ka sellele järgnenud lühemal perioodil aastatel 1943–1944.

Eestimaale sõbralikumate aegade jõudes, kolmkümmend aastat tagasi, pandi Tartus kunstiühingu taastamiseks uuesti pead kokku ning kaasates selliseid endiseid pallaslasi kodulinnas nagu Voldemar Vaga (1899–1999), Alfred Kongo (1906–1990), Linda Kits-Mägi (1916–1990), Ann Audova (1904–2001) ning Rootsist Karin Luts (1904–1993) ja Ameerika Ühendriikidest kunstnik Eduard Rüga (1903–1997). Viimased olid Teise maailmasõja lõpus võõrsile asudes siiski aktiivselt oma teed jätkanud ning tegutsesid kõrgele eale vaatamata veel kunstiväljal.

Kahele fookuspunktile keskendudes sai kokku põnev ekspositsioon ühingu sünni ja taassünni seostest. Saalides on seda edastatud värvi kaudu ning kunstiliste otsingute ja modernistlike printsiipide vahendusel. Läbi sajandi on peetud oluliseks tulemi sõnumi kandvust ja loomingulist eksperimenteerimist sealjuures. Pallaslaste annete erakordsus ja juhtide tolerantsus vaimse poole pealt on vaid mõni märksõna, mille toel on edu saavutatud.

Palju tööd on eri ajal teinud juhendajad noorte kunstimeele arendamisel ja silmaringi laiendamisel. Kestnud on liikmete pühendumine kunstimaitse kasvatamisel. Praegused KÜ Pallas liikmed Evi Gailit, Silja Härm, Margus Meinart, Maris Tuuling jt on õppinud Konrad Mäe Ateljee nime kandnud stuudios, kus õpetajateks Kaja Kärner ja Heldur Viires. Ikka on võetud hetki süvenemiseks ning loodud aegade side põlvkondade vahel. Alati võib armuda nn värvi ainesesse, uurida vormide ja materjalide edasi andmise keerukat teed ning saadagi kunstnikuks või kunstiga igapäevaselt suhtlevaks kultuurseks inimeseks. Seda tungi on õnneks läbi aegade olnud ka meie Eestimaal…

Saame kõigile kinnitada, et kunstiühing Pallas elab ja inspireerib! K&E

Alfred Kongo. Natüürmort asaleaga. Õli 1939. EKM

> Kahele fookuspunktile keskendudes sai kokku põnev ekspositsioon.

Näitus „Kunstiühing Pallas 100. Sünd ja taassünd"

Adamson-Ericu muuseumis 3. juunini
Näituse valikusse on kaasatud 72 teost Eesti Kunstimuuseumi, Tartu Kunstimuuseumi ja Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumi kunstikogudest ning Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse ja KÜ Pallas valduses olevat materjali ning maale erakogudest. Ühtekokku on teoseid 14 autorilt ja seejuures mahukaim komplekt on Konrad Mägi 16 teost. Taastajatest ja järjepidevuse kandjatest on enim esitletud autor Eduard Rüga üheksa teosega ja samaväärselt üheksa taiest on selles saalis toredas dialoogis Ado Vabbe loominguga. Mõnelegi üllatuseks on viis teost kunstiteadlase Voldemar Vaga signatuuriga 1920-ndatest aastatest.
Näitust toetavad teemaõhtud, kontserdid ja haridusprogrammid täiskasvanutele ja õpilastele.

Delta Café & Bistro

Sõna bistroo on pärit Pariisist ning viitab väikesele ja tagasihoidlikule restoranile, mis serveerib mõistliku hinnaga lihtsaid ja maitsvaid toite. Meie soov on pakkuda oma külastajatele tõelist bistroo elamust.

Meie päevamenüü koosneb kodustest ning maitsvatest roogadest. Menüüde koostamisel arvestame oma maitsekogemustega laiast maailmast, tervislikkusest ja tasakaalustatud toitumisest, Raini lembusest Prantsuse köögi vastu ja Allani Itaalia köögi armastusest.

Delta Cafe & Bistro
Avatud 9:00 – 16:30
Tel 661 7907
Pärnu mnt 141
Tallinn, Estonia

www.deltacafe.ee

KOPLI

RESTORAN / SAAL

HÕRGUTAVAD TOIDUD KOPLI RESTORANIS!

Tallinnas Koplis endise Standardi mööblitehase ruumides asub restoran, kus kohtuvad tööstuslik õhkkond ja Euroopa köök.

Kõrgete lagedega valgusküllane restoran paikneb lühikese jalutuskäigu või autosõidu kaugusel kesklinnast.

Külalistele pakutakse värskest toorainest valmivaid maitseid euroopa köögist nii mereanni- kui ka lihanautijatele.

Restorani menüü eest vastutab peakokk Kirill Kirejev.

Tel. 677 5262
Kopli 25, Tallinn
kopli@koplirestoran.ee
www.koplirestoran.ee